

CEM DERGİSİ'NDE SUNULAN ALEVİLİK**KAVRAM, KAYNAK VE TARİHİ***

Alevism's Context, Concepts and History presented in Journal of Cem

Ahmet İshak DEMİR**

Yaşar ŞANLI***

Öz

Bu makale *Cem Dergisi*'nde sunulan Alevilik tarihini konu edinmiştir. Bu kapsamda Alevilikle ilgili kavramlar, kaynaklar ve tarihi kişiler de ele alınmıştır. Alevilik, Bektâşilik ve Kızılbaşlık kavramlarının ardından Aleviliği oluşturan Şamanizm, Orta Asya kültürü, İslam ve Anadolu kültürü yanında günümüze ulaştıran sözlü ve yazılı kaynaklar ele alınmıştır. Türklerin İslamlaşmasından Anadolu'nun müslümanlaşmasına, Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar ve Safeviler ile Alevi irtibatının ardından Cumhuriyet dönemi gelişmeleri işlenmiştir. Tarihi şahsiyetler olarak Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli, Pir Sultan Abdal, Fuzuli, Yunus Emre, Mevlana ve Atatürk'e yaklaşım tarzı verilmiştir. Öne çıkan sonuç olarak tarih ve kişiler hakkında sağlam kaynak yoksunluğu ve mitolojik anlatımın belirginliği olarak tespit edilmiştir.

Abstract

This article is about the history of Alevism presented in Journal of Cem. In this context, concepts, sources and historical people related to Alevism were also discussed. Following the concepts of Alevism, Bektashism and Redoubt, Shamanism, Central Asian culture, Islam and Anatolian culture as well as oral and written sources which conveyed Daily delivery are handled. The Islamicization of the Turks, the Muslimization of Anatolia, the Seljuks, the Mongols, the Ottomans and the Safavids and the Alevi relations after the development of the Republican period has been processed. Approach style to historical people as Ali, Fatima, Hasan, Huseyin, Ahmet Yesevi, Hacı Bektash-i Veli, Pir Sultan Abdal, Fuzuli, Yunus Emre, Mevlana and Ataturk were given. As a result of this study, it has been determined that there is a strong lack of resources about history and people and a presence of mythological narration.

* Bu çalışma KTÜ SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında 2005 yılında, Yaşar Şanlı tarafından Yrd. Doç. Dr. Ahmet İshak Demir danışmanlığında yapılmış olan *Cem Dergisi*'nde Sunulan Alevilik isimli yüksek lisans çalışmasından üretilmiştir. Bu vesileyle *Cem Dergisi'nin* tüm koleksiyonunu bizlere ücretsiz gönderen Ayhan Aydın şahsında Cem Vakfı'na teşekkür ediyoruz.

** Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Ana Bilim Dalı, ahmet.demir@erdogan.edu.tr

*** MEB Öğretmen, Trabzon. yasarsanli61@hotmail.com

Başvuru | Submission

27.11.2016

Kabul | Accept

13.12.2016

Yayın | Publish

31.12.2016

DOI

Anahtar Kelimeler: Alevi, Alevilik, Alevilik Kavramı, Alevilik tarihi, Cem Dergisi

Keywords: Alawi, Alawism, Concept of Alawi, History of Alawism, Journal of Cem

GİRİŞ

Türk toplumunun tarihi ve güncel bir vakıası olan Alevilik yazılı kaynakların yetersizliği dolayısıyla daima tanıma sıkıntısı çekilen bir alan olmuştur. Alevi araştırmacıların ifadelerine Alevi olmayanların güven bunalımıyla yaklaşımı konu hakkında objektif bilgi ve belgelere ihtiyacı devamlı kılan unsurlar olmuştur.

1966-67 ve 1992-2003 yılları arasında 127 sayıya ulaşan Alevi camianın en uzun süreli yayınlarından biri olan *Cem Dergisi*'nin yayın hayatı boyunca bu dergide Alevilerin kendi diliyle sunduğu Alevilik tarihi ve ilgili kavramları objektif olarak tespit etmeyi amaçladığımız çalışmamızda ana kaynak olarak *Cem Dergisi*'ni kullandık.

I. ALEVİLİKTE KAVRAMLAR

A. Alevilik

1. Sözlük Anlamıyla Alevilik

Alevi sözcüğü; Abidin Özgünay'a göre Ali ismi ile eklendiği sözcüğe aitlik anlamı katan "i" ekinden oluşmuştur. Yazım kuralı gereği sesli harf ile biten isimler "i" mensubiyet ekini aldıklarında sözcükteki son sesli harf incelmekte ve "i" eki "vî" halini alarak sözcüğe eklenmektedir. Bu kural gereği "Ali" sözcüğü aidiyet ekini alarak "Alevî"şekline dönüşmüştür. Sözcük bu haliyle Hz. Ali'ye mensup olanları ifade eder¹.

Özgünay Alevî sözcüğünün "nesebe ve sebebe" dayalı olmak üzere iki şekilde Hz. Ali'ye mensubiyet ifade ettiğini söyler. Nesebe dayalı Alevî sözcüğü "evlad-ı Ali" yoluyla Hz. Ali'nin soyuna bağlı olanları ifade eder ve evlad-ı Ali'den kasıt Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan doğan ve

¹ Abidin Özgünay, "A'dan Z'ye Alevilik", *Cem*, IV/38 (Temmuz 1994): 63.

Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'den devam eden soyudur. Bu soy Hz. Ali'nin diğer çocuklarından "Seyyid" ve "Şerif" sıfatlarıyla ayırt edilir².

Özgünay sebebe dayalı Alevi sözcüğünü ise Hz. Ali'nin sağlığında ondan yana taraf tutanlar ile kendisinden sonra inanç ve düşüncede onu takip edenleri ifade etmek için kullanır³. Ancak bu tabir Dergi'de yetersiz kalmak ve "Ali'yi sevmek Alevilikse, ben herkesten çok Aleviyim" türünden kelime oyunlarına zemin hazırlayan bir tanım olmakla eleştirilmiştir⁴. Buna rağmen *Cem Dergisi* yazarlarının epey bir kısmı Aleviliğin tanımını yaparken sebebe dayalı Alevilik üzerinde durmuşlardır⁵. Aleviliğin ve Alevi olmanın sadece nesebe bağlı olmasının problemlili oluşuna dikkati çeken Ali Aktaş bu durumun Aleviliği içine kapatacağını ve farklı etnik kökenli toplulukların kendilerini Alevi saymalarının da açıklanamayacağını⁶ belirterek Alevilikte sebebi dikkate alır. Alevilik şehirleşme sürecine girmeden nesebe çok fazla önem verilirken bu gün Aleviliğin yaşadığı değişim ve açılım bu kuralı yıkmıştır. Soyun yerini Aleviliği taşıyacak mizaca sahip olmak almıştır⁷.

Alevilik kelimesinin ilk kullanımı konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Firuzan Husrev Tökin'e göre Sıffin savaşından sonra İslam dünyası ikiye ayrılmış Hz. Ali'nin taraftarları için "Alevi" terimi kullanılmıştır⁸. Aleviliği "Ali Partisi"⁹ şeklinde açıklayan Rıza Zelyut'a göre ise bu kelimenin ilk kullanımı 16. yüzyıldan sonra olmuştur¹⁰. Alevilerin geçmişteki fikir önderleri Alevilik sözü yerine "Muhammed-Ali

² Özgünay, a.g.m. 64.

³ Özgünay, a.g.m. 63.

⁴ Muzaffer Doğanbaş, "İnanç Esasları Işığında Alevilik", *Cem*, XXXI/88 (Mart 1999): 50.

⁵ Hakkı Saygı, "Alevilik-Bektaşilik ve Felsefesi Tanrı Mevhumu ve İnsan", *Cem*, XXX/85 (Aralık 1998): 46; Hasan Topçal, "Aleviler Neden Atatürkçüdür", *Cem*, IV/45 (Şubat 1995): 53; Özgünay a.g.m. 63; Muharrem Naci Orhan, "Aldatanlar", *Cem*, IV/30 (Kasım 1991): 14.

⁶ Ali Aktaş, "Kent Ortamında Aleviler ve İnanç Ritüelleri", *Cem*, XXXI/89 (Nisan 1999): 57.

⁷ Ömer Uluçay, "Demokrasi, Laiklik ve Alevilik", *Cem*, III/28 (Eylül 1993): 30.

⁸ Firuzan Husrev Tökin, "Alevilik", *Cem*, I/5 (Ekim 1991): 29.

⁹ Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, (İstanbul: 1998): 19.

¹⁰ a.mlf., "Alevilik Nedir I", *Cem*, V/58 (Eylül 1996): 13.

yolu” terimini¹¹ kullanmışlardır. Hz. Ali’nin sağlığında ondan yana olanlar ve onu sahiplenenler için “Ashab-ı Ali” veya “Şiayi Ali” deyimleri kullanılmıştır¹².

2. Terim Olarak Alevilik

Aleviliğin ne olduğu veya ne olmadığı konusu *Cem Dergisi* yazarlarını uzun süre meşgul etmiş fakat herkesin benimseyeceği bir tanıma ulaşamamış ve bazılarının göre de ulaşamayacaktır¹³. Hemen her yazarın farklı bir Alevilik tanımı vardır¹⁴. Abidin Özgünay da mevcut literatürde Aleviliği nitelik ve nicelikleriyle ifade eden kapsamlı bir tarifin olmadığı kanaatindedir. Ona göre mevcut sözlüklerdeki Alevilik tanımları ön yargılı Sünni bakış açısının ürünüdür¹⁵.

Bu duruma rağmen Alevilik anlatılırken İslamiyet’in içerisinde oluşuna vurgu yapılır¹⁶. Alevilik-İslam ilişkisinde en çarpıcı açıklamalardan birisi Cahit Tanyol’a aittir. Ona göre Alevilik İslam’ın o kadar içindedir ki İslamiyet’ten çıkarılırsa geride kalan şey inanç değil kanlı bir Emevi saltanatı olur¹⁷. Dergideki röportajında Diyanet İşleri eski başkanı Lütfü Doğan, amel bakımından ibadetlerindeki bazı farklılıklarından dolayı, Aleviliğin İslam dışı olarak yorumlanmasının yanlış olduğunu savunur. Doğan, Alevilik ve Bektaşilikte Allah inancının var olduğunu, Allah düşüncesi ve Peygamber bağlılığı olan bir

¹¹ Zelyut, “Alevilik; Muhammed-Ali Yoludur”, röp. Ayhan Aydın, *Cem*, XXX/82/Eylül 1998): 46.

¹² Özgünay, “A’dan Z’ye Alevilik”, *Cem*, IV/38 (Temmuz 1994): 63.

¹³ Yaşar Uçar, “32 Pare Alevilik”, *Cem*, V/57 (Ağustos 1996): 21.

¹⁴ Alevi yazarlara göre Alevilik ve Bektaşiliğin ne olduğu konusunda on iki farklı yaklaşım için bk. İlyas Üzüm, “Kendi Yazarlarına Göre Alevilik Bektaşilik”, *Türkiye Günlüğü*, 42 (Eylül-Ekim 1996): 54-74.

¹⁵ Abidin Özgünay, a.g.m. 63.

¹⁶ İsmail Elçioğlu, “Alevi Örgütlenmesi, Sorunları ve Alevilik II”, *Cem*, XXXV/118 (Şubat 2002): 39; Niyazi Öktem, “Aleviliğe Bakış Açımız”, *Cem*, VI/59 (Ekim 1996): 44; Süleyman Cem, “ATV’de Aleviler ve Alevilerin Gündemi”, *Cem*, IV/42 (Kasım 1994): 17; Muharrem Naci Orhan, “Aldatanlar”, *Cem*, III/30 (Kasım 1993): 14; Sadem Açıkgöz, “Alevilik Nedir?”, *Cem*, III/31 (Aralık 1993): 48.

¹⁷ Cahit Tanyol, “Hz. Hüseyin ve Kerbelâ”, *Cem*, V/49 (Haziran 1995): 6.

topluluğun din dışı ilan edilemeyeceğini, Alevi ve Bektaşî'nin tümüyle İslam'ın içinde olduğunu¹⁸ söyler.

Dergide yapılan çeşitli tanımlarda Alevilik İslamiyet'in ruhu¹⁹, Müslümanlık²⁰, "Muhammediliğin özgün bir parçası, İslam dininin özü ve ruhunu yorumlamak"²¹, "İslamiyet'in ta kendisi"²² olarak tarif edilir. Bazı tanımlarda ise Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt kavramları belirleyici ögedir. Alevilerin saygın dedelerinden biri olan Muhammed Naci Orhan'a göre "Alevilik, Müslümanlık içinde Kur'an'dan kaynaklanan; Hz. Resûlullah'ın hadisleri, Hz. Ali'nin buyrukları doğrultusunda yapılanmış bir inançtır"²³. Sadem Açıköz de Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin şeriat ve tarikat anlayış ve uygulayışının Alevilik olduğunu²⁴ söyler. Ömer Uluçay'a göre ise Alevilik, Muhammed Ali yoludur²⁵. Aleviliğin İslam'ın şekilci yanına bir tepki olarak geliştiğini söyleyen Yaşar Uçar Hz. Peygamberin amacını en iyi kavrayan yolun Alevilik olduğunu²⁶ kanaatindedir. Lütfü Doğan, dinde Hz. Ali'nin görüşünü izleyenleri Alevi olarak²⁷ nitelerken, Ali Rıza Özdemir ile Ahmet Bozkurt ise Aleviliğin temellerinin Hz. Muhammed ve On iki İmamlar tarafından atıldığına²⁸ vurgu yaparlar.

Bazı Alevilik tanımlarında mezhep kavramı öne çıkar. Fakat Derginin yazarlarının çoğu Aleviliği bir mezhep olarak kabul etmezler²⁹.

¹⁸ Lütfü Doğan, "Aleviler, Sünniler; Atatürk'ün Kurduğu Cumhuriyette", röp. Ayhan Aydın, *Cem*, VIII/75 (Şubat 1998): 23.

¹⁹ Abidin Özgünay, "Alevilik Şekle Değil Öze Yönelmektir", *Cem*, I/10 (Mart 1992): 3.

²⁰ Niyazi Öktem, "Heterodoksi, Manikheizm, Katharlar, Bogomillik ve Anadolu Aleviliği III", *Cem*, III/25 (Haziran 1993): 8.

²¹ Özgünay, "Alevilik Nedir? Ne Değildir?", *Cem*, II/16 (Eylül 1992): 5.

²² Sadem Açıköz, "Alevilik Nedir?", *Cem*, III/31 (Aralık 1993): 48.

²³ Orhan, "Aldatanlar", *Cem*, III/30 (Kasım 1993): 14.

²⁴ Açıköz, "Alevilik Nedir?", *Cem*, III/31 (Aralık 1993): 48.

²⁵ Ömer Uluçay, "Alevilik, Cem ve Nefesler", *Cem*, VII/62 (Ocak 1997): 46.

²⁶ Yaşar Uçar, "Temel Taşıyla Oynamayın", *Cem*, III/29 (Ekim 1993): 23.

²⁷ Doğan, "Aleviler, Sünniler; Atatürk'ün Kurduğu Cumhuriyette", röp. Ayhan Aydın, *Cem*, VIII/75 (Şubat 1998): 23.

²⁸ Ali Rıza Özdemir, Ahmet Bozkurt, "Alevilik Nedir? Ne Değildir?", *Cem*, IV/46 (Mart 1995): 47.

²⁹ İsmail Elçioğlu, "Allah-Muhammed-Ali Yolunda Alevilik", *Cem*, XXXIII/97 (Ocak 2000): 48; İsmail Elçioğlu, "Alevi Örgütlenmesi Sorunları ve Alevilik

Lütfi Kaleli Aleviliğin mezhep olması halinde şeriat çerçevesinde hareket edeceğini ve diğer şeriatçılarla uyum içerisinde yaşayacağını³⁰ belirtir. Ancak dergide Aleviliğin mensubiyet itibarıyla Caferi mezhebine dayalı olduğuna da bazı yazarlarca³¹ vurgu yapılır. Abidin Özgünay ise Aleviliğin mezhep olmadığını söyleyenleri mezhep olgusunun dayandığı gerekçeyi bilmemekle suçlar. Ona göre mezhep, Kitabı ve Sünneti yorumlamaktır. Alevilik de böyle bir yorumun sonucudur³². İsmail Elçioğlu ise Aleviliği “mezhepler üstü bir inanç”³³ olarak niteler. Dergide Aleviliği anlatırken “sosyal dinsel grup”³⁴ tabiri de kullanılır. Alevi camianın tanınmış yazarlarından Nejat Birdoğan da Anadolu Aleviliğini mezhep veya tarikat olarak görmez. Ancak o Anadolu Aleviliğinin kendi başına kimi inançlardan oluşmuş bir din görüntüsü verdiğini³⁵ iddia eder.

Cem Dergisi'nin ikinci sayısının kapağında “iman akıl ile bütünleşince hayat ile özdeşleşir Alevilik budur” yazmaktadır ki *Dergi* çevresinin genel kanaati de Alevilikte iman-akıl-yaşam³⁶ bütünlüğünün önemli olduğudur. Abidin Özgünay Aleviliğin inancı akıl ile tamamlayıp hayat ile bütünleştirmek³⁷ olduğunu söyler.

Dergi'de İslam'a göre konum belirtilirken de Aleviliğin heterodoks yapıda oluşuna vurgu yapılır. Heterodoksluğu “doğru sanılan yoldan

II”, *Cem*, XXXV/118 (Şubat 2002: 39; Krisztina Kehl-Bodrogi, “Alevilik Üzerine”, *Cem*, I/6 (Kasım 1991): 23; Rıza Zelyut, “Alevilik Nedir I”, *Cem*, V/58 (Eylül 1996): 16.

³⁰ Lütfi Kaleli, “Örgütlü İnsan ve Diyanet'in Tuzağı”, *Cem*, I/9 (Şubat 1992): 18.

³¹ Abidin Özgünay, “Temel Haklar Diyanet'in Yetkisi ve Alevilik”, *Cem*, III/30 (Kasım 1993): 3; Zelyut, a.g.m. 16.

³² Özgünay, “Alevilik Nedir? Ne Değildir?”, *Cem*, II/16 (Eylül 1992): 4;

³³ Elçioğlu, a.g.m. 39.

³⁴ Krisztina Kehl Bodrogi, “Alevilik Üzerine”. *Cem* I/6 (Kasım 1991): 23.

³⁵ Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, (İstanbul: 1994): 316.

³⁶ Özgünay, “Ayağa Kalkan Kültür: Alevilik”, *Cem*, I/8 (Ocak 1992): 8; *Cem*, “Alevi Temsilciler Meclisi ile İlgili Açıklama”, *Cem*, IV/45 (Şubat 1995): 32; Özgünay, “A'dan Z'ye Alevilik”, *Cem*, IV/46 (Mart 1995): 63; a.mlf., “Atatürk Ebedi Rehberimiz”, *Cem*, III/34 (Mart 1994): 4; Ali Rıza Özdemir, Ahmet Bozkurt, “Alevilik Nedir? Ne Değildir?”, *Cem*, IV/46 (Mart 1995): 47; Özgünay, “Aleviliğe Ya Kurşun Ya Nasihat Çare Değildir”, *Cem*, IV/47 (Nisan 1995): 3.

³⁷ Özgünay, “Şeriat-Hakikat Sınavda”, *Cem*, III/36 (Mayıs 1994): 4.

sapma” olarak tarif eden Reha Çamuroğlu, İslam geleneğinde heterodoksluğu ifade için Ehl-i Bid’at ve Rafizilik gibi isimlerin kullanıldığını³⁸ belirtir. Alevi-Bektaşî düşüncesinin heterodoks bir düşünce olduğu kanaatinde olan Reha Çamuroğlu’na göre ortodoks din anlayışında sırat köprüsü, şeytan gibi öğeler aracılığıyla Allah korkusuna vurgu yapılırken; heterodoks din anlayışında Allah sevgisi³⁹ öne çıkar. Abidin Özgünay Aleviliğin heterodoks karakteriyle Şer’î ilkeleri ve Ortodoks din anlayışını aştığını⁴⁰ iddia eder. Niyazi Öktem Türklerin Müslüman olmadan önce çeşitli inançlara mensup olmasını Anadolu Alevilerinin heterodoks olmasının en büyük etkeni olarak takdim eder⁴¹. Irene Melikoff Aleviliği bir halk sufiliği olarak değerlendirir. Onun sufilikten kastı dogmacılığa ve ortodoks din anlayışının katılığına duyulan tepkidir⁴².

Bazı tanımlarda Aleviliğin kültürel yanına vurgu yapılır. Buna göre Alevilik yüzyılların günümüze aktardığı kültürel birikim⁴³, çeşitli kültürlerin sentezi⁴⁴ ve “çok kültürlü bir toplumun yaşam biçimi”⁴⁵ olarak tanımlanır. Buna karşın bazı yazarlar da “Aleviliğin bir yaşam biçimi vardır ama Alevilik bir yaşam biçimi değildir”⁴⁶, Alevilik bir

³⁸ Reha Çamuroğlu, “Alevi-Bektaşî Düşüncesi Heterodoks Bir Düşünce”dir”, *Cem*, I/3 (Ağustos 1991): 27.

³⁹ a.mlf., “Yunus Emre Heterodoks Bir Dervîştir”, *Cem*, I/1 (Haziran 1991): 40.

⁴⁰ Özgünay, “Alevilik Türkiye’nin Tek Şansıdır... Korkuyu Yıkın”. *Cem* I/4 (Eylül 1991): 33.

⁴¹ Niyazi Öktem, “Manikheizm, Katharlar Bogomillik ve Anadolu Aleviliği”, *Cem*, II/23 (Nisan 1993): 5.

⁴² Irene Melikoff, “Bir Araştırmannın Aşamaları Alevi-Bektaşî Sorunu”, çev. İlhan Cem Erseven, *Cem*, XXXIII/100 (Nisan 2000): 16.

⁴³ Ayhan Aydın, “Alevi-Sünni Gençleri Bir Arada Günümüz Alevi Gençliğinin Sorunları, Çözüm Yolları”, *Cem*, I/11 (Nisan 1992): 47.

⁴⁴ İsmail Onarlı, “Alevilik Araştırmacılığında Emektar Bir İnsan İsmail Onarlı I”, röp. Ayhan Aydın, *Cem*, XXXVI/125 (Eylül 2002): 16.

⁴⁵ İsmail Elçioğlu, “Alevi Örgütlenmesi Sorunları ve Alevilik II”, *Cem*, XXXV/118 (Şubat 2002: 39; Benzer bir görüş için bak. Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, (İstanbul: 1998): 27.

⁴⁶ Süleyman Cem, “ATV’de Aleviler ve Alevilerin Gündemi”, *Cem*, IV/42 (Kasım 1994): 17.

kültürdür⁴⁷ ancak dinsel görünüm Aleviliğin özünü teşkil eder⁴⁸ tezini savunmuşlardır.

Cahit Tanyol'a göre Alevilik Türklerin eski dini olan Şamanizm ile İslamiyet'in kaynaşması sonucu oluşan bir inanç sistemidir. Dolayısıyla "büyü + dindir"⁴⁹. Aleviliğin din olmadığına vurgu yapan Irene Melikoff Aleviliği "eski inanç ve geleneklere bağlılık üzerine kurulmuş, köken olarak ta aşiretsel yaşam modeline dayanan sosyal bir olay"⁵⁰ olarak tanımlar.

Görüldüğü üzere dergide Alevilik İslam'ın ruhudur, özüdür, Müslümanlıktır, İslâm'ı Hz. Ali'nin buyrukları doğrultusunda anlayan inançtır, Hz. Ali'nin şeriat-tarikat anlayışıdır, Caferi-isnaaşeri mezhebidir, mezhepler üstüdür, Heterodoks İslâmdır veya bununla ters olarak farklı bir dindir gibi birbiriyle bir araya gelmesi mümkün olmayan tanımlar bulunmaktadır⁵¹.

3. Anadolu Aleviliği

Ali Yaman; Anadolu'da, Hıristiyanlık, Müslümanlık ve bu dinlerin kolları ile Hurufilik, Maniheizm, Şamanizm ve Zerdüşt inançlarının bir potada erimesiyle ortaya çıkan oluşumun Anadolu Aleviliği'nin ta kendisi olduğunu ifade eder⁵². Anadolu Aleviliği konusunda ilginç bir yorumu ise İsmet Zeki Eyüboğlu yapar. O Anadolu Aleviliğinin sanıldığı gibi Hz. Ali'den kaynaklanmadığını, ortada yalnızca isim benzerliğinin olduğunu ve Anadolu Aleviliği'nin içeriğini oluşturan düşünce ve inanç öğelerinin hepsinin İslam'dan önceki dönemlerden geldiğini

⁴⁷ Niyazi Öktem, "Aleviliğe Bakış Açımız", *Cem*, VI/59 (Ekim 1996): 44.

⁴⁸ a.mlf., "I. Din Şurası", *Cem*, III/31 (Aralık 1993): 18.

⁴⁹ Cahit Tanyol, "Türk Müslümanlığı ve Alevilik", *Cem*, I/2 (Temmuz 1991): 8.

⁵⁰ Irene Melikoff, "Bir Araştırmanın Aşamaları Alevi-Bektaşî Sorunu", çev. İlhan Cem Erseven, *Cem*, XXXIII/100 (Nisan 2000): 16.

⁵¹ Alevi yazarlara göre Alevilik ve Bektaşîliğin ne olduğu konusunda on iki farklı yaklaşım için bk. Üzüm, "Kendi Yazarlarına Göre Alevilik Bektaşîlik", 54-74.

⁵² Ali Yaman, "Anadolu Aleviliği ve Şiiliğe Dair Karşılaştırmalı Bir Çalışma", *Cem*, III/35 (Nisan 1994): 37.

savunur. Bundan dolayı ona göre Alevilik bir biçimlenme, eskiyi yeniden düzenlemedir⁵³. Bu ifadeler Alevilik'te İslam dışı pek çok dîni veya kültürel birikimin olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır ancak Anadolu Aleviliği'nin Hz. Ali'den kaynaklanmadığı fikri *Cem Dergisi*'nin genel düşüncesinin dışındadır ve dergide temel kanaat Ali'siz Aleviliğin olmayacağı⁵⁴ şeklindedir.

B. Bektaşilik

Bektaşilik Hacı Bektaş Veli ile başlayan ve Alevi Türklerin Anadolu'daki varlıklarından sonra ortaya çıkan⁵⁵ bir tarikattır⁵⁶. *Dergi* yazarların Bektaşilik konusunda ortaya koydukları ortak tavır Bektaşiliğin bir Türk Tarikatı⁵⁷ olduğu şeklindedir.

C. Alevilik Bektaşilik Farkı

1-Temel farklılık Bektaşilerin şehirlerde yaşamalarına rağmen Alevilerin daha çok göçebe veya yarı göçebe bir yaşamı tercih etmeleri iken bu durum bu gün anlamını yitirmiştir⁵⁸.

2-Dış baskılara karşı içine kapanan Alevilikte Alevi olmak nesebe bağlı iken⁵⁹ zamanla bu anlayış değişmiş soy ve nesebin yerini Alevi düşüncesini benimseme⁶⁰ almıştır. Bektaşilikte soy yerine asıl olan şey Bektaşiliği benimsemek ve Bektaşî babasından nasip almaktır⁶¹.

⁵³ İsmet Zeki Eyüboğlu, "Semahların Kökeni", *Cem*, IV/39 (Ağustos 1994): 15.

⁵⁴ Sadık Göksu, "Ali'siz Alevilik Olmaz I", *Cem*, XXXV/114 (Ekim 2001): 28.

⁵⁵ Lütfü Doğan, "Aleviler Sünniler, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyette", röp. Ayhan Aydın, *Cem*, VIII/75 (Şubat 1998): 24.

⁵⁶ Ali Sümer, "Bektaşilikte Babalık", *Cem*, V/58 (Eylül 1998): 71.

⁵⁷ Irene Melikoff, "Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu", *Cem*, I/2 (Temmuz 1991): 55; Burhan Kocadağ, "Alevilerde Sema", *Cem*, IV/46 (Mart 1995): 23; Sümer, a.g.m. 71.

⁵⁸ Yaman, "Alevilikte Dedelik Kurumu Üzerine Araştırmalar I", *Cem*, VI/62 (Ocak 1997): 67.

⁵⁹ *Cem*, "Cem'in yanıtı", *Cem*, IV/42 (Kasım 1994): 55.

⁶⁰ Ömer, Uluçay, "Demokrasi, Laiklik ve Alevilik", *Cem*, III/28 (Eylül 1993): 30.

⁶¹ Dursun Gümüşoğlu, "Bektaşilik", *Cem*, XXXIII/102 (Haziran 2000): 53.

3-Bektaşilik Trakya'dan ve Balkanlar'dan gelen fikirlere, Alevilik başta İran olmak üzere doğudan gelen inançlara kendini açmıştır⁶².

4-Bektaşilik, özel felsefesini kurmuş, usûl, adap ve erkânını tespit etmiş, yazılı metin haline getirmiş ve erkânâmelere bağlanmıştır. Her derece ve mertebe seçim yoluyla yapılırken, Alevilikte derece ve mertebeler yoktur. Dedeler soy güderler, dede ölünce yerine oğlu geçer⁶³. Bu haliyle "Alevilik, Bektaşilikten biraz daha gevşek ilişkilere sahip, yöresel değişkenlikleri bünyesinde barındıran bir anlayıştır"⁶⁴.

Alevilik ile Bektaşilik arasında fark var ise de inanç, ahlak esasları ve edebiyatları bakımından pek çok ortaklıkları bulunmaktadır. Önceki dönemlerde heterodoks gruplar için ayrı ayrı kullanılan Alevilik ve Bektaşilik terimleri zaman içinde aynı insan grubunu ifade eder hale gelmiştir. Bundan dolayı günümüzde Alevilik ve Bektaşiliği birbirinden bağımsız olarak ele almak zorlaşmıştır⁶⁵.

D. Kızılbaşlık

Cem Dergisi yazarları Kızılbaş (kızıl taç) deyiminin ortaya çıkışıyla ilgili olarak farklı tarihi olaylara değinmektedirler:

1-Kızılbaşlık Hz Muhammed'in Uhud Savaşında yaralanması üzerine onun kanlı mintanını yırtıp başına bağlayarak düşmana karşı savaşıyan Hz. Ali için kullanılan bir deyimdir⁶⁶.

2-Hz. Ali Hayber Savaşında başına kızıl sarık sarmıştır.

3-Hz. Ali Siffin Savaşında, Muaviye'nin askerlerinden ayırt edebilmek için kendi askerlerinin başına kırmızı sarık sarmış kendisi de bağlamıştır.

⁶² Melikoff, "Bir Araştırmanın Aşamaları Alevi-Bektaşi Sorunu", 19.

⁶³ Bedri Noyan, "Doçent Dr. Bedri Noyan (Dedebaba) ile Söyleşi", röp. Ayhan Aydın, *Cem*, IV/48 (Mayıs 1995): 16.

⁶⁴ İsmail Onarlı, "Alevilik Araştırmacılığında Emektar Bir İnsan İsmail Onarlı I, röp. Ayhan Aydın, *Cem*, XXXVI/125 (Eylül 2002): 16.

⁶⁵ Yaman, "Alevilikte Dedelik Kurumu Üzerine Araştırmalar I", 67.

⁶⁶ Ali Kaya, "İnanç ve Alevilik", *Cem*, XXXV/112 (Ağustos 2001): 40.

4-Aleviliği kabul eden Türklerin, İslam'dan önceki din önderleri olan Şaman uluları başlarına kırmızı börk bağlamayı gelenek haline getirmişlerdi⁶⁷.

5-Kızılbaş deyimi Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar'ın (1460-1488) kendi müridlerine on iki imamı simgeleyen on iki dilimli kırmızı taç giydirmesi sonrası kullanılmaya başlanmıştır⁶⁸. Ancak Şah İsmail'in kendi askerlerine Kızılbörk giydirmesi ve Anadolu aşiretlerini propagandalar yaparak etkilemesi⁶⁹ bu terimin asilikle eşdeğer görülmesine neden olmuştur⁷⁰.

Abidin Özgünay Kızılbaş teriminin İslam'dan önceki devirlerde yaşanan, aile içi cinsel sapkınlıklara sahip oldukları iddia edilen ve kırmızı elbise giydiklerinden dolayı Kızıllar (Muhammere) adı verilen Hurremiler için kullanıldığını ifade eder. Özgünay Kızılbaş sözcüğünün Sünniler tarafından Muhammere⁷¹ hakkındaki düşünce ve çağrışımları Alevilere yöneltmek ve onları aşağılamak için kullanılan bir deyim haline getirildiğini iddia eder⁷².

Kızılbaşlık Anadolu'da "Alevilik ve Bektaşilik ile birlikte ortak inanç, gelenek ve görenek temeli üzerinde birleşerek biçimlenmiş"⁷³ ve bir mesajın adı⁷⁴ olmuştur⁷⁵.

⁶⁷ Mehmet Şimşek, "Alevilerin Tepkisi ve Kızılbaş Sözcüğünün Kaynakları", *Cem*, IV/45 (Şubat 95): 25.

⁶⁸ Ali Yaman, "Anadolu'da Safevi Nüfuzu", *Cem*, VII/72 (Kasım 1997): 33.

⁶⁹ Kutluay Erdoğan, *Alevilik- Bektaşilik*, (İstanbul: 1993): 11.

⁷⁰ Ayhan Yalçınkaya, *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*, (Ankara: 1996): 13.

⁷¹ Nejat Birdoğan'a göre Babekiyye, Hurremiye, Hurremdiniye olarak anılan bu grup Abbasi Halifesi Mutasım döneminde ayaklanan Babek'e destek vermişlerdir. Eski İran dinlerinden olan insanların yaşayanlarıdır. Babek döneminde kırmızı giysi giydiklerinden dolayı kendilerine Muhammaralar da denilmiştir. (Nejat Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, (İstanbul: 1995): 20.); el-Muhammara olarak bilinen Bâbekiyye'nin kendi dağlarında bir gece bayramları olduğu, orada şaraplı ve çalgılı bir ortam da kadınlı erkekli toplanıp lambaları ve yanan odunları söndürerek birbirlerine sahip oldukları konusunda geniş bilgi için bk. Abdülkahir el Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, (Ankara 2001): 206-207.

⁷² Abidin Özgünay, "Alevinin Namusu Ülkenin Namusudur", *Cem*, IV/45 (Şubat 1995): 3.

⁷³ Baki Öz, "Kızılbaşlık", *Cem*, IV/46 (Mart 1995): 14.

⁷⁴ Özgünay, "Alevinin Namusu Ülkenin Namusudur", 4.

⁷⁵ Kızılbaş kelimesi hakkında geniş bilgi için bk. İlyas Üzüm, "Kızılbaş", *DİA*, XXV, 547; Fırlı, a.g.e. 11, 12.

II. ALEVİLİĞİN KAYNAKLARI

A. Aleviliği Oluşturan Kaynaklar

Fuat Bozkurt'a göre Alevilik Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Balkanlar'a kadar pek çok kültürü ve inancı bünyesinde barındırmaktadır⁷⁶. Bu karışımın içerisinde İslam öncesi veya İslam sonrası oluşmuş İslam dışı inanç motifleri de mevcuttur. Çünkü Alevilik, çeşitli dönemlerde ve coğrafyalarda farklı inanç ve kültürlerin sızmasına maruz kalmıştır⁷⁷.

1. Şamanizm ve Orta Asya Kültürü

Dergi'ye göre Türkmenler henüz Anadolu'ya göç etmeden önce inançlarının ağırlıklı yönünü Şamanizm⁷⁸ oluşturmaktaydı. İslamiyet ile karşılaştıklarında daha önceki dinleri olan Şamanizm'i tamamıyla bırakmamışlardır⁷⁹. Baki Öz'e göre "Orta Asya'nın kırsalında dağınık olarak yaşayan Türkmenler, Arap İslamiyet ideolojisi ile karşılaştıklarında İslam adı altındaki bu Arap İslamiyet ideolojisinin yayılmacılığına karşı kendi kimliklerini koruma mücadelesi vermişler ve Şeriatın katı yanlarını Şamanlıkta yumuşatarak benimsemişlerdir"⁸⁰. Ayrıca eski dinlerinin alışkanlık ve törelerinin etkisi ile yeni dinlerine yeni renkler katmışlardır⁸¹.

Şamanizm temeli büyüye dayanan bir inanç sistemi olduğundan Cahit Tanyol, Aleviliği "büyü + din" olarak nitelendirir. Bu dinin önderi olan Şamanların, gaibden haber verip, geleceği bildiklerine ve

⁷⁶ Fuat Bozkurt, "Alevi Tören ve İnançlarının Kökeni", *Cem*, I/14 (Temmuz 1992): 18.

⁷⁷ Ali Yaman, Sadık Güner, "Basında Alevilik", *Cem*, IV/43 (Aralık 1994): 44.

⁷⁸ Cahit Tanyol, "Alevilik Yani Türk Müslümanlığı Olmasaydı, Diyar-ı Rum'u, Diyar-ı Türk Yapamazdık", röp. Ayhan Aydın, *Cem*, VIII/76 (Mart 1998): 12; Doğan Bermek, "Alevilik-Bektaşilik, Mevlevilik Ritüelleri Üzerine", *Cem*, XXXI/90 (Mayıs-Haziran 1999): 42; Burhan Kocadağ, "Baba İlyas ve Babailik", *Cem*, XXXV/113 (Eylül 2001): 31. Şamanizm'in Alevilikteki etkileri için bk. Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, 175, 180.

⁷⁹ Cahit Tanyol, "Tehlikede Olan Miras", *Cem*, I/1 (Haziran 1991): 28.

⁸⁰ Baki Öz, "Türk-İslam Tarihi İçerisinde Aleviliğin Konumu", *Cem*, I/20 (Ocak 1993): 37.

⁸¹ Niyazi Öktem, "Anadolu Aleviliği'nin Sosyal ve Anlamsal Görünümü", *Cem*, III/32 (Ocak 1994): 6.

doğaya hükmettiklerine inanılırdı⁸². Pek çok yazara göre Şamanlar⁸³ İslâm ikliminde babaya veya dedeye dönüşmüştür⁸⁴.

Aleviliğin vazgeçilmez iki ritüeli olan cem ve semahın Şamanist bir geleneğin ürünü olduğu da iddia edilir⁸⁵. Nejat Birdoğan dedelerin törenleri yönetmede kullandığı tarik çubuğunun da Şamanizm'den kaldığını belirtir⁸⁶. Şamanizm ile Alevilik arasındaki benzerliğe vurgu yapan Cemal Şener'e göre Şamanlığa giriş töreninde aynen Alevilikte olduğu gibi kurban kesilir, içki içilir, saz çalınır ve dans (semah) edilirdi⁸⁷.

2. İslam

Cem yazarlarından Baki Öz Aleviliği etkileyen İslâm dışındaki kaynakları yan kaynak olarak niteler⁸⁸. Irene Markoff'a göre Orta Asya'nın göçebe Türkmen boyları İslam'la ilk kez sufilik biçimiyle Horasan'da karşılaşmışlardır⁸⁹. İslam'ı Hakk-Muhammed-Ali üçlüsünde algılayan Türkler eski dinlerine bağlı yaşam tarzlarını bu yeni dinde bir motif olarak kullanmışlardır⁹⁰.

⁸² Cahit Tanyol, "Türk Müslümanlığı ve Alevilik", *Cem*, I/2 (Temmuz 1991): 8.

⁸³ Şamanlar ve Şamanizm hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mircea Eliade, *Şamanizm İlk Esrime Teknikleri*, çev. İsmet Birkan, (Ankara: İmge Kitabevi, 1999); Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, (İstanbul: 2005): 142-143.

⁸⁴ Öz, "Osmanlı'nın Devlet Oluşuna Alevilerin Katkısı I", *Cem*, III/26 (Temmuz 1993): 29; Irene Markoff, "Bir Gizli İslam Mezhebinin Çözümlemesinde Dışavurumcu Kültürün Rolü, Türkiye Alevileri Örneği I", çev. Esra Danacıoğlu, *Cem*, VI/60 (Kasım 1996): 52; Burhan Kocadağ, "Baba İlyas ve Babalık", *Cem*, XXXV/113 (Eylül 2001): 31; Rıza Zelyut, "Alevilik Nedir V", *Cem*, VII/63 (Şubat 1997): 55.

⁸⁵ Markoff, a.g.m. 52; Kocadağ, a.g.m. 31.

⁸⁶ Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, 74.

⁸⁷ Cemal Şener, *Alevilik Olayı*, (İstanbul: 2004): 88. Farklı bir yaklaşım olarak Şamanizmin ilk zamanlardan beri Türkler arasında bulunmadığı aksine sonradan girdiği konusunda bk. Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 71-73; 110.

⁸⁸ Öz, "Alevilik Üstüne Bir Çözümleme", *Cem*, I/6 (Kasım 1996): 46.

⁸⁹ Markoff, a.g.m. 52.

⁹⁰ Öktem, "Anadolu Aleviliği'nin Sosyal ve Anlamsal Görünümü", 6.

3. Anadolu Kültürü

Rıza Yörükoğlu'na göre Türkler Anadolu'da daha önce karşılaşmadıkları hiçbir düşünce akımı bulmadılar. Daha önce tanıştıkları kimi akımların (ilk çağ Yunan felsefesi gibi) anayurdunun Anadolu olması etkileşimin güçlenmesine neden olmuştur⁹¹. Anadolu'da yaşayan tüm kavimlerin Orta Asya'dan gelen Türkler ile kurduğu düşünce ve inanç sentezinin Anadolu Aleviliğinin alt yapısını oluşturduğunu söyleyen Niyazi Öktem'e göre Anadolu'da oluşan Alevilik, bir Türk, Antik Anadolu, İslam, Acem ve Kürt kültürü sentezidir ve bu sentezde Anadolu kimliği ağırlıktadır⁹².

Göçebe kabileler Orta Asya'dan Anadolu'ya gelirken göç yolları üzerindeki değişik inanç ve kültürleri de taşımışlar ve Anadolu Aleviliğini oluşturmuşlardır⁹³. Anadolu'daki çok tanrılı veya tek tanrılı din ve inanç izleri de⁹⁴ bu etkileşimin içerisinde yer almıştır.

Anadolu, Şamanist pek çok geleneğin Müslüman kılık altında yaşatıldığı yer olmuştur. Yatır kültürü diye nitelendirilen ağaca, taş, mezara veya herhangi bir nesneye kutsallık atfetme Şamanist inancın ürünüdür. Anadolu'da hemen her köyde bir yatır bulunması Şamanist etkilerin günümüzde de sürdüğünü gösterir⁹⁵.

4. Diğer Kültürler

Dergi'ye göre Aleviliğin oluşum sürecinde etkilendiği diğer unsurların başında Maniheizm⁹⁶ gelir. Irene Melikoff'un bu etkileşimin

⁹¹ Rıza Yörükoğlu, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır/Tarihte ve Günümüzde Alevilik*, (İstanbul: 1990): 143; Alevilik ile eski Anadolu kültürleri arasındaki benzerlikler için bk. Şener, *a.g.e.* 104.

⁹² Öktem, "Sorunlar", *Cem*, II/19 (Aralık 1992): 11; a.mlf., "Sufilik ve Anadolu Aleviliği", *Cem*, II/20 (Ocak 1993): 16.

⁹³ Piri Er, "Anadolu Aleviliğinde Kurban", *Cem*, VII/66 (Mayıs 1997): 39.

⁹⁴ Cemal Şener, "Laiklik-Alevilik İlişkisi", *Cem*, I/2 (Temmuz 1991): 39; a. mlf., *Alevilik Olayı*, 101-103.

⁹⁵ Cahit Tanyol, "Alevilik Yani Türk Müslümanlığı Olmasaydı, Diyar-ı Rum'u Diyar-ı Türk Yapamazdık.", röp. Ayhan Aydın, *Cem*, VIII/76 (Mart 1998): 12.

⁹⁶ Irene Melikoff, "Bir Araştırmanın Aşamaları Alevi-Bektaşî Sorunu", çev. İlhan Cem Erseven, *Cem*, XXXIII/100 (Nisan 2000): 16; Öktem, "Anadolu Aleviliğinin Sosyal ve Anlamsal Görünümü", *Cem*, II/32 (Ocak 1994): 6; Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 73, 100.

Türkler Anadolu'ya gelmeden evvel gerçekleştiği⁹⁷ iddiasına karşı çıkan Niyazi Öktem; Maniheizm'in Anadolu'da doğduğunu ve Alevilik-Maniheizm etkileşiminin de Anadolu'da meydana gelmiş olabileceğini ifade eder⁹⁸.

Aleviliği etkileyen unsurlar arasında Hıristiyanlık da bulunmaktadır. Ancak bu din daha çok Doğu Avrupa ve Balkanlardaki kitleler üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca Hıristiyanlık Türkler arasında Mazdekizm veya Maniheizm ölçüsünde geniş kitlelere mal olmamıştır⁹⁹.

Aleviliği etkileyen diğer önemli inançlar olarak Zerdüştlük¹⁰⁰, Budizm, Nesturilik, Veda ve Brahma¹⁰¹ dini sayılabilir. Niyazi Öktem Türklerin Anadolu'ya geçmeden önce Mazdeist ve Hint dinlerinin etkisi altında olduğunu ifade eder¹⁰².

Anadolu'nun bütün inanç ve kültür değerlerinin harmanlandığı bir yer oluşuna vurgu yapan Doğan Bermek ise diğer yazarlardan farklı olarak Alevi-Bektaşî-Mevlevî ayinlerinde Roma ve Yunan kültürlerinin sık sık görüldüğünü¹⁰³ iddia eder.

⁹⁷ Melikoff, a.g.m. 16.

⁹⁸ Öktem, "Orta Asya ve Alevilik", *Cem*, II/22 (Mart 1993): 8.

⁹⁹ Ocak, *a.g.e.* 100; Alevilik Hıristiyanlık etkileşimi için bk. F. R. Haslok, *Bektaşîlik Tetkikleri*, çev. Râgıp Hulûsî, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000): 49-63; Nejat Birdoğan, *Anadolu Alevliğinde Yol Ayrımı*, (İstanbul: 1995): 166- 174.

¹⁰⁰ Aleviliğin ibadetlerindeki pek çok ögenin Zerdüşî dininden geçme olduğunu savunan Nejat Birdoğan'dır. Zerdüşî dini töreninde en önemli ögenin şiirle tapınma oluşuna vurgu yapan yazar Alevilikle Zerdüşîtlük arasındaki benzerliği ortaya koyar. O ayrıca Alevî inancında deyişlere Nefes denmesinin de Zerdüşî inancından geldiğini iddia eder. (Birdoğan, *a.e.*: 76, 81, 241.); Zerdüşîtlük, Mazdekizm ve Maniheizm'in İslam Öncesi Türk inançlarındaki yeri için bk. Ocak, *a.g.e.* 84-97.

¹⁰¹ Anadolu Aleviliğinin Veda ve Brahma dini ile etkileşim için bk. Birdoğan, *a.g.e.* 120-123.

¹⁰² Öktem, "Anadolu Aleviliği'nin Sosyal ve Anlamsal Görünümü", 6.

¹⁰³ Doğan Bermek, "Alevilik-Bektaşîlik-Mevlevîlik. Ritüelleri Üzerine", *Cem*, XXXI/90 (Mayıs-Haziran 1999): 42.

B. Aleviliği Günümüze Ulaştıran Kaynaklar

1. Sözlü Kaynaklar

Cem yazarı Abidin Özgünay'a göre Alevi ozanları "Türk Edebiyat Dünyası'nın bel kemiğidir"¹⁰⁴. Fakat Aleviler sözlü geleneği sürdürmedeki bu başarılarını yazılı ve basılı eserler ortaya koymada göstermemişlerdir. Aşir Kayabaşına göre bunda göçebe olmalarının yanında devlet kuramamaları da etkili olmuştur¹⁰⁵.

Türk dilini ve Ehl-i Beyt'in uğradığı haksızlıkları sazları ve sözleri ile anlatan halk ozanları geçmişten geleceğe uzanan kültür elçileri olmuşlardır¹⁰⁶. Tahir Kutsi Makal, Alevi Bektaşî ozanlarının ürünlerinin Divan Edebiyatı ürünlerine oranla daha çok milli duygular taşıdığını söyler. Ona göre Alevi Bektaşî Ozanları "lokalize" sayılıp soyutlanmamalıdır zira ana konu olarak insanı işlemişlerdir¹⁰⁷. Nejat Birdoğan bazı dinlerde olduğu gibi Anadolu Aleviliğinde de ozanların kutsal olduğunu iddia eder¹⁰⁸.

2. Yazılı Kaynaklar

Aleviler göçebe bir hayatı benimsemelerinden dolayı yazılı eserlerden çok şifahi geleneği kullanmışlarsa da başta Buyruklar, Velayetnameler ve Menakıbnameler olmak üzere çeşitli yazılı eserler de bulunmaktadır. Dergide bu konudaki en kapsamlı çalışmayı Abuzer Leblebici yapmıştır¹⁰⁹.

¹⁰⁴ Özgünay, "Cem'imizden", *Cem*, I/4 (Eylül 1992): 2.

¹⁰⁵ Aşir Kayabaşı, "Türk Müslümanlığı ve İnanç Kavramları", *Cem*, XXXII/91 (Temmuz 1999): 46.

¹⁰⁶ Bedrettin Dalan, "Bedrettin Dalan ile Alevilik Üstüne", röp. Cemal Şener, *Cem*, I/6 (Kasım 1991): 36; Tahir Kutsi Makal, "Alevi Bektaşî Edebiyatı Dünyaya Ne söylüyor", *Cem*, VI/60 (Kasım 1996): 59.

¹⁰⁷ Makal, a.g.m. 59.

¹⁰⁸ Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, 121.

¹⁰⁹ Abuzer Leblebici, "Tercüme Üzerine", *Cem*, XXX/78 (Mayıs 1998): 47.

a. Buyruklar

Buyruk, Aleviliğin en temel inanç kaynağı olarak kabul edilir¹¹⁰. Abdülbakıy Gölpınarlı'ya göre gerçek adı *Menakıb'ül Esrar Behçet'ül Ahrar*'dir. Buyruğun yazıldığı tarih konusunda net bilgi mevcut değildir ve ona göre Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb zamanında (1576) yazılmış olmalıdır¹¹¹. Ancak halk arasında bu kitabı İmam Cafer-i Sâdık'ın yazdığı şeklinde bir inanç mevcuttur. Fuat Bozkurt, Alevilerin bu kitabın yazarının İmam Cafer olduğuna inanmasını iki nedene bağlar ki bunların birincisi Alevilerin Caferi mezhebine bağlı olması, ikincisi ise Buyruğun Alevi ilke, töre, tören ve söylencelerini içeriyor olmasıdır¹¹².

Dergide *Şeyh Safi Buyruğu* olarak bilinen buyruktan da bahsedilmiştir. Bu kitap Safiyüddin'i Erdebili ile oğlu Sadreddin'in sorulu-cevaplı konuşmalarından ve tarikatı hakkındaki sözlerinden, ayrıca aynı soydan gelen Şah İsmail ile kimi Kızılbaş ozanlarının tarikatı anlatan şiirlerinden oluşmuştur¹¹³. Bu kitapta Alevilerin dini törenlerinin ve toplumsal ilişkilerinin nasıl olması gerektiği yanında Muhammed-Ali'nin nuru, Kırklar, oniki imam, pir, mürşid, rehber, talib ve musahiplik gibi pek çok konu yer alır¹¹⁴. *Cem Dergisi*'nde Mehmet Yaman tarafından kaleme alınan *Şeyh Safi Buyruğu'ndan Seçmeler* başlıklı bir yazı dizisi yayınlanmıştır. Bu yazı dizisinde Buyruk'tan çeşitli alıntılar yapılmış ve günümüz Türkçesi ile aktarılmıştır¹¹⁵.

¹¹⁰ Ayhan Aydın, "Alevilik'te Kurumsallaşma, Cem/Cemevi Üzerine Bazı Notlar", *Cem*, XXXIII/107 (Aralık 2000-Mart 2001): 25.

¹¹¹ Abdülbakıy Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, (İstanbul: 2003): 178.

¹¹² Fuat Bozkurt, "Buyruk Üzerine", *Cem*, I/12 (Mayıs 1992): 16-17.

¹¹³ Mehmet Yaman, "Şeyh Safi Buyruğu'ndan", *Cem*, I/2 (Temmuz 1991): 49.

¹¹⁴ Rıza Zelyut, "Alevilik Nedir I", *Cem*, V/58 (Eylül 1996): 16.

¹¹⁵ Mehmet Yaman tarafından kaleme alınan bu yazı dizisi 11. sayıda başlamış ve 24. sayıda sona ermiştir. Ancak derginin 12, 20, 23. sayılarında yazı dizisine ara verilmiştir.

b. Velayetnameler ve Menakıbnameler

Velayetnameler ve menakıbnameler bir veya daha çok velinin hayatlarından parçalar ve kerametler içermekle beraber yaşanan çağa dair sosyal ve siyasal gelişmelerle ilgili bilgiler de vermektedirler¹¹⁶.

Velayetnamelerin önemli bir kısmını söylenceler oluşturur. Yazıya geçene kadar pek çok gerçek dışılıkla bezenen bu söylenceler destansı bir özellik kazanmıştır. Bu söylenceler din farkı gözetmez. “Hıristiyan azizi de ejderha öldürür, Müslüman azizi de, Budist azizi de. Hıristiyan azizi de şu veya bu hayvanın donuna girer Müslüman olan da, hepsi denizden geçer hava da uçar”. Bu olaylar insanın dileyip de yapamadığı şeylerdir¹¹⁷. Bu sebeple Nejat Birdoğan’a göre Velayetnamelere yüzde yüz tarihsel kaynak olarak bakılamaz. Ancak halk olaylarının yazıya geçirilmemiş olması bizi bu kaynaklardan faydalanmaya götürmektedir¹¹⁸.

Dergi yazarlarından Abuzer Leblebici Anadolu Aleviliğinin kaynakları arasında Alevi Bektaşî usullerini içeren Nameler ile Alevi deyişlerini ve nefeslerini içeren Cönkleri de gösterir¹¹⁹.

III. ALEVİLİK TARİHİ

A. Türklerin İslâm’ı Kabulü ve Tepkileri

Cem yazarlarına göre Türklerin eski inançlarını bırakıp Müslüman olmaları kısa bir zaman diliminde gerçekleşmemiş ve başlangıçta Müslüman ordulara karşı 200 seneden fazla direnmişlerdir¹²⁰. Bu

¹¹⁶ Hüseyin Bal, “Anadolu Aydınlanmasında Hacı Bektaş Veli”, *Cem*, XXX/81 (Ağustos 1998): 41. Velayetname ve menakıbnameler listesi ve haklarında bilgiler için bk. Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 25-51.

¹¹⁷ Hacı Bektaş Veli, “*Vilayet-name Manakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli*, hzr. Abdülbakıy Gölpınarlı, (İstanbul: 1995): VIII-IX.

¹¹⁸ Birdoğan, *Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik*, 74.

¹¹⁹ Yazarın zikrettiği nameler şunlardır: Nasihatname-i Abdal Musa, Fakirname-i Virani Baba, Esrarı Hurufname-i Kaygusuz Sultan, Faziletname-i Yemini Baba, Aşkname, İlahiname, Taçname, Erkanname. (Abuzer Leblebici, “Tercüme Üzerine”, *Cem*, XXX/78 (Mayıs 1998): 47.)

¹²⁰ Rıza Zelyut, “Alevilik Nedir V”, *Cem*, VII/63 (Şubat 1997): 54; Hüseyin Bal, “Tasavvuf Felsefesi ve Alevilik”, *Cem*, XXXIV/108 (Nisan 2001): 19.

karşı çıkışta yerleşmiş olan dini terk etmemek en büyük nedendir. Rıza Zelyut bazı boyların sünnet olma korkusu ile başka yerlere göçtüğünü belirtir. Niyazi Öktem Türklerin İslam ordularına karşı koymalarındaki etkenlerden birinin “Arap kültürünün getirdiği öğeler” olduğunu iddia eder. Ona göre Türkler bu kültür öğelerini yadırgamışlardır¹²¹.

Zamanla Türkler arasında çeşitli sebeplerle hızlı bir müslümanlaşma yaşanmıştır. Bu etkenlerin başında İslâm orduları ile Türkler arasında meydana gelen mücadeleler sayılabilir. Bazı boylar bu mücadeleler sırasında Müslüman olmaya başlamışlardır. Özellikle Me'mun devrinde Türklerle daha çok değer verilmesi ve Türkler arasından seçilen askerlerle halifenin ordusunun kurulması, bu ordu için Samarra şehrinin oluşturulması Türklerin daha yoğun bir şekilde İslam'a girmelerine neden olmuştur. Türklerin büyük sayılarla Müslümanlaşmaları ilk olarak Bulgar Türkleri arasında yaşanmış sonra da Oğuzlar parça parça Müslüman olmaya başlamıştır. 960 yılında 200 bin çadırın İslam'a geçtiği iddia edilir¹²². Doğan Bermek de Horasan bölgesinde çok tanrılı din anlayışından tek tanrılı din anlayışı olan İslam dinine doğru hızlı bir geçişin olduğunu¹²³ belirtir.

Türkmenlerin Müslüman olmalarını hızlandıran etkenlerden birisi de İslam'ın tek tanrılı oluşudur. Türkler İslam'dan önce farklı inançlara mensup idiler. Uygur ve Dokuz Oğuzlar Budizm'i¹²⁴, Hazar Türkleri Museviliği¹²⁵, Oğuz ve Kırgızların bir kısmı da Hıristiyanlığı seçmişlerdi. Gök Tanrı inancı ve Şamanizm ise “egemen” inançtı¹²⁶. Tek Tanrı fikri, din için vatan için yapılan eylemlerin ödüllendirilmesi ve

¹²¹ Zelyut, a.g.m. 54; Niyazi Öktem, “Aleviler ve Muhalefet”, *Cem*, VII/64 (Mart 1997): 29.

¹²² Zelyut, a.g.m. 53; Abdulkadir Sezgin, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşilik*, (Ankara 2002): 33.

¹²³ Doğan Bermek, “Alevilik-Bektaşilik-Mevlevilik Ritüelleri Üzerine”, *Cem*, XXXI/90 (Mayıs Haziran 1999): 42.

¹²⁴ Ahmet Yaşar Ocak, Budizm inancının Doğu Hunları, Göktürkler, Karluklar ve Uygurlar arasında yayıldığını söyler. (Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 74-83.)

¹²⁵ Museviliği resmi din olarak kabul eden tek Türk devleti Hazarlardır. (Ocak, *a.g.e.* 101.)

¹²⁶ Hüseyin Bal, “Tasavvuf Felsefesi Alevi Bektaşi İnancı ve Mevlevilik”, *Cem*, XXX/85 (Aralık 1998): 42.

Tanrı ile inanan arasında ruhban sınıfının olmaması Orta Asyalı kavimlere çekici gelmiş ve İslam bu topluluklar arasında hızla yayılmıştır. Doğan Bermek'e göre Türkmenlerin benimsediği İslâm, Batını İslâm anlayışı olup Hz. Ali ile Oniki İmamın yoludur¹²⁷. İnsanı merkeze koyan bu anlayış tasavvuf ehli eli ile Türkmenlere Horasan üzerinden ulaşmış¹²⁸ ve tasavvuf ehlinin hoşgörüsü yüklü mesajları bu insanları oldukça etkilemiştir¹²⁹.

Konuyla ilgilenen *Dergi* yazarlarının çoğunun savunduğu fikirlerden birisi de Orta Asya Türklerinin Müslümanlaşma esnasında eski dinlerinden tamamen vazgeçmedikleridir¹³⁰. Türkler İslamiyet'le kaynaşma esnasında ya devlet yönetme biçimini ve hukuk anlayışını¹³¹ ya da göçebe olmalarından dolayı İslâm fakihlerinin ortaya koyduğu biçimi kabul etmekte zorlanmışlardır¹³². Bu zorluğu daha önce mensup oldukları dinî anlayışlarıyla yeni dini mezcederek çözüme yoluna gitmişlerdir¹³³.

B. Anadolu'nun Müslümanlaşması ve Aleviler

Baki Öz'e göre Anadolu'nun etnik ve ideolojik yapılanmasında başrolü Aleviler oynarlar. Anadolu'yu Türkleştirip Müslümanlaştıran, yerleşik hayata geçiren, kurulan Türk Devletlerinin egemenliğini sağlayanlar hep Alevilerdir¹³⁴. Abidin Özgünay Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması dönemlerinde Türkmen topluluklarının itikadi

¹²⁷ Doğan Bermek, "Alevilik-Bektaşilik-Mevlevilik Ritüelleri Üzerine", *Cem*, XXXI/90 (Mayıs Haziran 1999): 42.

¹²⁸ Bal, "Tasavvuf Felsefesi ve Alevilik", *Cem*, XXXIV/108 (Nisan 2001): 19.

¹²⁹ a.mlf., "Tasavvuf Felsefesi Alevi Bektaşi İnancı ve Mevlevilik", 42.

¹³⁰ Bermek, a.g.m. 42; Niyazi Öktem, "Aleviliğe Bakış Açımız", *Cem*, VI/59 (Ekim 1996): 45; Zelyut, "Alevilik Nedir V", 54; Öktem, "Aleviler ve Muhalefet", *Cem*, VII/64 (Mart 1997): 29.

¹³¹ Bermek, a.g.m. 42.

¹³² Zelyut, "Alevilik Nedir V", 54.

¹³³ İlyas Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, (İstanbul: 2002): 11; a. mlf. *Günümüz Aleviliği*, (İstanbul: 1997): 1; Mehmet Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Arka Planı*, (İstanbul: 2003): 110; Ali Balkız, *Sivas'tan Sydney'ye Pir Sultan*, (Ankara 1994): 13.

¹³⁴ Baki Öz, "Türk-İslam Tarihi İçerisinde Aleviliğin Konumu", *Cem*, II/20 (Ocak 1993): 38; a. mlf., "Hacı Bektaş Veli'nin Yaşadığı Tarihsel Ortam", *Cem*, V/57 (Ağustos 96): 51.

karakterini Alevi Batini olarak ifade eder¹³⁵. Baki Öz, Anadolu'ya göç edenlerin bir kısmının Alevi olduğunu, bir bölümünün Müslümanlıkla Şamanlık arasında bocaladığını diğer bir bölümünün ise Şamanlık veya başka Asya dinlerine mensup olduğunu söyler. Ona göre Türkmenlerin İslamlaşmasında Arap etkeni değil de İran etkeni daha belirleyici olduğundan Türkmenler Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi gibi temel Şii ilkelerinin etkisinde kalmışlardır¹³⁶.

Niyazi Öktem Aleviliğin Anadolu'ya ilk gelişinin VIII. yüzyılda olduğunu söyler. Horasan Erenlerinden önce Anadolu'ya gelen Ehl-i Beyt sevgisine dayalı İslam anlayışı Doğu Anadolu'da özellikle Tunceli yöresinde yaygınlaşmıştır¹³⁷. Hz. Ali'nin soyunun Anadolu'da Türkleşmesi ise dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde başlar. Bu Türkleşme Hz. Ali'nin oğullarından Zeynel Abidin'in soyunun Malatya yöresine yerleşmesi ile gerçekleşmiştir¹³⁸. Anadolu'ya başka bir göç de 14. yüzyılın ilk çeyreğinde Moğol baskısı sonucu gerçekleşir ve Türkmen Beyleri aileleri ve sürüleri ile birlikte Cengiz'in ordularının önünden kaçarak Doğu Anadolu Dağlarına yerleşmiş ve Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamıştır¹³⁹.

C. Selçuklular ve Aleviler

Niyazi Öktem'e göre Büyük Selçuklu Devleti ve bu devletin yöneticileri sünnidir ve Abbasi halifelerine hizmet etmişlerdir. Öktem bu geleneğin Anadolu Selçuklularında da sürdüğünü ifade eder¹⁴⁰. Hilmi Ziya Ülken'e göre Selçuklu döneminin en büyük sünni alimleri İran

¹³⁵ Abidin Özgünay, "Alevilik Türkiye'nin Tek Şansıdır.. Korkuyu Yıkın", *Cem*, I/4 (Eylül 1991): 32.

¹³⁶ Öz, a.g.m. 51; a. mlf., "Osmanlı'nın Devlet Oluşuna Alevilerin Katkısı I", *Cem*, III/26 (Temmuz 1993): 29.

¹³⁷ Niyazi Öktem, "Anadolu'da Aleviliğin Başlaması", *Cem*, V/51 (Ağustos 1995): 7.

¹³⁸ İsmail Kaygusuz, *Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Uluları*, (İstanbul: Alev Yayınları, 1995): 40-48'den naklen Öz, a.g.m. 49.

¹³⁹ Kutluay Erdoğan, "Hacı Bektaş'ta 16 Ağustosların Oluşturduğu Milliyet Gerçeği Bir Gelenek Birliğidir", *Cem*, XXXVI/124 (Ağustos 2002): 12.; Baki Öz, "Hacı Bektaş Veli'nin Yaşadığı Tarihsel Ortam", *Cem*, V/57 (Ağustos 1996): 51; Hacı Ahmet Özdemir, *Moğol İstilası*, (İstanbul: 2005): 313.

¹⁴⁰ Niyazi Öktem, "Osmanlı Öncesi Anadolu'da Şia-Alevi Etkisi", *Cem*, VII/71 (Ekim 1997): 26.

kökenli idi. Buna örnek olarak İmam-ı Azam, Kadı Beyzavî, Gazzalî, Firuzâbâdî ve Nizam-ül Mülk'ün isimlerini verir¹⁴¹.

Kutluay Erdoğan, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla bağımsızlık kazanan Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda Türkmen yapının çok etkin olduğunu ancak daha sonra devlette İran karakterinin hakimiyet kurduğunu iddia eder. O Büyük Selçuklu Devleti'nin hakimiyetini sona erdirenin de Fars Kültürü olduğu düşüncesindedir. Çünkü Sultanlar hakimiyetlerini yerleşik halka dayamış, göçebe Türkmenleri görmezden gelmişlerdir. Bu siyaset Türkmenleri küstürmüştür. Küskünlerin bir kısmı batıya göçerken bir kısmı da devamlı karışıklık çıkarmıştır. Selçuklu idaresi bu göçerleri merkezden uzak tutmak için Batıya fetihlere göndermiştir¹⁴². Bu hoşnutsuzluk Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı da sürmüştür. Selçuklu yönetimine karşı yapılan Babailer hareketi ve çeşitli ayaklanmalar bu hoşnutsuzluğun en açık örneğidir¹⁴³. İzzettin Doğan Anadolu'da özellikle Selçuklularının son dönemlerinde Alevi İslam anlayışını benimsemişlerin oranının yüzde sekseni aştığını, geri kalanların Hıristiyan olduğunu Sünnilerin ise çok az bir nüfusa sahip bulunduğunu¹⁴⁴ iddia eder.

D. Moğollar ve Aleviler

Asya'da ortaya çıkan Moğol Cengiz İmparatorluğunun güttüğü genişlemeci siyaset sonucu pek çok devlet ve beylik yıkılır. Moğol kıyımından kaçmak isteyen halk Anadolu'ya sığınır¹⁴⁵. Bu Anadolu'nun Türkleşmesini de sağlar. Ancak Cengiz'in ordularını durduramaz. Babai olaylarıyla Selçuklu Devleti'nin yıprandığını gören Moğollar

¹⁴¹ Hilmi Ziya Ülken, "Şiiliğin Kökeni Sorunu", sđl. Ali Yaman, *Cem*, V/54 (Kasım 1995): 18.

¹⁴² Erdoğan, a.g.m. 12.

¹⁴³ Baki Öz, "Türk İslam Tarihi İçerisinde Aleviliğin Konumu", *Cem*, II/20 (Ocak 1993): 38;

¹⁴⁴ İzzettin Doğan, "Cem Vakfı'nın Aydınlanma Hareketine Herkes Destek Olmalıdır", *Cem*, XXXVI/122 (Haziran 2002): 3.

¹⁴⁵ Öz, "Hacı Bektaş Veli'nin Yaşadığı Tarihsel Ortam", *Cem*, V/57 (Ağustos 1996): 51.

Baycu Noyan komutasındaki orduları ile Erzurum'u alarak Anadolu'ya girerler. Bu istilanın iki önemli sonucu olmuştur. Birincisi Anadolu'da fikrî ve inanç birliği derin yaralar almıştır¹⁴⁶. İkincisi istilalarla birlikte Moğollar da Müslümanlaşmaya başlamıştır. İran üzerinden gelmeleri de onları Şii inanç boyutuna götürmüştür. Niyazi Öktem, Moğol Emiri Olcaytu'nun Şii olduğunu¹⁴⁷ belirtir.

E. Osmanlı Devleti, Safeviler ve Aleviler

Baki Öz, Osmanlı Devleti'nin Aleviler eliyle kurulduğunu iddia eder. Osmanlı, Devlet oluşunu Alevilerle tamamlamış ama onlarsız sürdürmüştür. Öz, Osman Bey yönetime gelirken düzenlenen Seymen Alayını iddiasını destekleyici delil olarak sunar. Yazar Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde etkin olan Alevi-Bektaşî dervişlerinin isimlerini de verir. Bunlar: Şeyh Edebali, Şeyh Bali, Şeyh Osman, Aynuddevle, Hacı Mihman, Bağdın Hacı, Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad, Duğlu Baba, Emircan Sultan, Ahi Evran, Sarı Saltık, Kaygusuz Abdal, Kumral Abdal, Abdal Mehmet, Baba Postunpuş, Baba Muhlis, Ahi Hasan, Koçum Seydi, Karaca Ahmet ve Ahi Kadem'dir¹⁴⁸.

Alevilerin Osmanlı Devleti'nde adını en çok andıkları padişah Yavuz Sultan Selim'dir. *Cem Dergisi* cephesinden bakıldığında Yavuz Sultan Selim sevmeyen bir Osmanlı Padişahıdır. Bunun sebeplerine gelince:

Safevi Devleti Aleviler için "doğan güneş"¹⁴⁹ olmuştur. Nedeni ise Şah İsmail'dir. Krisztina Kehl Bodrogi Anadolu halkının büyük bir kısmının Safevi Şeyhi ve İran Şahı olan İsmail'i "zamanın mehdisi"

¹⁴⁶ Öz, "Hacı Bektaş Velinin Yaşadığı Tarihsel Ortam", *Cem*, V/58 (Eylül 1996): 27.

¹⁴⁷ Niyazi Öktem, "Osmanlı Öncesi Anadolu'da Şia-Alevi Etkisi", *Cem*, VII/71 (Ekim 1997): 27. Olcaytu başta Hanefi iken çeşitli tesirlerle Şii'liği kabul etmiştir. Şii akidelere taassup derecesinde bağlanmıştır. Şii oluncaya kadar bastırıldığı paraların üzerinde dört halifenin ismi bulunurken Şii olduktan sonra paraların üzerine on iki imamın ismini koydurmuştur. (T.H., "Olcaytu", *İslam Ansiklopedis*, IX, 389.)

¹⁴⁸ Öz, "Osmanlı'nın Devlet Oluşuna Alevilerin Katkısı II", *Cem*, III/28 (Eylül 1993): 24.

¹⁴⁹ Ali Rıza Özdemir, Ahmet Bozkurt, "Alevilik Nedir? Ne Değildir?", *Cem*, IV/46 (Mart 1995): 46.

olarak gördüğünü söyler¹⁵⁰. Şah İsmail İran'da Erdebil Tekkesi'ne mensuptur. Bu tekke Ahmet Yesevi çizgisi etrafında faaliyet gösteren bir tekkedir. O dönemde İran'da Şah İsmail'in dedelerinden itibaren Türk kültürü hakimdir¹⁵¹.

Şah İsmail saltanatını kuvvetlendirdikten sonra Anadolu'da Alevi propagandasına girişmiştir¹⁵². Anadolu insanı bu yolla "Yezid düzeni" olarak nitelendirilerek Osmanlı idaresine karşı kışkırtılmıştır¹⁵³. Osmanlı yönetiminden memnun olmayan Aleviler ise Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını ve adalet düzeninin kurulmasını Şah İsmail'den beklemişlerdir¹⁵⁴.

Osmanlı yönetiminin Safevilerin Anadolu'daki faaliyetlerini önlemeye yönelik olarak aldığı tedbirler ise şu şekilde sıralanabilir: İran'a ve Kızılbaş kabileler arasına casuslar göndermek suretiyle muhaliflerden haber alınması, Kızılbaşların İran'a kaçmalarının önlenmesi için sınırların sıkı kontrolü ve kaçanların mallarına devlet tarafından el konulması, Safevi propagandasının önlenmesi ve propaganda amacıyla gelerek kurban ve sadaka toplayanların engellenmesi, Kızılbaşların yakalanarak Kıbrıs'a, Mora Yarımadasına ve Budin'e sürülmeleri, İran'dan Osmanlı Devleti'ne iltica edenlere veya Rafizi (Kızılbaş) iken Sünni olanlara arazi, para ve rütbe verilerek iltifat edilmesi¹⁵⁵.

Şah İsmail'in Anadolu'yu bu derece etkilediği zaman diliminde Osmanlı tahtına Yavuz Sultan Selim geçmiştir. O ülkenin çeşitli yerlerinde yaşayan Alevi nüfusunu tespit ettirmiştir¹⁵⁶. Alevi yazarlar Yavuz'un bu tavrı sonrası Anadolu'da oluşan durumla ilgili olarak on

¹⁵⁰ Krisztina Kehl-Bodrogi, "Alevilik Üzerine", *Cem*, I/6 (Kasım 1991): 22.

¹⁵¹ Celalettin Ulusoy, "Şah İsmail (Hatayi)", *Cem*, VI/59 (Ekim 1996): 33.

¹⁵² Ulusoy, a.g.m. 33.

¹⁵³ Ali Yaman, "Şah İsmail ve Anadolu", *Cem*, VII/71 (Ekim 1997): 45.

¹⁵⁴ Kehl-Bodrogi, a.g.m. 22.

¹⁵⁵ Ali Yaman, "Anadolu'da Safevi Nüfuzu", *Cem*, VII/72 (Kasım 1997): 32.

¹⁵⁶ Şener, *Alevilik Olayı*, 67; Ali Sümer Yavuz'un tahta geçmesinin Hacı Bektaş Veli Dergâhı'ndan gönderilen fermanlarla olduğunu iddia eder. (Ali Sümer, "Yavuz Sultan Selim'in Hacı Bektaş'ı Ziyaret Nedeni", *Cem*, IV/40 (Eylül 1994): 31.)

binlerce¹⁵⁷ hatta kırk, elli bine varan Alevi'nin öldürüldüğü iddialarını ortaya atmışlardır¹⁵⁸. Krisztina Kehl Bodrogi, o dönemde Safevi tarafını tutanlara karşı sistematik bir takip, tutuklama ve zulmün başladığını¹⁵⁹ ifade eder.

İki devlet yönetimi de savaş öncesi fetvalar yoluyla halkı etkilemeye çalışmıştır. Ancak dergide yalnızca Yavuz Sultan Selim'in Şeyhülislamdan aldığı fetvalardan bahsedilir¹⁶⁰. Şah İsmail 1514'te yapılan Çaldıran Savaşı'nda Yavuz Sultan Selim'e yenilmiştir. Ancak bu yenilgi Alevilerin onun şahsında besledikleri ümitleri tüketmemiştir. 16. yüzyıldaki ayaklanmalar¹⁶¹ bu tükenmez umudun kanıtıdır. Krisztina Kehl Bodrogi'ye göre "Sünnilik Osmanlı Devleti'nde güçlendikçe eski inançlarına ve eski geleneklerine sadık kalanlar, sosyal, siyasal ve dinsel açıdan Osmanlı toplumundan soyutlandılar. O zamana kadar bağlı oldukları Safevilerin de resmi Şia'ya dönüşü bu insanların Safevilerle olan ilişkisini sona erdirmiştir. "Sünni ve Şii ulema tarafından dışlanıp Rafizi olarak değerlendirilen Aleviler 17. yüzyıldan itibaren bölgesel olduğu kadar sosyal ve dinsel olarak da izole durumda kalmışlardır"¹⁶². Osmanlı-Safevi mücadelesi sonucunda savaşlarda pek çok yer tahrip olmuş, binlerce insan ölmüştür.

¹⁵⁷ Yaman, a.g.m: 46.

¹⁵⁸ Fuat Bozkurt, "Alevilik Dizisi", *Sabah*, 31.11.1990 dan naklen, Mehmet Şimşek, "İnançları Uğruna Yakılarak Canlarını Verenler", *Cem*, IV/44 (Ocak 1995): 26-27; Abdülkadir Sezgin'e göre Çaldıran Savaşı öncesi özellikle 1513-1514 yılları arasında Yavuz Sultan Selim tarafından Anadolu'da 40.000 Kızılbaş'ın öldürülmüş olduğuna dair iddiayı destekleyici hiç bir tarihi vesika yoktur. (Sezgin, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşılık*, 59.) Hammer de Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı ülkesinde tespit ettirdiği 40.000 Şii'nin ya öldürüldüğü ya da hapse atıldığı iddiasını destekler. (Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 251.) Rakamın abartılı oluşunun sebepleri hakkında ayrıca bk. Ümit Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 220-222.

¹⁵⁹ Krisztina Kehl-Bodrogi, "Alevilik Üzerine", *Cem*, I/6 (Kasım 1991): 23.

¹⁶⁰ Gülağ Öz, "Alevilerin Katledilmesine Fetva Veren Şeyhülislam İbn Kemal", *Cem*, V/52 (Eylül 1995): 26.

¹⁶¹ Bu ayaklanmalar için arşiv belgeleri ışığında kapsamlı bir çalışma için bk. Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*.

¹⁶² Bodrogi, a.g.m. 22- 23.

İran ve Anadolu arasında sürgünlerle bir nüfus hareketi de yaşanmıştır¹⁶³.

Cem yazarlarından Tahir Aslandaş Osmanlı Devleti'nde Kızılbaş denilince iğrenir gibi yapan padişahlar ve şeyhülislamı olduğu iddia eder. Yazar "Alevilerin-Kızılbaşların, Cem, cemaat, yaptıkları saz ve çalgı çaldıkları, birlikte eğlendikleri, eğlence sonunda mum söndürüp birbirlerinin avratları ile ilişki kurdukları gerekçe gösterilerek katledilmeleri için fetvalar yazıyorlardı" demektedir. Bunlara örnek olarak ta Yavuz Sultan Selim, III. Murat, II. Selim, II. Abdülhamid, Ebussuud Efendi ve Müftü Hamza'nın isimlerini verir¹⁶⁴.

Alevilerin tepki gösterdikleri Osmanlı padişahlarından birisi de II. Mahmut'tur çünkü II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağını kapatmıştır¹⁶⁵. Muzaffer Doğanbaş Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılda hoşgörüsüzce baskı ve katliamların olduğunu söyler ve buna en çarpıcı örnek olarak ta 1826 yılında Yeniçeri ocağının kapatılmasını gösterir¹⁶⁶.

Cahit Tanyol, Osmanlı İmparatorluğunda dinin iki kez katılaştığını ve irticaya yataklık yaptığını iddia eder. O bunları Yavuz Sultan Selim'in hilafeti getirmesi ve Yeniçeriliğin kaldırılması olarak sayar¹⁶⁷. Ali Aktaş da, Yavuz Sultan Selim ve İkinci Mahmut dönemlerini Kızılbaşların ve Nusayriilerin zorla yola getirilmesi için baskının en çok yoğunlaştığı dönemler olarak nitelendirir¹⁶⁸. Baki Öz ise Alevi ve Ahilerden kopuşun II. Murad'la başladığını söyler. Ona göre Alevi-

¹⁶³ Yaman, a.g.m. 32.

¹⁶⁴ Tahir Aslandaş, "Kızılbaş, Kızılbaşlık", *Cem*, V/50 (Temmuz 1995): 50. Fetvalar dahil geniş bilgi için bk. Erkan, *Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*, 107-377.

¹⁶⁵ Müfid Yüksel, "Emin Baba Bektaşî Dergahı", *Cem*, VII/69 (Ağustos 1997): 48; Gülağ Öz, "Selçuklu ve Osmanlı'da Alevi Tekke ve Dergahları", *Cem*, V/55 (Aralık 1995): 46. Cahit Tanyol, "Demokratik ve Teokratik İki Mezhep", *Cem*, V/54 (Kasım 1995): 3.

¹⁶⁶ Muzaffer Doğanbaş, "İslam Tarihinde Hoşgörüsüzlük ve Aleviler", *Cem*, XXX/84 (Kasım 1998): 51.

¹⁶⁷ Tanyol, "Türk Müslümanlığı ve Alevilik", *Cem*, I/2 (Temmuz 1991): 8.

¹⁶⁸ Ali Aktaş, "Kırsal Dönüşüm Sürecinde Aleviler", *Cem*, XXXII/90 (Mayıs-Haziran 1999): 48.

ler II. Bayezit döneminde sürgüne gönderilirler. Öz, Osmanlı Devleti'nin büyüyüp yayıldıkça bir İslam merkezi haline geldiğini, özellikle Konya, Bursa, Edirne ve İstanbul'un birer düşünce ve eğitim merkezine dönüşüp evrensel nitelik kazandıklarını, Asyalı bilginlerin Osmanlı'ya Şiilik ve tasavvufu, Suriye ve Mısırlı bilginlerin ise şeriatçı akımları ve Sünniliği taşıdıklarını söyler. II. Murad döneminde gelen İbn-i Arabşah ile Fatih Sultan Mehmet döneminin etkin ismi olan Mısır kökenli Molla Gürani'nin öncülüğünü yaptığı ulema çevrelerinin çalışmaları ile Asya kökenli her düşünce Şiilik olarak nitelenmiş ve bir Sünnilik akımı yaratılmıştır¹⁶⁹.

Aleviler, Osmanlı Devleti yıkılırken İttihat ve Terakki hareketi içerisinde yer almışlardır. Bunun temel nedeni Aleviliğin Sünnilikle çatışma içerisinde olması ve başka bir tarafa yaslanma ihtiyacı ile karşı karşıya gelmesidir. Bu ihtiyaç Sünnilikle çatışan bir başka grupla, İttihat ve Terakki hareketiyle yakınlığı doğurmuştur. Fakat bu yakınlık politik bir yakınlık olup inançsal bir temeli yoktur¹⁷⁰. Yine bu yakınlık Namık Kemal, Resne'li Niyazi Bey, Enver Bey, Şeyhülislam Musa Kazım ve Rıza Tevfik gibi isimlerin yanısıra İttihat ve Terakki hareketi içerisinde yer alıp "lokomotif" görevi üstlenen pek çok insanın Bektaşî olduğu iddialarının¹⁷¹ ortaya atılmasına neden olmuştur.

F. Cumhuriyet Devri ve Aleviler

Cem yazarlarına göre Aleviler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması çalışmaları içerisinde yer almış yeni devletin kurulmasıyla durumlarında hızlı bir iyileşme olacağı ümidini taşımışlardır. Ancak bu ümit yerini zamanla hayal kırıklığına bırakmıştır¹⁷².

¹⁶⁹ Baki Öz, "Osmanlı'nın Devlet Oluşuna Alevilerin Katkısı I", *Cem*, III/26 (Temmuz 1993): 31.

¹⁷⁰ Reha Çamuroğlu, "Çağdaş Aleviliğin Sorunları 3", *Cem*, I/8 (Ocak 1992): 16.

¹⁷¹ Öz, "Alevilik Nasıl Bir Ortaçağ Düşüncesidir", *Cem*, I/9 (Şubat 1992): 34; a. mlf., "Alevilik ve Cumhuriyet", *Cem*, VI/60 (Kasım 1996): 45.

¹⁷² a. mlf., "Osmanlı'nın Devlet Oluşuna Alevilerin Katkısı II", *Cem*, III/ 28: 24; Ali Aktaş, "Kırsal Dönüşüm Sürecinde Aleviler", *Cem*, XXXII/90 (Mayıs/Haziran 1999): 48.

Aleviler kurulacak devlette mutlu olacakları beklentisi ile Atatürk'e sonsuz destek vermişlerdir. Krisztina Kehl Bodrogi bunun nedenini Atatürk'le Alevilerin hedeflerinin aynı olması şeklinde ifade eder ve bu hedefleri de Anadolu'da Osmanlı saltanatını yok etmek, cumhuriyeti kurmak, İslamiyet'i devlet dini olmaktan çıkarmak ve şeriatı ortadan kaldırmak olarak sıralar¹⁷³. Ayrıca pek çok yazar da Aleviler ile Atatürk'ün hedeflerinin ortak olduğunu ifade eder¹⁷⁴. Onlara göre bu hedefler aynı zamanda Atatürk'ün Alevileri seçmesinin de nedenleri olmuştur. Cemal Şener'e göre Mustafa Kemal, padişaha bağlı Sünni halk ile birlikte mücadele edemeyeceğini bildiği için Anadolu'daki Alevi-Bektaşî kitlelerin desteğini alarak emperyalizme ve Osmanlı şeriatına karşı mücadele etmiştir¹⁷⁵.

Kurtuluş savaşı öncesinde Sivas Kongresinin hemen ardından Atatürk'ün Hacı Bektaş-ı Veli Dergahına yaptığı ziyaret ve bu ziyaret esnasında geçtiği iddia edilen sohbet Aleviler için bir gurur vesilesidir. Bu ziyaret dergide en ince ayrıntılarına kadar anlatılır. Atatürk Hacı Bektaş Dergahında Cemalettin Çelebi ile görüşür. Bu iki isim arasındaki sohbet gece yarısına kadar sürer. Ancak buldukları odaya hiç kimse girmediğinden sohbetin içeriği tam olarak bilinemez. Veliyettin Çelebi burada geçen konuşmayı şöyle anlatır: Cemalettin Çelebi konuşma esnasında Mustafa Kemal'e, "Paşa Hazretleri, cesaretli ve basiretli idarenizle Türk Milleti'nin düşmanı kahredeceğine inancım sonsuz. Yüce Allah'ın milletimize müyesser edeceği zaferden sonra Cumhuriyetin ilanını düşünüyor musunuz?" diye sormuştur. Mustafa Kemal ise Cemalettin Çelebinin elini avucunun içerisine alır ve hafif bir sesle, "o mutlu günün ilanına kadar aramızda kalmak kaydıyla evet Çelebi Hazretleri" der¹⁷⁶. 23 Nisan 1920'de Meclis açıldığında Cemalettin Çelebi Kırşehir mebusu olarak seçilir ve Meclis

¹⁷³ Krisztina Kehl Bodrogi, "Alevilik Üzerine", *Cem*, I/6 (Kasım 1991): 24.

¹⁷⁴ Abidin Özgünay, "Alevi Düşüncesinde Bir Başka Ali; Atatürk", *Cem*, I/6 (Kasım 1991): 5; Cemal Şener, "Atatürk ve Aleviler", *Cem*, I/6 (Kasım 1991): 16; a. m.l.f., "Medya ve Aleviler", *Cem*, XXX/77 (Nisan 1998): 56.

¹⁷⁵ Şener, a.g.m. 56.

¹⁷⁶ Kutluay Erdoğan, "Cumhuriyet ve Demokrasi Ortamında Aleviler", *Cem*, XXXVI/126 (Ekim 2002): 7; Cemalettin Ulusoy, "Cemalettin Çelebi-Veliyettin Çelebi ve Kurtuluş Savaşı", *Cem*, I/6 (Kasım 1991): 10.

başkan vekilliği görevini üstlenir. Meclisteki diğer Alevi milletvekilleri arasında Dersim mebusu Diyab Ağa ve Hasan Hayri Bey vardır¹⁷⁷.

Cumhuriyetin ilanından sonra tekke ve zaviyelerin kapatılması Aleviler için sürpriz bir karar olmuştur. *Cem* yazarı Yaşar Uçar, “Cumhuriyet yönetiminin yaptığı en anlamsız işin dergahları kapatarak Tanrı’yı bilmenin yollarını tıkamış olmasıdır”¹⁷⁸ şeklinde serzenişte bulunur.

G. 1950 Sonrası Alevilik

1950 ve sonrası Aleviler için çok önemli bir zaman dilimi olarak nitelenebilir. Bu dönemde Aleviler köyden kente göç etmeye başlamışlardır. Bu göç olgusu Alevileri kapalı toplum olmaktan çıkararak, daha açık bir toplum yapısına kavuşturmuştur. Büyük şehirlerin varoşlarına yapılan sağlıksız göç Alevileri ve Aleviliği pek çok büyük problemle karşı karşıya getirmiştir. Kırdan kente göç sürecinde ortak kültür ve inanç edinemedikleri¹⁷⁹ için de karşılaştıkları bu problemleri çözmeye sıkıntılar yaşamışlardır. Alevilik diğer dinî ya da sosyal akımlarla daha açık bir mücadeleye girişirken Aleviler, Anadolu’nun değişik yerlerinden gelmiş ve dinî inançlarını muhafaza etmeye çalışmışlardır. Köy Aleviliğinde sözlü geleneği ve ritüelleri devam ettiren “dede” var iken büyük şehirlere dağılan Alevilere ulaşacak bilirkişi eksikliği ortaya çıkmıştır¹⁸⁰. Kent olgusu Aleviliği derin bir farklılaşma sürecine itmiştir. Aleviler arasındaki ortak davranma refleksi, aynı kimlik problemini yaşamalarına rağmen gittikçe zayıflamıştır. Kırsal alanda, kapalı sosyal koşullarda bile kendini yeniden üreten Alevilik, kent ortamında kendini yeniden tanımlamada ve yeniden üretmede zorlanmıştır¹⁸¹.

¹⁷⁷ Şener, *Alevilik Olayı*, 119.

¹⁷⁸ Yaşar Uçar, “İnanmak mı? Bilmek mi?”, *Cem*, V/50 (Temmuz 1995): 15.

¹⁷⁹ Abidin Güler, “Yitik Bir Zamanı Yakalamak”, *Cem*, XXXIII/104 (Ağustos 2000): 49.

¹⁸⁰ Kutluay Erdoğan, “Alevi Gerçeği”, *Cem*, XXXI/87 (Şubat 1997): 38.

¹⁸¹ Kamil Fırat, “Kent Olgusu ve Alevi Kimliği”, *Cem*, XXXIII/104 (Ağustos 2000): 48.

Köy Aleviliği kendi içinde bir bütünlük ve çoğunluk oluştururken Sünni çoğunluk içindeki şehir Aleviliği bir parçalanmışlık görüntüsü vermiştir. Aleviler kente göç esnasında koptuğu kurumlarının yerini yenileriyle dolduramamış buna bağlı olarak pek çok geleneğinden uzaklaşmıştır¹⁸².

1960'larda Türkiye'de sol akımlar etkinlik kazanmış, Aleviler de ağırlıklı olarak sol hareketlere destek vermişlerdir. Bu dönem özellikle Alevi inanç ve geleneklerini küçümseyen genç Alevi neslin ortaya çıktığı dönemdir. Bu gençler giderek Alevilikle ilgili bilgilerden yoksun kalmışlardır. Cemler de daha az yapılır olmuştur. Aleviliği ayakta tutanlar ise Aşık Veysel, Aşık Daimi, Feyzullah Çınar, Davut Sulari ve Mahmut Erdal gibi sözlü geleneğin yaşatıcısı olan ozanlar ve aşıklar olmuştur¹⁸³.

1960'lı yıllarda başlayan Alevi dergiciliği *Cem*, *Ehlibeyt* ve *Gerçekler* adlı süreli yayınlarla başlamış, ancak bu yayın organları, ekonomik problemler nedeniyle uzun ömürlü olamamışlardır. Alevilik alanındaki yayın faaliyeti deyişler, nefesler, tarihi romanlar, buyruklar, velayetnameler gibi kitaplar üzerinde yoğunlaşarak devam etmiştir¹⁸⁴.

1980'lerde ise Alevilik pek çok açılım yaşamıştır¹⁸⁵. Aleviler örgütlenmeye başlamış ve "Alevilik konulu yayınlarda adeta patlama yaşanmıştır". Avrupa'da ve Türkiye'de dernekler, vakıflar ve dergahlar olmak üzere üç değişik çatı altında örgütlenme başlamıştır¹⁸⁶. Fakat Aleviler 12 Eylül 1980 sonrası oldukça sancılı dönemler de geçirmişlerdir. Sabri Yücel "Koca Osmanlı'nın yapamadığı şeyi 12 Eylül cuntası ve ardılları Alevi-Bektaşî toplumuna dayatmış, bu insanların

¹⁸² Rıza Zelyut, "Alevilik Muhammed Ali Yoludur", röp. Ayhan Aydın, *Cem*, XXX/82 (Eylül 1998): 48.

¹⁸³ Ali Yaman, "Cumhuriyet Sonrası Alevilik", *Cem*, XXX/78 (Mayıs 1998): 49.

¹⁸⁴ Yaman, a.g.m. 49-50.

¹⁸⁵ Kamil Fırat, "Kent Olgusu ve Alevi Kimliği", *Cem*, XXXIII/104 (Ağustos 2000): 47.

¹⁸⁶ Yaman, a.g.m. 50.

oturduğu köylere, mahallelere cami dikip, onları Sünni imamın arkasında namaz kılmaya zorlamışlardır”¹⁸⁷ der. Baki Öz’e göre 1980-90 yılları arasında devlet, solu sakıncalı ve tehlikeli görerek bastırmıştır. Oysa Alevi gençliği genellikle sol siyaset akımlarında yer almaktadır. Bu gelişme “bir düşünce ve siyaset” buhranı ortaya çıkarmıştır ki bu da Alevi uyanışını doğurmuş ve 1990’lı yıllar Aleviliğin güncelleştiği¹⁸⁸ yıllar olmuştur.

1950 sonrası şehirleşme ile başlayan ve son yıllarda değişim rüzgarlarının etkisiyle hareket eden Alevilik¹⁸⁹ pek çok çelişki ile karşı karşıya kalmıştır. Aleviler bir taraftan kentsel “farklılaştırma sürecine maruz kalırken”, diğer taraftan kendi aralarında “inanca ait ortak ölçütler” oluşturmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca Alevilik Alevilerce ya sol ideoloji ile anılmış ya da etnik köken itibariyle tanımlanmıştır¹⁹⁰. Sivil toplum kuruluşları ise Aleviliğe tarikat olgusu bağlamında yaklaşmış ve Sünni tarikatlarla aynı kategoride değerlendirmiştir. Rıza Zelyut’a göre bu yaklaşım Aleviliğin yok edilmesine katkı sağlamaktadır¹⁹¹. Pek çok safhadan geçen kimi zaman siyasallaştırılmaya çalışılan kimi zaman da geleneksel değerlerin yargılandığı Alevilik yeniden aslına dönme, kendi köklerine sahip çıkma ihtiyacı ile karşı karşıya kalmıştır. Bunda 1980 sonrası toplumsal ve siyasal gelişmelerin Aleviler arasında ortaya çıkardığı dışlanılma korkusunun da etkisi vardır¹⁹². Bunun sonucunda Aleviler kendi kurumlarını oluşturma çabasında son derece istekli davranmışlardır¹⁹³.

¹⁸⁷ Sabri Yücel, “Alevi-Bektaşî Örgütlenmeleri Üzerine”, *Cem*, V/52 (Eylül 1995): 23, 24.

¹⁸⁸ Baki Öz, “Aleviliğin Temel Kaynakları”, *Cem*, XXX/78 (Mayıs 1998): 40.

¹⁸⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye’de Aleviliğin Sosyo-Kültürel Problemleri Üzerine Bir Yaklaşım Denemesi ve Bazı Düşünceler”, *Cem*, III/31 (Aralık 1993): 20.

¹⁹⁰ Fırat, a.g.m. 48.

¹⁹¹ Rıza Zelyut, “Alevilik; Muhammed Ali Yoludur”, röp. Ayhan Aydın, *Cem*, XXX/82 (Eylül 1998): 48.

¹⁹² Krisztina Kehl Bodrogi, “Alevilik Üzerine”, *Cem*, I/6 (Kasım 1991): 24.

¹⁹³ Güler, “Yitik Bir Zamanı Yakalamak”, 49.

IV. TARİHİ KİŞİLER

A. Hz. Ali

Alevi denince ilk akla gelen isim Hz. Ali ve sevgisidir. Alevilerdeki bu sevgisinin sıradan bir sevgi olmayıp normalüstü nitelik taşıdığı¹⁹⁴ hatta kimi zaman, bazılarının Hz. Ali sevgisinin Hz. Muhammed'i aş-
tığı¹⁹⁵ iddia edilir. Hz. Ali Alevi inancının temel taşı olarak kabul edi-
lir. Onun için Ali'yi reddetmekle Allah'ı reddetmenin özdeş olduğu sa-
vunulur. Buna göre Alevilik, Ali ve Allah ile vardır¹⁹⁶. Hz. Ali'ye “şahsi
olgunluk mertebesi yönünden” ve “Al-i Beyt'in manevi şahsiyetini
temsil etmesi” yönünden bakılır. Bu ikinci yönün Hz. Muhammed'in
manevi şahsiyetinin de bir nevi temsili olduğu savunulur¹⁹⁷.

1. Hayatı

Cem Dergisi yazarlarına göre Alevi inancındaki on iki imamın bi-
rincisi olan Hz. Ali, Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talib'in oğludur.
Annesi Haşimoğlu Esed'in kızı Fatıma'dır. Hz. Ali kardeşleri Talib,
Akil ve Cafer'den küçüktür¹⁹⁸. Hz. Ali 599 yılının 21 Mart günü Hz.
Muhammed'in Peygamberliğinden 12 ve Medine'ye göçünden 23 yıl
önce Mekke'de doğmuştur. Hz. Ali'nin annesi Kâbe'de ibadet ederken
doğum sancısına tutulmuş ve doğumu Kâbe'de gerçekleşmiştir¹⁹⁹.
Rıza Zelyut Şia içinde Hz. Ali'nin Kâbe'de doğmasının tesadüfi olma-
dığına dair görüşlerin ve Hz. Peygamberin hac görevini bu nedenle
zorunlu kıldığını ileri sürenlerin var olduğunu²⁰⁰ belirtmektedir. Ebu
Talib ve hanımı Fatıma doğan çocuklarına dedesinin adı olan Esed

¹⁹⁴ İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, “Alevilikte Ali Sevgisi”, *Cem*, I/9 (Eylül 1966): 6,
7; Kutluay Erdoğan, “Alevi Gerçeği”, *Cem*, XXXI/87 (Şubat 1997): 38.

¹⁹⁵ Bedri Noyan, “Bektaşî ve Alevi Konusunda Bir gezinti I”, *Cem*, IV/44 (Ocak
1995): 7.

¹⁹⁶ Abidin Özgünay, “Alevilik Nedir? Ne değildir?”, *Cem*, II/16 (Eylül 1992): 5.

¹⁹⁷ Ömer Uluçay, “Alevilik Sevgi ve Barış”, *Cem*, VI/61 (Aralık 1996): 61.

¹⁹⁸ Hasan Çıkar, “Hazreti Ali”, *Cem*, XXXVI/119 (Mart 2002): 7; Mehmet Yaman,
“Hz. Ali'nin Doğumu ve Nevruz”, *Cem*, III/35 (Nisan 1994): 33.

¹⁹⁹ Yaman, a.g.m. 33; Çıkar, a.g.m. 7; Rıza Zelyut, “Alevilik Nedir II”, *Cem*, VI/59
(Ekim 1996): 8.; Atilla Fırat, “Hazreti Ali”, *Cem*, XXX/78 (Mayıs 1998): 54.

²⁰⁰ Zelyut, a.g.m. 8.

ismini koymak istemişler ancak Hz. Peygamber ona Ali adını vermiştir²⁰¹.

Hz. Ali'nin pek çok lakabı vardır. Hüseyin Bal bunları şu şekilde sıralar: Şah-ı Velayet, Şah-ı Merdan (Erenlerin/Velilerin Şahı), Haydar (Arslan, cesur), Serpinhan (Yardımcı can), Nihan (sır), Halikul Rahman (Bağışlayıcılığın Yaraticısı), Muhammed Ali, Aliyyul Murtaza²⁰². Bunların çok kullanılanlarından biri Murtaza'dır. Hz. Ali'nin, Medine'ye hicret esnasında Hz. Muhammed'in yatağında yatışı dolaşısıyla Kuran-ı Kerim'de övüldüğü, Murtaza isminin de buradan kaynaklandığı²⁰³ iddia edilir.

Hz. Ali beş yaşında iken büyük bir kıtlık baş gösterince Hz. Muhammed Ebu Talib'in üzerindeki yükü hafifletmek için Hz. Ali'nin bakımını üstlenmiştir. Böylece Hz. Ali bütün zamanını Hz. Peygamberin yanında geçirmeye başlamıştır²⁰⁴. Hz. Peygamber'in kızı Fatıma ile evlenmiş²⁰⁵ onun sağlığında ikinci bir evlilik yapmamıştır. Ancak Hz. Fatıma'nın vefatından sonra yedi veya sekiz kez evlenmiştir²⁰⁶.

Muaviye ile giriştiği mücadele sonrası ortaya çıkan Hariciler Hz. Ali'yi uzun süre meşgul etmiş, 24 Ocak 661 tarihinde de bir Harici tarafından camide sabah namazını kılarken şehit edilmiştir²⁰⁷. Onun

²⁰¹ Çıkar, a.g.m. 7.

²⁰² Hüseyin Bal, "Ali Aleviler ve Bilim", *Cem*, XXX/80 (Temmuz 1998): 42.

²⁰³ Fırat, a.g.m. 55.

²⁰⁴ Çıkar, a.g.m. 7.

²⁰⁵ Hz. Ali'nin Hz. Fatıma ile evlenmesi sonucu Hasan, Hüseyin ve Muhsin adlı erkek çocukları dünyaya gelmiştir. Ancak Muhsin horoz didiklemesi sonucu ölmüştür. Ayrıca Ümmü Gülsüm, Zeynep ve Rukiyye adlı üç kız çocukları olmuştur. Zeynep Hz. Ali'nin kardeşi Cafer'in oğlu Abdullah ile, Ümmü Gülsüm Hz. Ömer ile evlendirilmiştir. Rukiyye ise genç yaşta vefat etmiştir. M. Necati Bursalı, *Hz. Fatıma-i Kübra*, (İstanbul: 1993): 89-117'den naklen. Faik Bulut, *Ali'siz Alevilik*, (İstanbul: 1998): 111.

²⁰⁶ Baki Öz, "Hazreti Ali", *Cem*, XXXVI/119 (Mart 2002): 6; Faik Bulut Hz. Ali'nin Hz. Fatıma sonrası yaptığı evliliklerinden ve cariyelerinden toplam 14 oğlu ile 17 kızının olduğunu belirtir. (Bulut, *a.g.e.* 114.)

²⁰⁷ Hüseyin Bal, "Kırsal Toplumda Kerbela: Bir Soykırımı", *Cem*, VII/66 (Mayıs 1997): 51; Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, 176; Rıza Zelyut Hz. Ali'nin camide değil şehri teftiş etmeye çıktığı esnada şehit edildiğini savunur. (Rıza Zelyut, "Alevilik Nedir II", *Cem*, VI/59 (Ekim 1996): 11.)

şehadeti ile ilgili bir menkıbe anlatan Melek Muştı “Hz. Ali göğe çekilmiştir”²⁰⁸ ifadesini kullanır. Bu *Cem*’in diğer yazarlarında görülmeyen bir ifadedir. Dergide Hz. Ali’nin ilmi, cesareti, kahramanlığı ve mucizeleri ile ilgili pek çok menkıbe de bulunmaktadır²⁰⁹.

2. Özellikleri

Cem yazarı Haydar Kaya, Hz. Ali’nin İslâm dini içinde Hz. Peygamberden sonra gelen ikinci kişi olduğunu, İslam dininin onun kahramanlığı ve parlak zekâsı sayesinde yayıldığını iddia eder. Baki Öz ise Hz. Ali’yi “Peygamber Muhammed’i madde ve manada temsil yeteneği bakımından en yüce kimse” olarak nitelendirir²¹⁰. Hz. Ali 22 yıl boyunca Hz. Peygamber’e vahiy kâtibi olarak hizmet etmiştir. Kuran’ın iniş aşamalarını tümüyle gözlemlediği için iyi bir Kur’an yorumcusu ve değerlendircisi olmuştur²¹¹. Hz. Ali’nin bunlara ilaveten Tanrı’nın gizli sırlarına mazhar olduğu²¹² da iddia edilmiştir.

Baki Öz, Hazreti Ali’nin pek çok eser yazdığını ancak bu eserlerin birçoğunun 1055 yılında yanan Bağdat Şahpur Kütüphanesi’nde küllüğünü belirtir²¹³. Şerif Murtaza (966-1044)²¹⁴ Hz. Ali’nin şiirlerini

²⁰⁸ Melek Muştı, “Camaltı Resimlerinde Alevi Motifler”, *Cem*, VIII/73 (Ocak 1998): 54.

²⁰⁹ Sadem Açıkgoz, “Hz. Ali ile İlgili Menkıbeler”, *Cem*, III/28 (Eylül 1993): 40.

²¹⁰ Haydar Kaya, “Ali Hak İledir, Hak Ali ile”, *Cem*, I/7 (Aralık 1991): 41; Öz, a.g.m. 4.

²¹¹ Öz, a.g.m., 4; a. mlf., “Bilim Adamı, Düşünür ve Edebiyatçı Olarak Hz. Ali II”, *Cem*, XXXVI/125 (Eylül 2002): 12.

²¹² Hasan Meşeli, “Hz. Ali’nin Nurlu Yolu ve Günümüz Aleviliği”, *Cem*, V/50 (Temmuz 1995): 29.

²¹³ Öz, “Bilim Adamı, Düşünür ve Edebiyatçı Olarak Hz. Ali I”, *Cem*, XXXVI/124 (Ağustos 2002): 15.

²¹⁴ İmamiye Şiası’nın önemli müelliflerinden birisi olarak kabul edilir. Hazreti Ali’nin soyundandır. Ömrünü Bağdat’ta geçirmiş olup kelam, edebiyat ve şiir alanlarında önde gelen isimlerden biridir. (Hayreddin ez-Zirikli, *el-Alâm Kamusu Teracim*, (Beyrut: 1992), IV, 278 vd.)

“*Divan*”²¹⁵ olarak bir araya getirmiştir²¹⁶. Rıza Zelyut bu şiirlerin Hz. Ali’nin en büyük didaktik şair olduğunu gösterdiği kanaatindedir²¹⁷.

Şerif Radi (970-1015)²¹⁸ ise Hz. Ali’nin nutuklarını, hutbelerini, özdeyişlerini, öğütlerini, mektuplarını, emirnamelerini, *Nehc-ül Belağa*²¹⁹ adıyla derlemiştir. Rıza Zelyut Hz. Ali’nin düşünce sistemi içinde dünya çapında görüşler ileri süren ve doğu kültürüne önemli katkıları olan bir düşünür olduğunu ileri sürmekte ve buna *Nehcü’l Belağa* isimli eseri delil olarak göstermektedir²²⁰.

Baki Öz, Hz. Ali’nin edebiyatın yanı sıra bilim ve düşünce ile yakından ilgilendiğini, akli ve akılcılığı ön plana çıkararak bir düşünce yapısını benimsediğini, ürünlerinin tamamının toplumsal, siyasal ve ahlaki içerikli olduğunu, ayrıca eserlerinde kişilik eğitimi yoluyla yeni bir insan ve toplum yapısını amaçladığını ifade etmektedir²²¹. Hz. Peygamberin mektuplarını da yazan Hz. Ali iyi bir hattattır. Atilla Fırat’a göre çeşitli kitaplıklarda Hz. Ali’nin eliyle yazılmış olarak gösterilen dokuz adet Mushaf bulunmaktadır²²².

Hz. Ali’nin vurgu yapılacak özelliklerinden birisi de ahlakıdır. Atilla Fırat Hz. Ali’nin tüm zamanların ahlak ve edep yönünden en tanınmış üstün karakterli insanlarından daha üstün olduğu kanaatindedir²²³.

²¹⁵ Eser Hz. Ali tarafından söylendiği rivayet edilen manzum sözlerin derlenmesiyle oluşmuştur. Kitap Vedat Atilla tarafından *Hazreti Ali Divanı* (İstanbul: 1990) adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir.

²¹⁶ Öz, “Bilim Adamı, Düşünür ve Edebiyatçı Olarak Hz. Ali I”, 15.

²¹⁷ Zelyut, “Alevilik Nedir II”, 10.

²¹⁸ İmamiye Şiasının önemli isimlerinden birisi olarak kabul edilir. Hz. Ali’nin neslindedir. Bağdat’ta yaşamıştır. (ez-Zirikli, el-*Alâm*, VI, 99.)

²¹⁹ Eserin İbn Ebu’l-Hadid’e ait *Şerhu Nehcü’l-Belağa* (Beyrut 1965) adlı şerhi meşhurdur. Eser Abdülbakıy Gölpınarlı tarafından *Nehc-ül Belağa* adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir. Gölpınarlı eserin takdim bölümünde Eserin yetmişden fazla şerhinin olduğunu belirtir. (Ali b. Ebi Talip, *Nehc-ül Belağa*, haz. Abdülbakıy Gölpınarlı, (Kum: 1989): 13.); Bu eserin Hz. Ali’ye ait olmadığı şeklindeki görüş için ayrıca bk. M. Yaşar Kandemir, “Ali”, *DİA*, II, 375.

²²⁰ Zelyut, a.g.m. 9; Öz, a.g.m. 15.

²²¹ Öz, a.g.m. 15.

²²² Atilla Fırat, “Hazreti Ali”, *Cem*, XXX/78 (Mayıs 1998): 55.

²²³ Fırat, a.g.m. 54.

Hz. Ali kahramanlığı ile İslam Tarihinde yer aldığı gibi efsane haline de gelmiştir. Onun kahramanlığı mitolojik bir ulu varlığın işleri olarak anlatılmış, Hz. Ali ile beraber atı Düldül ve kılıcı Zülfikar da olağanüstülük kazanmıştır²²⁴. *Cem Dergisi*'nde Hz. Ali'nin askerî kişiliğini, savaşlardaki başarılarını anlatan makaleler de vardır²²⁵. Bu makalelerde Bedir, Uhud ve Hendek Savaşlarıyla başlayıp devam eden süreçle birlikte Hz. Ali'nin katıldığı bütün savaşlardaki başarıları anlatılmaktadır. Rıza Zelyut Hz. Ali'nin yalnızca büyük bir savaşçı olarak görülmesinin sakıncalarına dikkat çekerek bu özellikle anılmanın Hz. Ali'nin tarihteki öneminin ve bugüne yansıyan yönünün göz ardı edilmesine neden olacağını²²⁶ savunur.

3. Alevilikte İmamet-Hilafet Kavramları ve Hz. Ali'nin İmamlığı

Hz. Peygamber'in ölümünün ardından Hz. Ebubekir halife yani devlet başkanı seçilmiştir. *Cem* yazarlarından Baki Öz, Halifelikle ilgili herhangi bir Kur'anî dayanağın olmadığını belirtir. Ona göre din devletinin de Kuran'dan kaynaklanan İslami bir temeli yoktur. Kur'an Hz. Muhammed'in dışında kimseye devlet kurma ve yönetme yetkisi vermemiştir²²⁷. İmam ise Peygamberin vekili olup kitap yanında şeriatın hikmetlerini ve hükümlerini öğreten kimsedir. İmamet İslam'ın direği olduğu için Hz. Peygamberin bunu unutması, ümmetin oyuna ve düşüncesine bırakması doğru değildir. Bunun için de sağlığında bir vasiyetname yazdırmak istemiş ancak sahabe arasında çıkan şiddetli münakaşa nedeniyle bu fikrinden vazgeçmiştir²²⁸. Halifelüğün Şiilik, İsmaililik ve Alevilikteki karşılığının İmamlık olduğunu söyleyen Baki Öz imamlığın halifelige göre çok farklı niteliğe sahip olduğunu ifade eder. Ona göre İmamlık Hz. Ali ile başlar ve onun soyu ile devam eder. Öz, imamların her türlü kötülükten arınık, yani

²²⁴ Zelyut, "Alevilik Nedir II", 9.

²²⁵ Öz, "Hz. Ali'nin Askersel Kişiliği", *Cem*, XXXVI/123 (Temmuz 2002): 18; Zelyut, a.g.m. 8-9.

²²⁶ Zelyut, a.g.m. 10.

²²⁷ Öz, "Alevilik ve Cumhuriyet", *Cem*, VI/60 (Aralık 1996): 44.

²²⁸ Seyyid Ali (Genci), "Halifelik ve Veda Hutbesi", *Cem*, IV/48 (Mayıs 1995): 55; Şia'nın aynı inancı paylaşması örneği olarak bk., Kâşif'ül Gıta, *Caferi Mezhebi*, çev. Abdulkakiy Gölpınarı, Kayseri 1992: 48 v.d.

masum olduklarını, imamın bütün İslam dünyasında “dünyasal ege-
menlik hakkından ayrı olarak dünyanın en yüksek ruhani rehberlik
yetkisini de taşıdığını”, bu ruhani makamın, Hz. Ali’nin ve daha son-
raları diğer imamların İslâm dininin batını yanını bilen tek kimse ol-
malarından kaynaklandığını²²⁹ belirtir.

4. Gadir-i Hum Olayı

Dergide imamet ile ilgili olarak ortaya konan tavır Hz. Ali’nin hak-
kının yenildiği şeklindedir. Alevilerin bu konuda delil olarak göster-
dikleri önemli dayanaklardan birisi Gadir-i Hum olayıdır²³⁰. Dergi ya-
zarlarının Gadir-i Hum olayını algılayış biçimi Şia ile aynıdır. Hz. Pey-
gamber Veda Haccı’ndan dönerken Gadir-i Hum²³¹ denilen yerde Hz.
Ali’nin elini tutarak “ben kimin mevlası isem Ali’de onun mevlası-
dır”²³² demiştir. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve pek çok sa-
habe bu olaya şahit olmuş, hatta bazıları Hz. Ali’yi kutlamışlardır.
Cem yazarlarına göre bu olayla Hz. Peygamber bütün Müslümanlara

²²⁹ Öz, “Hz. Ali Yanlılığının Doğuşu”, *Cem*, XXXVI/121 (Mayıs 2002): 25; İma-
miyye şiasının aynı inancı paylaşması örneği olarak bk. Ebu Cafer Muham-
med b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü’l- İtikadati’l- İmamîyye*, çev.
Ethem Ruhi Fığlalı, (Ankara: 1978): 104 v.d.

²³⁰ Gadir-i Hum olayı Ahmed b. Hanbel, Müslim, İbn Mâce ve Hâkim en-Nisa-
buri gibi Sünni muhaddislerin naklettikleri hadislerde geçmesine rağmen
(Ethem Ruhi Fığlalı, “Gadir-i Hum”, *DİA*, XIII, 279), İbn İshak (768)’in *Sire’si*,
Malik b. Enes (795)’in *Muwatta’ı*, Vakidi (822)’nin *Meğazi’si*, İbn Hişam
(833)’in *Sire’si*, İbn Sa’d (844)’in *Tabakat’ı*, Buhari (870)’nin *Sahih’i* gibi Ehl-i
sünnet’in eski kaynaklarının birçoğunda yer almamaktadır. Ayrıca bu olayın
anlatıldığı Sünni kaynaklardaki bilgiler Şii kaynaklardaki kadar teferruatlı
değildir. (Geniş bilgi için bk. Adnan Demircan, *Hz. Ali’nin Hilafet Hakkı Me-
selesinde Gadir-i Hum Olayı*, (İstanbul: 1996): 97-103; Hayati Aydın, *Gadiri-
hum*, (İstanbul: 2001): 22.)

²³¹ Gadir-i Hum, Mekke ile Medine arasındaki Cuhfe’ye 4 km. mesafede olup
çok yağmur yağması nedeniyle bataklık haline gelmiş ve zamanla terk edil-
miş bir bölgedir. (Fığlalı, “Gadir-i Hum”, 279.)

²³² Şia ve Ehl-i sünnet arasında ortak olan bu hadis ile ilgili tartışmalar “mevla”
kelimesinin yorumundan kaynaklanmaktadır ve kelimenin yönetici anla-
mında mı yoksa dost anlamında mı olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ge-
niş bilgi için bk. (Aydın, *GadiriHum*, 38, 39.)

“Veli” olarak Hz. Ali’yi bırakmıştır²³³. Hamid Turan bu olayın yüz bin veya yüz yirmi bin civarında tanığının olduğunu, ancak bu insanların hiç birisinin bu olayın ortaya çıkması için konuşmaya cesaret edemediğini sadece Ebu Eyyub el-Ensari’nin bu cesareti gösterdiğini iddia eder²³⁴.

Baki Öz ise Gadir-i Hum olayını farklı bir rivayete dayalı olarak anlatır. Buna göre Hz. Peygamber Veda Haccından dönerken Gadir-i Hum’da Maide Suresinin 67. ayeti inmiş ve Allah, Peygamberden “kendisine indirileni bildirmesini” istemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hz. Ali’nin elini tutarak “ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır” diyerek Hz. Ali’nin velayetini duyurmuştur. Şii kaniya göre, Allah önceden Hz. Ali’nin velayetinin duyurulmasını istemiş ancak Hz. Peygamber tepkiler doğabilir ve dinden çıkmalar olabilir endişesi ile bunu gizlemiştir. Allah Teala bunun üzerine bu ayeti indirerek elçisinden Hz. Ali’ye ilişkin duyurusunu yerine getirmesini istemiştir²³⁵. Ancak Hz. Ömer Hz. Peygamberden sonra Gadir-i Hum’daki hadisi unutarak Hz. Ebu Bekir’e biat etmiş ve halkı da zorla biat ettirmiştir²³⁶. Hz. Muhammed’e yakın gözükkenler onun vefatının hemen ardından halifelik iddiasına girişmiş makam ve rütbe hırsları yüzünden Hz. Ali’nin yaş küçüklüğünü bahane ederek ona söz hakkı tanımamışlardır²³⁷. Hz. Ali’nin Hz. Ebubekir’e altı ay sonra biat etmesinin nedeni de kendi hakkı olan halifeliğin elinden alınmasına bir hayli gücenmesidir²³⁸.

²³³ Baki Öz, “Hz Ali Yanlılığının Doğuşu”, *Cem*, XXXVI/121 (Mayıs 2002): 25; Sadem Açıkgöz, “İslam’da Siyasi ve İctihadi Ayrılık Nasıl Doğdu ve Günümüze Kadar Nasıl Gelebildi”, *Cem*, V/53 (Ekim 1995): 34; Rıza Zelyut, “Alevilik Nedir III”, *Cem*, VI/61 (Aralık 1996): 70.

²³⁴ Hamid Turan, “Gadir-i Hum”, *Cem*, V/57 (Ağustos 1996): 45. Ayrıca bk. Abdülhuseyn Musevi Şerefuddin, *el-Muraca’at*: 320 den naklen Demircan, *Gadir-i Hum*, 36, 38.

²³⁵ Öz, a.g.m. 25; Ayrıca bakınız (yazar da makalesinde bu kaynağı tavsiye etmiştir) Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1993): 13-26, 146 v.d.

²³⁶ Sadem Açıkgöz, “İslam’da Siyasi ve İctihadi Ayrılık Nasıl Doğdu ve Günümüze Kadar Nasıl Gelebildi”, *Cem*, V/53 (Ekim 1995): 34.

²³⁷ Hasan Çıkar, “Hazreti Ali”, *Cem*, XXXVI/119. (Mart 2002): 9.

²³⁸ Açıkgöz, a.g.m. 34.

5. Hz. Ali Taraftarlığının Doğuşu

Baki Öz'e göre Hz. Ali taraftarlığı Hz. Peygamber döneminde ve onun bilgisi dahilinde başlamıştır. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren belirgin eğilimlerin başladığını savunan Öz, sahabe arasında farklı görüşler ortaya çıktığını, bunlar içerisinde Hz. Peygamberin yoluna karşı gizli veya açık farklılıklar sergileyenlerin olduğunu ancak Muhammedî çizgiye özden bağlı ve kendisinde özgünlük belirtisi olan görüşlerin de bulunduğunu bunlardan birisinin önderliğini ise Hz. Ali'nin yürüttüğünü ifade eder. Hz. Ali'nin yürüttüğü, geliştirdiği çizgi ana çizginin paralelindedir hatta ana çizginin temsilcisidir. Bu çizgide olanlara bizzat Hz. Peygamber "Ali Şiası" adını vermiştir²³⁹.

6. Hz. Ali Hakkında Ayet ve Hadisler

Dergide Hz. Ali ile ilgili olduğu iddia edilen pek çok ayet ve hadise yer verilmektedir.

Atilla Fırat, İnsan suresinin tamamının ve 275'e yakın ayetin Hz. Ali hakkında olduğunu iddia eder²⁴⁰. Dergide ayrıca Ahzab 23, 33, 36, Araf 46, 49, 159, 196, Bakara 207, 269, 274, Beyyine 7, Casiye 21, Enfal 34, Enbiya 7, 73, Furkan 54, Hakka 11, 12, Hicr 9, 72, İnsan 8, Kasas 61, Maide 54, 55, 67, Meryem 96, Mücadele 12, Mütaffifin 29, Nahl 42, Nisa 59, 80, Rad 7, Secde 18, Şura 23, Tahrim 4, Tevbe 3, 19. ayetlerin Hz. Ali hakkında indirildiği²⁴¹ ifade edilir. Hasan Meşeli de Hz. Ali'nin 300 ayette Allah tarafından methodildiğini söyler²⁴².

²³⁹ Baki Öz, "Hz. Ali Yanlılığının Doğuşu", *Cem*, XXXVI/121 (Mayıs 2002): 24.

²⁴⁰ Atilla Fırat, "Hazreti Ali", *Cem*, XXX/78 (Mayıs 1998): 55.

²⁴¹ Sadem Açıkgöz, "Tanrı ve Peygamberi Hz Ali İçin", III/26 (Temmuz 1993): 42; Hasan Meşeli, "Hazreti Ali- Allah'ın Aslanı- İlim Beldesinin Kapısı Müminlerin Emiri", *Cem*, I/7 (Aralık 1991): 39.

²⁴² Meşeli, a.g.m. 39.

Dergide Hz. Ali hakkında söylendiği iddia edilen pek çok hadis bulunmaktadır²⁴³. Bu hadislerin toplu olarak verildiği makalelerin çoğunda hadislerin kaynaklarına dair bilgi verilmemiştir. Buraya en çok tekrar edilen hadisleri aldık.

Bu Alidir ki; nefsi nefsim, eti etim, kanı kanım, ruhu ruhumdur.

Ben ve Ali tek bir nuruz.

Ali bedenimde baş gibidir²⁴⁴.

Halk içinde Ali, Kur'an'daki İhlas süresi gibidir²⁴⁵.

Ya Ali sen Kâbe menzilesindesin²⁴⁶.

Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur²⁴⁷.

Ya Ali ben nebilerin sen velilerin hatemisin²⁴⁸.

Adem Ruh ile beden arasında iken ben Peygamber Ali'de Emirul Mü'minin idi²⁴⁹.

Hakk Ali iledir, Ali Hakk ile²⁵⁰.

Ali Allah'ın ve bütün mü'minlerin velisidir (dostudur).

Bana Peygamberlik (mucize), Ali'ye velilik (keramet) verildi²⁵¹.

Ali'yi seven beni sever, beni seven ise Allah'ı sevmiş olur²⁵².

Ali'yi ancak mü'min olanlar sever, münafıklar düşmanlık eder.

²⁴³ Mustafa Oytan, "Ehl-i Beyt- Hz. Ali -Hz. Fatıma-Hasaneyn Hakkında Hadisler", *Cem*, V/50 (Temmuz 1995): 43-45; Açıkgöz, a.g.m. 42; Atilla Fırat, "Hazreti Ali", *Cem*, XXX/78 (Mayıs 1998): 55; Abidin Özgünay, "Ali Veliyyullah", *Cem*, I/7 (Aralık 1991): 32-33; Haydar Kaya, "Ali Hak İledir Hak Ali İle", *Cem*, I/7 (Aralık 1991): 43; Meşeli, a.g.m. 38.

²⁴⁴ Özgünay, a.g.m. 32; Fırat, a.g.m. 55

²⁴⁵ Özgünay, a.g.m. 32; Hadis hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Rıza Sabirî, *1001 Hadis Işığında İmam Ali*, çev. Musa Aydın, (İstanbul: 2004): 126-129.

²⁴⁶ Özgünay, a.g.m. 32; Fırat, a.g.m. 55. Hadis hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sabirî, *a.g.e.* 175.

²⁴⁷ Açıkgöz, a.g.m. 42.

²⁴⁸ Özgünay, a.g.m. 32.

²⁴⁹ Açıkgöz, a.g.m. 42.

²⁵⁰ Açıkgöz, a.g.m. 42; Hadisin farklı rivayetleri için bk. Sabirî, *a.g.e.* 161-164.

²⁵¹ Açıkgöz, a.g.m. 42.

²⁵² Haydar Kaya, "Ali Hak İledir Hak Ali İle", *Cem*, I/7 (Aralık 1991): 43; Hadisin farklı rivayetleri için bk. Sabirî, *a.g.e.* 274-275.

Ali'nin yüzüne bakmak ibadettir²⁵³.

Ali'yi sevmek ibadettir²⁵⁴.

Her Nebi için bir vasi vardır. Ali'de benim vasimdir²⁵⁵.

Ya Rab! Sen şahid ol ve kim Ali'yi severse ona yardım et, kim ki fenalık ederse ona rahmet eyleme²⁵⁶.

Ben kimin Mevlası isem, işte bu Ali de onun mevlası, halifesidir (Gadirhumda) ²⁵⁷.

Ya Ali, Harun Musa'ya ne ise, sen de bana öylesin (öyle olmak istemez misin?) (Tebük'de) ²⁵⁸.

Ben ilmin şehriyim, Ali ilmin kapısıdır²⁵⁹.

Ya Ali, ben ağaç, sen dalı, Hasan ile Hüseyin de meyveleridir.

Ali ümmetimin en hayırlısıdır, kim bundan şüphe ederse kâfir-dir²⁶⁰.

²⁵³ Mustafa Oytan, "Ehl-i Beyt-Hz. Ali-Hz. Fatıma-Hasaneyn Hakkında Hadisler", *Cem*, V/50 (Temmuz 1995): 43; Hadisin farklı rivayetleri için bk. Sabiri, *a.g.e.* 25-26.

²⁵⁴ Kaya, *a.g.m.* 43.

²⁵⁵ Açıkgöz, *a.g.m.* 42.

²⁵⁶ Özgünay, *a.g.m.* 32; Hadisin benzer bir rivayeti için bk. İmam Nesâî, *Hadislerle Hz. Ali*, terc. Naim Erdoğan, (İstanbul: 1992): 82-85.

²⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Kettâni, *Mütevâtir Hadisler*, trc. Hanifi Akın, (İstanbul: 2003): 455-457; Nesâî, *a.g.e.* 66-72.

²⁵⁸ Açıkgöz, *a.g.m.* 42. Hadisin değişik rivayetleri için bak. Nesâî, *a.g.e.* 41. vd; Kettani, *a.g.e.* 457-458.

²⁵⁹ Açıkgöz, *a.g.m.* 42; Hadis Kütüb-i Sitte içerisinde sadece Tirmizi (ö. 279/892)'nin *Sünen*'inde yer almaktadır. Bu hadisin uydurma, zayıf, hasen ve sahih olduğunu hakkında görüşler için bk. Seyit Avcı, "Ben İlim Şehriyim Ali de Onun Kapısıdır Hadisi Üzerine" *Marife*, IV/3 (Kış 2004): 371-378.

²⁶⁰ Açıkgöz, *a.g.m.* 42. Hazreti Ali hakkındaki hadisler için ayrıca bakınız; Nesâî, *Hadislerle Hz. Ali*. Şifahi geleneğe bağlı Alevi ve Bektaşilikte dini ve ahlaki tasavvurların şekillenmesinde hadislerin önemli yer tuttuğu ancak hadis rivayet tekniklerinin hadisçilerin rivayet usullerine uymaması vb. sebeplerle literatürde bolca mevzu rivayetin bulunduğu konusunda bk. (Ahmet Yıldırım, "Alevi Bektaşi Edebiyatında Kullanılan Hadisler ve Değerlendirilmesi", *İslâmiyat*, VI/ 3 (Temmuz- Eylül 2003): 84.vd.)

B. Hz. Fatıma

Cem'e göre Hz. Fatıma, Hz. Peygamber'in en küçük kızıdır. Medine'ye hicretten birkaç sene sonra Hz. Ali ile evlenmiştir. Onu Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi sahabiler de istemiş ancak Hz. Peygamber kızını Hz. Ali'ye vermiştir²⁶¹.

Hz. Fatıma hakkında indiği söylenen pek çok ayet ve rivayet edilen hadis vardır. Kasım Alcan, Ğaşıye ve Kevser Suresi ile Ahzab 33, Şura 23 ve Al-i İmran 61. ayetlerin Hz. Fatıma hakkında nazil olduğunu iddia eder²⁶².

Alcan'ın Hz. Fatıma hakkında söylendiğini iddia ettiği hadisler ise şöyledir:

Fatıma bedenimin bir parçasıdır; Onu gazaba getiren, beni gazaplandırmış olur.

Ey Fatıma, Allah senin hoşnutluğunla hoşnut olur, senin gazabınla gazaba gelir.

Cennet kadınlarının en üstünleri, Hüveylid kızı Hatice, Muhammed'in kızı Fatıma, İmran kızı Meryem ve Firavun'un zevcesi Muza-him kızı Asiye'dir²⁶³.

Bektaşî dergahlarında mürşidin postunun sağında bulunan ocak Hz. Fatıma'yı temsil eder. Bütün nikâh dualarında adı geçer. Ayrıca Alevi Bektaşî edebiyatında çeşitli renk ve kokuların Ehl-i Beyt'ten birini sembolize ettiği inancı vardır ki siyah renk ve nar kokusu Hz. Fatıma'yı temsil etmektedir²⁶⁴.

C. Hz. Hasan

On iki imamın ikincisi olan Hz. Hasan hicretin üçüncü yılında Ramazan'ın ortasında Medine'de doğmuştur. Rivayete göre adını Hz. Peygamber koymuştur. Hz. Peygamber'e en çok benzeyen kişidir²⁶⁵.

²⁶¹ Hasan Çıkar, "Hazreti Fatıma I", *Cem*, XXXVI/122 (Haziran 2002): 41,43.

²⁶² Kasım Alcan, "Hz. Fatıma(A)'nın Doğumu", *Cem*, VI/60 (Kasım 1996): 56-57.

²⁶³ Alcan, a.g.m. 57.

²⁶⁴ Emine Şeyma Usta, "Halk Edebiyatında Fatıma Ana", *Cem*, VIII/73 (Ocak 1998): 45.

²⁶⁵ Çıkar, "Hazreti Hasan I", *Cem*, XXXVI/125 (Eylül 2002): 9.

Hız. Ali'nin öldürülmesinden sonra pek çok insan ona biat etmiş ancak Muaviye de Halifeliğini ilan edince Hz. Hasan çatışmalara son vermek için halifeliğinden feragat etmiştir. Zehirlenerek öldürülmüştür²⁶⁶.

D. Hz. Hüseyin

Cem yazarlarına göre Alevilerin Hz. Ali'den sonra kutsal nitelikler atfettiği ikinci isim Hz. Hüseyin'dir. Ona değer verilmesinin birkaç nedeni vardır. Bunlardan birisi onun Hz. Ali'nin oğlu ve Alevilerin Ehl-i Beyt kabul ettikleri dört kişiden birisi olmasıdır. Diğer neden ise Hz. Hüseyin'in Yezid karşısındaki mücadelesi ve Kerbelâ'da boyun eğmeyerek şehid olmasıdır. *Zaten Dergi*'de Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesine sıkça vurgu yapılır. Kerbelâ olayı enine boyuna ve menkıbelerle anlatılır²⁶⁷. Bu menkıbelerin ana temasını Cebrail'in Hz. Peygamber'i torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in nasıl öleceği konusunda bilgilendirmesi oluşturur²⁶⁸.

Küfeliler Hz. Hüseyin'i kendilerine lider olması talebiyle Küfe'ye davet etmiş; bu maksatla yola çıkan Hz. Hüseyin dönemin halifesi Yezid b. Muaviye'nin kuvvetleri tarafından yolu kesilerek Kerbelâ'da şehid edilmiştir. Hz. Hüseyin ile Yezid'in çekişmesinin nedeni Hz. Hüseyin'in Yezid'e biat etmemesidir²⁶⁹. 10 Ekim 680 tarihinde gerçekleşen bu olay Peygamber soyuna düzenlenen bir katliam²⁷⁰ olarak ni-

²⁶⁶ Hüseyin Bal, "Kırsal Toplumda Kerbelâ; Bir Soykırımı", *Cem*, VII/66 (Mayıs 1997): 51.

²⁶⁷ Hakkı Saygı, "İmam Hüseyin'in Şehid edildiği Gün", *Cem*, XXXVI/119 (Mart 2002): 10; Abidin Özgünay, "Yazılı Metinlerde Hz. Hüseyin'in Şehadeti ve Kesik Başı", *Cem*, II/14 (Temmuz 1992): 3; Hasan Meşeli, "Hz. İmam Hüseyin'i Kerbelâ'da Şehit Edenler ve Onu Bırakıp Kaçanlar", *Cem*, V/49 (Haziran 1995): 36. Bu konuda kapsamlı bir çalışma olarak bk. Ahmet İshak Demir, "Cem Dergisi'nin Bakış Açısıyla Kerbelâ", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29: 179-224.

²⁶⁸ Doğan Türkođan, "Kerbelâ Hz. Hüseyin'in Kaderi miydi?", *Cem*, XXXII/100 (Nisan 2000): 21.

²⁶⁹ Meşeli, "Hz. İmam Hüseyin'i Kerbelâ'da Şehit Edenler", 36.

²⁷⁰ Zelyut, "Alevilik Nedir III", 68.

telendirilmiştir. Hüseyin Bal Kerbelâ olayını iki nedene bağlamaktadır. Birincisi Kureyş Kabilesinin içindeki egemenlik mücadelesi ikincisi ise halifenin kim olması gerektiği noktasındaki problemlerdir²⁷¹.

Kerbelâ olayının İslam tarihinin en önemli olayı olduğunu savunan Cahit Tanyol'a göre bu olay gerçekleşmemiş olsaydı, İslamiyet bir din olmaktan ziyade teokratik bir devlet olarak, bir Müslüman Roma'sı olarak tarihe geçerdi²⁷². Niyazi Öktem Hz. Hüseyin'in şehid olmasıyla başa gelen Emevilerin Bizans Sarayını aratmayan bir henedan oluşturduğunu savunur²⁷³. Ali Ağa Varlık, Hıristiyanlığın günümüze ulaşmasının nedeninin Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi, İslam dininin bu günlere ulaşabilmesinin nedeninin de Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesi olduğunu belirtir²⁷⁴.

Aleviler Kerbelâ olayını iki temelde algulamışlardır. Birisi ilkesel, diğeri ise insanidir. İlkesel temelde Kerbelâ olayı yetmiş iki şehidin ölümleri pahasına direnmeleri ile yakılan ahlâk meşalesini, insani temelde ise insanlık adına verdikleri sınavı ve acıyı ifade eder²⁷⁵. Kerbelâ faciasından erkek olarak yalnızca 23 yaşındaki Aliyyul Asgar kurtulmuştur. Onun sağ kalma nedeni ağır hasta olmasıdır. Onun haricinde 23'ü Hz. Hüseyin'in ev halkından ve akrabalarından olan 72 kişi şehid edilmiştir²⁷⁶. Hayrın ve şerrin kavgası olarak²⁷⁷ nitelenen Kerbelâ olayı Rıza Zelyut'a göre İslâm içerisindeki ayrılığı doruk noktasına çıkarmıştır²⁷⁸. Niyazi Öktem Kerbelâ olayının Alevi muhafefetinin simgesi olduğunu²⁷⁹ belirtir.

²⁷¹ Hüseyin Bal, "Kırsal Toplumda Kerbela; Bir Soykırımı", *Cem*, VII/66 (Mayıs 1997): 48.

²⁷² Cahit Tanyol, "Hz. Hüseyin ve Kerbelâ", *Cem*, V/49 (Haziran 1995): 6.

²⁷³ Niyazi Öktem, "Sufiliğin Doğuşu", *Cem*, II/17 (Ekim 1992): 9.

²⁷⁴ Ali Ağa Varlık, "Kerbela Olayı Unutulamaz", *Cem*, III/25 (Haziran 1993): 43.

²⁷⁵ Abidin Özgünay, "Kerbelâ Mezalimi ve Alevilik-Sünnilik", *Cem*, III/25 (Haziran 1993): 5.

²⁷⁶ Özgünay, "Yazılı Metinlerde Hz. Hüseyin'in Şehadeti ve Kesik Başı", 3.

²⁷⁷ Ali Rıza Uğurlu, "Muharrem Ayı ve Orucu", *Cem*, XXXVI/119 (Mart 2002): 19.

²⁷⁸ Zelyut, "Alevilik Nedir III", 68.

²⁷⁹ Niyazi Öktem, "Politika Anlayışı Açısından Kerbelâ", *Cem*, V/49 (Haziran 1995): 9.

Hz. Hüseyin'in Kızları

Adil Ali Atalay Bizans dönemine ait bir menkıbe anlatır. Menkıbede Hz. Hüseyin'in iki kızı Bizans'ta köle pazarında satılıp manastıra konulur. Bizans İmparatorunun kızı Katherina ile birlikte kalırlar. Aralarındaki samimiyet neticesinde Katherina Müslüman olup Sıdıka ismini alır. Atalay, Hz. Hüseyin'in bu kızlarının Sümbül Efendi Camii'nin önünde medfun olduklarını, II. Mahmut'un bu mezarlar üzerine açık bir türbe yaptırdığını da iddia eder. Yine Atalay'ın verdiği bilgiye göre İstanbul'a gelen Aleviler bu mekanı bir ağılama duvarı, bir Kerbelâ gibi görürler²⁸⁰.

E. Ahmet Yesevi

Doğu Türkistan'da doğmuştur²⁸¹. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Dergide ölüm tarihi ile ilgili olarak 1166²⁸², 1167 ve 1193²⁸³ yılları verilir.

İlk eğitimlerini Arslan Baba ve Hanefi bilginlerinden Hemedanlı Hoca Yusuf'tan alır²⁸⁴. Arapça ve Farsça öğrenmesine rağmen eserlerinde Türkçe'yi kullanan Ahmet Yesevi *Divan-ı Hikmet*'teki şiirlerini hep Türkçe olarak kaleme alır²⁸⁵. O Kur'an, hadis ve sünneti, İslami düşünce ve tasavvufu hece vezinli dörtlükler ile anlatır ve bunlara da hikmet adını verir²⁸⁶.

²⁸⁰ Adil Ali Atalay, "İmam Hüseyin'in Kızları Çifte Sultanlar", *Cem*, XXX/79 (Haziran 1998): 54.

²⁸¹ Mehmet Şimşek, "İlk Türk Mutasavvıf, Tarikat Kurucusu, Türk Dünyasının Ulusu, Hoca Ahmet Yesevi", *Cem*, IV/46 (Mart 1995): 21; Abidin Özgünay, "A'dan Z'ye Alevilik", *Cem*, III/34 (Mart 1994): 64; Baki Öz, "Ahmet Yesevi Alevi midir?", *Cem*, XXX/84 (Kasım 1998): 39.

²⁸² Öz, a.g.m. 39; Özgünay, a.g.m. 64.

²⁸³ Hüseyin Bal, "Anadolu'nun Aydınlanmasında Hacı Bektaş Veli", *Cem*, XXX/81 (Ağustos 1998): 41.

²⁸⁴ Özgünay, a.g.m. 64.

²⁸⁵ Şimşek, a.g.m. 22.

²⁸⁶ Ömer Uluçay, "Ahmet Yesevi'nin Türkleri İslama Davet Yöntemi, Barış, Hoşgörü ve Aşk", *Cem*, XXXI/87 (Şubat 1999): 50.

Ahmet Yesevi'nin kurduğu ve kendi adını taşıyan Yeseviye tarikatı Anadolu'ya kadar uzanmışsa da²⁸⁷ Anadolu'da 13. yüzyılda Haydarilik içerisinde eritilmiştir. 14. yüzyılda ise artık Yesevilikten söz edilemezse de Ahmet Yesevi'nin fikirleri Haydarilik içerisinde sürmüş ve Bektaşiliğe geçmiştir²⁸⁸. Ahmet Yesevi pek çok bölgeye halifelerini göndermiştir²⁸⁹. Ali Sümer Ahmet Yesevi'nin dünyanın dört bir yanında doksan dokuz bin müridinin olduğunu iddia eder²⁹⁰.

Dergi'de Ahmet Yesevi ile ilgili tartışmaların en ilginç onun Sünni olup olmadığıdır. Baki Öz, Ahmet Yesevi'nin Sünni olarak nitelendirilmesinin Alevi inanç ve kültüründeki erozyonun bir sonucu olduğunu iddia eder²⁹¹. Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'te Hz. Ali'den hiç söz etmediğini söyleyen Firuzan Husrev Tökin ise onun sünni olduğunu²⁹² kanısındadır. Aynı görüşü paylaşan Nejat Birdoğan Ahmet Yesevi'nin koyu Sünni bir öğretmenden öğrenim gördüğünü kendisinin de hocası gibi Hanefi bilgini olduğunu²⁹³ savunur. Olaya farklı bir açıdan yaklaşan Muharrem Naci Orhan da Sünnilerin Ahmet Yesevi'ye Şeyh Ahmet Yesevi dediklerini oysa Alevi çevrelerin Şah Ahmed-i Yesevi veya Şah Ahmet Dede dediklerini söyleyip çeşitli kaynaklara dayanarak Ahmet Yesevi'nin Heterodoks (Alevi) olduğunu ispat etmeye çalışır²⁹⁴.

Ahmet Yesevi ile ilgili olarak tartışılan bir başka konu da onun oniki imamın sekizincisi olan İmam Rıza'dan icazet alıp almadığıdır. Baki Öz 1166 yılında ölen Ahmet Yesevi'nin kendisinden 348 yıl önce vefat etmiş İmam Rıza'dan (765-818) "icazet almasının" mümkün olmadığını belirtir. Ona göre aralarındaki bu ilişki inanç bağından kaynaklanan bir ilişkidir ibarettir²⁹⁵.

²⁸⁷ Şimşek, a.g.m. 22.

²⁸⁸ Öz, "Ahmet Yesevi Alevi midir?", 40.

²⁸⁹ Özgünay, "Adan Z'ye Alevilik", *Cem*, III/35 (Nisan 1994): 61.

²⁹⁰ Ali Sümer, "Bektaşilikte Babailik", *Cem*, V/58 (Eylül 1996): 70.

²⁹¹ Öz. a.g.m. 38.

²⁹² Firuzan Hüsrev Tökin, "Hacı Bektaş Veli", *Cem*, I/3 (Ağustos 1991): 36.

²⁹³ Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, 94.

²⁹⁴ Muharrem Naci Orhan, "Şah Ahmet-i Yesevi", *Cem*, III/27 (Ağustos 1993): 13.

²⁹⁵ Abdülbakiy Gölpınarlı, "Velayetname", (İstanbul: 1958): 14' den naklen, Baki Öz, "Ahmet Yesevi Alevi midir?" *Cem*, XXX/84 (Kasım 1998): 39.

F. Hacı Bektaş Veli

Asıl adı Mehmet²⁹⁶ olup Horasan'ın Nişabur kentinde dünya gelmiştir. Doğum tarihi olarak 1210²⁹⁷ ve 1248²⁹⁸ yılları da verilmesine rağmen üzerinde en çok yoğunlaşılın tarih 1209²⁹⁹ dur. Babası Seyyid İbrahim Sani, Annesi Hatem Hatundur. Hacı Bektaş Veli'yi Ahmet Yesevi'nin halifelerinden olan Lokman Perende'nin yetiştirdiği belirtilirse³⁰⁰ de Nejat Birdoğan ve Rıza Yörüköğlü bu görüşe katılmaz³⁰¹.

Velayetname Hacı Bektaş Veli'nin soyunu yedinci İmam Musa Kazım'ın oğlu İbrahim Mükerrerem Mucap aracılığı ile oniki imamlara ve dolayısıyla Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamber'e bağlar³⁰². Bu iddia tartışma konusu olmuştur. Alevi yazarlardan bir kısmı Hacı Bektaş Veli'nin Hz. Peygamberle aynı soydan gelmiş olmasının tarihsel verilerle doğrulanamadığını iddia ederler. Onlara göre bu iddia Hacı Bektaş Veli'yi sevip kutsal sayanlarca ona seyyidlik verilmesi amacıyla ortaya atılmıştır³⁰³.

Dergide Hacı Bektaş Veli'nin pek çok menkıbesi anlatılır. Bunlar genellikle onun kerametlerini ortaya koymaktadır. Menkıbelerde Hacı Bektaş Veli'nin Hz. Peygamber'den zahir ilmini ve Hz. Ali'den de batın ilmini aldığı iddia edilir³⁰⁴. Hacı Bektaş Veli Lokman Parende'den tasavvuf dersleri aldıktan sonra Mekke'ye giderek hac yapmış sonra

²⁹⁶ Mehmet Yardımcı, "Aşıkların Dilinde Hacı Bektaş Sevgisi", *Cem*, XXXI/92 (Ağustos 1999): 36.

²⁹⁷ Lütfi Kaleli, "Hacı Bektaş Veli ile Mevlana ve Yunus İlişkileri", *Cem*, I/4 (Eylül 1991): 51.

²⁹⁸ Ali Sümer, "Hacı Bektaş'a Selam", *Cem*, V/51 (Ağustos 1995): 9.

²⁹⁹ Kaleli, a.g.m. 51; Adil Ali Atalay, "Hacı Bektaş; Dün, Bugün", *Cem*, XXXI/92 (Ağustos 1999): 44; Tökin, "Hacı Bektaş Veli", 25.

³⁰⁰ Yardımcı a.g.m. 36; Atalay, a.g.m. 44.

³⁰¹ Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, 76-77; Yörüköğlü, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*, 172.

³⁰² *Vilâyet-Name*, nşr. Abdülbakıy Gölpınarlı, (İstanbul: 1995): 1.; Hüseyin Bal, "Anadolu Aydınlanmasında Hacı Bektaş Veli", *Cem*, XXX/81 (Ağustos 1998): 41; Muharrem Naci Orhan, "Hz. Hacı Bektaş-ı Veli", *Cem*, III/28 (Eylül 1993): 9; Rüştü Şardağ, *Her Yönü ile Hacı Bektaş Veli ve Yepyeni Eseri Besmele Açıklaması*, İzmir 1985: 70.

³⁰³ Şener, *Alevilik Olayı*, 94-95; Birdoğan, a.g.m. 96- 97.

³⁰⁴ Atilla Fırat, "Hünkar Hacı Bektaş Veli'den Pir Sultan Abdal'a", *Cem*, III/28 (Eylül 1993): 18, 19; Bal, a.g.m. 41.

Medine'ye geçmiş ve bir müddet burada kalmıştır³⁰⁵. Sonradan Anadolu'ya gelip Sulucakarahöyük'e yerleşmiştir³⁰⁶.

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geliş nedeni ve şekli ile ilgili olarak da pek çok menkıbe anlatılmaktadır. Bunlardan en çok geçeni Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya göklerin üst katından indiği³⁰⁷ veya bir güvercin³⁰⁸ şeklinde geldiğidir. Hacı Bektaş Veli Anadolu'ya müridi olduğu Baba İlyas ile birlikte gelmiştir. Bu sırada başlayan Babai ayaklanması Anadolu'da kanlı çatışmalara sahne olmuştur. Hacı Bektaş Veli kardeşi Menteş'in de öldürüldüğü Babai ayaklanmasında bizzat yer almış ancak bu savaşların ardından bir süre izini kaybetmiştir³⁰⁹. Burhan Kocadağ, kardeşi Menteş'in öldürülmesi dolayısıyla o dönemin yöneticilerinin Hacı Bektaş-ı Veli'yi aramış olma ihtimalinden bahsederek Hacı Bektaş-ı Veli'nin kendisine bir zarar gelmemesi için önce vaktiyle Hıristiyanların sığındıkları ve ibadetlerini yaptıkları (yer altı şehirlerinde)³¹⁰ Ürgüp-Avanos-Sineson köyünde (Nevşehir çevresi), daha sonra da Sulucakarahöyük mezresinde, günümüzde Çilehane denilen delikli taşın bulunduğu dağdaki küçük mağarada, bir süre gizlendiğini, ortam yatıştıktan sonra ortaya çıkıp Horasan Erenlerini etrafına topladığını³¹¹ belirtir. Irene Melikoff ise Hacı Bektaş Veli'nin Sulucakarahöyük'te görünmeden önce kendisini kabul eden Çepni aşireti arasında bir derviş olarak yaşamını sürdürdüğünü³¹² ifade eder. Buna karşı Ali Sümer Evliya Çelebi'den nakille Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya 300 Horasan eri ile geldiğini³¹³ anla-

³⁰⁵ Hakkı Saygı, "Bizim İncancımızda Senlik Benlik Yoktur", röp. Ayhan Aydın, *Cem*, XXXV/117 (Ocak 2002): 19.

³⁰⁶ Hakkı Saygı, a.g.m: 19; Ali Sümer, "Hacı Bektaş'a Selam", *Cem*, V/51 (Ağustos 1995): 9.

³⁰⁷ İsmet Zeki Eyüboğlu, "Hacı Bektaş Veli'de İnsan Sevgisi", *Cem*, VII/70 (Eylül 1997): 21.

³⁰⁸ Veliyettin Ulusoy, "Alevilik-Bektaşilik", *Cem*, XXXV/115 (Kasım 2001): 11.

³⁰⁹ Irene Melikoff, "Bir Araştırmanın Aşamaları, Alevi-Bektaş Sorunu", çev. İlhan Cem Erseven, *Cem*, XXXIII/100 (Nisan 2000): 18.

³¹⁰ Erdoğan, *Alevilik- Bektaşilik*, 16.

³¹¹ Burhan Kocadağ, "Hünkar Hacı Bektaş Veli'yi Anarken", *Cem*, XXXV/112 (Ağustos 2001): 29.

³¹² Melikoff, a.g.m. 18.

³¹³ Ali Sümer, "Hacı Bektaş'a Selam", *Cem*, V/51 (Ağustos 1995): 10.

tır. Hüseyin Bal da Velayetnamede Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan Hıristiyan din adamlarından bahsedildiğini aktarır³¹⁴. Onun Anadolu'ya geliş nedeni ise Moğol saldırıları, ayaklanmalar ve çarpışmalarla bozulan birliği yeniden sağlamak, insanların yıpranan manevi duygularını sağlamlaştırmak olarak³¹⁵ ifade edilir.

Hacı Bektaş Veli kendisi bir tarikat kurmamıştır. Balım Sultan Hacı Bektaş Veli'den sonra Sulucakarahöyük'te Hacı Bektaş Veli adına Bektaşilik tarikatını kurmuştur³¹⁶. Irene Melikoff ise Bektaşilik tarikatını Hacı Bektaş Veli'nin manevi kızı veya eşi olan Kadıncık Ana'nın kurduğunu iddia eder³¹⁷.

Hacı Bektaş Veli'nin evlenip evlenmediği konusunda da fikir ayrılığı vardır. Bektaşi Dedebarlarından Bedri Noyan ve Haydar Ercan Hacı Bektaş-ı Veli'nin hiç evlenmediğini ve bel evladı olmadığını savunurlar³¹⁸. Hacı Bektaş Veli'nin evlendiğini savunanlar onun Kadıncık Ana olarak bilinen Fatma Nuriye Hanım³¹⁹ ile evlendiğini ve Seyit Ali isimli bir çocuğunun olduğunu³²⁰ iddia ederler.

Hacı Bektaş Veli'nin ölüm tarihi konusunda görüş birliği yoktur. *Dergi*'de onun 1271³²¹ veya 1332³²² yılında vefat ettiği belirtilir.

³¹⁴ Hüseyin Bal, "Anadolu Aydınlanmasında Hacı Bektaş Veli", *Cem*, XXX/81 (Ağustos 1998): 43.

³¹⁵ Ömer Uluçay, "Pir Sultan Dilinde Hünkar Hacı Bektaş Veli", *Cem*, VII/69 (Ağustos 1997): 22; Adil Ali Atalay, "Hacı Bektaş; Dün Bugün", *Cem*, XXXI/92 (Ağustos 1999): 44; Sümer, a.g.m. 10.

³¹⁶ Uluçay; a.g.m. 22; Tökin, "Hacı Bektaş Veli", 36; Şener, a.g.e. 93.

³¹⁷ Melikoff, a.g.m. 18.

³¹⁸ Haydar Ercan, "İşte Bektaşilerin Yeni Dedebabası; Derman Meydanda Meydanda", röp. Murat Küçük, *Cem*, VIII/75 (Şubat 1998): 18.

³¹⁹ Hacı Bektaş Veli'nin eşi olduğu söylenen Kadıncık Ana İdris Hoca adlı birinin hanımı olarak da zikredilir. Rivayete göre Kadıncık Ana Hacı Bektaş Veli'nin burnundan akan kanı içmiş ve hamile kalmıştır. Bundan dolayı Kadıncık Ana Hacı Bektaş Veli'nin eşi değil nefes evladı olarak da zikredilir. (Şener, *Alevilik Olayı*, 92.)

³²⁰ Haydar Ulusoy, "Hacı Bektaş Veli Hz. Alevilik-Bektaşilik", *Cem*, II/18 (Kasım 1992): 25; Yörükoğlu, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*, 184-188; Sezgin, a.g.e. 39.

³²¹ Adil Ali Atalay, "Hacı Bektaş; Dün Bugün", *Cem*, XXXI/92 (Ağustos 1999): 44; Lütfi Kaleli, "Hacı Bektaş Veli ile Mevlana ve Yunus İlişkileri", *Cem*, I/4 (Eylül 1991): 51.

³²² Ali Sümer, "Hacı Bektaş'a Selam", *Cem*, V/51 (Ağustos 1995): 9.

“Hacı Bektaş Veli’nin gerçek hayatı yanında bir de mitolojik hayatı vardır”³²³ ki bu gün Alevi kültürüne egemen olan da onun mitolojik hayatıdır. Atilla Fırat, Hacı Bektaş-i Veli’nin Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda yer alıp Osman Bey’e tacını giydirdiğini³²⁴ ifade eder. Şevki Koca ise Hacı Bektaş-ı Veli’nin Orhan Bey’in daveti ile yeni kurulan orduyu takdis ederek Yeniçeri adını verdiğini ifade eder. Ayrıca, Hacı Bektaş Veli ordunun namus ve şerefini temsil eden ilk sancağı bizzat kendisi teslim etmiş ve orduya fetih yönlerini de göstermiştir³²⁵. Fakat bu rivayete aykırı görüşler de bulunmaktadır. Mesela Firuzan Husrev Tökin Osman Bey’in babasının yerine geçtiği tarihin 1281, bağımsız olduğu tarihin ise 1299 olduğunu bu durumda 1271’de vefat etmiş olan Hacı Bektaş Veli ile Osmanlılar arasında herhangi bir ilişkiden söz edilemeyeceğini ifade eder³²⁶.

Dergide Hacı Bektaş Veli’nin Taptuk Emre ve Yunus Emre ile ilişkisi olduğu da iddia edilir. Menkıbeye göre Taptuk Emre ve Yunus Emre başlangıçta Hacı Bektaş Veli’nin velilerden olduğunu kavrayamamış ancak daha sonra bunu anlayarak pişman olmuş ve ona bağlanmışlardır. Hüseyin Bal, Velayetname’ye dayanarak Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran’ın da yakın dost olduklarını iddia eder³²⁷.

Menkıbelerin ve Velayetnamelerin Hacı Bektaş Veli’yi Ahmet Yesevi’nin halifesi olarak göstermesine değinen Firuzan Husrev Tökin bunun bir söylenti olduğunu, ayrı tarihlerde yaşayan iki şahsın karşılaşip konuşmalarının mümkün olmadığını belirtir³²⁸. Hüseyin Bal ise bu konuda Velayetnamelerde zaman kaymaları olduğunu ancak bunun için özünü bozmadığını söyler. Ona göre bu öz Hacı Bektaş

³²³ Şener, *a.g.e.*, 89.

³²⁴ Atilla Fırat, “Hünkar Hacı Bektaş Veli’den Pir Sultan Abdal’a”, *Cem*, III/28 (Eylül 1993): 19.

³²⁵ Şevki Koca, “Yeniçeri Ocağı’nın Kuruluşu”, *Cem*, XXXII/96 (Aralık 1999): 26, 27.

³²⁶ Tökin, “Hacı Bektaş Veli”, 36, 37.

³²⁷ Hüseyin Bal, “Anadolu’nun Aydınlanmasında Hacı Bektaş Veli”, *Cem*, XXX/81 (Ağustos 1998): 42, 43; Ayrıca bk. Hacı Bektaş Veli, *Vilâyet-name Manakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli*, haz. Abdülbakıy Gölpınarlı, (İstanbul: 1995): 49.

³²⁸ Tökin, “Hacı Bektaş Veli”, 36.

Veli'nin Ahmet Yesevi'ye yol gereği bağlı olduğunun ifade edilmesinden ibarettir³²⁹.

Hacı Bektaş Veli'nin menkıbevi kişiliği anlatılırken pek çok figür kullanılmıştır. Bunlardan birincisi **güvercindir**. Menkıbelerde Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya bir güvercin şeklinde geldiği anlatılır. Bunun nedeni Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya kargaşanın hakim olduğu bir dönemde gelip çok çile çekmesi ve etrafına toplanan insanlara sürekli olarak barışı ve sevgiyi anlatmış olmasıdır³³⁰. Barışı ve huzuru sembolize eden güvercinle Hacı Bektaş Veli bir tutulmuştur. Diğer figürler Aslan ve Geyiktir. Aslan bir ilah kabul edilen güneşin güç ve kuvvetini sembolize eder. Geyik ise Orta Asya'da totem, Anadolu'da kader tanrısının elçisi olarak kabul edilir. Aslan ile geyik birlikte Hacı Bektaş Veli'nin kucağında olduğunda sevgi ile kuvvet birlikte görülmektedir³³¹.

G. Pir Sultan Abdal

Asıl Adı Haydar'dır. Soyuz Hz. Ali'nin torunlarından İmam Zeynel Abidin'e kadar ulaşır³³². Hayatı hakkında kesin bilgi yoksa da şiirlerinin incelenmesi sonucu 16. yüzyılda yaşadığı ve Horasan'ın Hoy kentinden göçüp Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin Banaz köyüne yerleştiği anlaşılmaktadır. Hakkında pek çok menkıbe anlatılır. Alevi-Bektaşî edebiyatının simge isimlerden birisidir. "Şiirlerinde halk edebiyatı geneliğinden ayrılmayan ve yabancı etkilerden uzak kalan Pir Sultan, halk şairleri üzerinde de derin etkiler yapmış" ve Alevi Bektaşî Edebiyatının gelişmesine büyük katkısı olmuştur. Şiirleri akıcı ve Türkçe'dir³³³.

³²⁹ Bal, a.g.m. 42.

³³⁰ Burhan Kocadağ, "Hünkar Hacı Bektaş Veli'yi Anarken", *Cem*, XXXV/112 (Ağustos 2001): 29; Veliyettin Ulusoy, "Alevilik, Bektaşilik", *Cem*, XXXV/115 (Kasım 2001): 11.

³³¹ Ömer Uluçay, "Demokrasi, Laiklik ve Alevilik", *Cem*, III/28 (Eylül 1993): 29.

³³² Atilla Fırat, "Hünkar Hacı Bektaş Veli'den Pir Sultan Abdal'a", *Cem*, III/28 (Eylül 1993): 20.

³³³ Lütfi Kaleli, "Pir Sultan Abdal'ın Şah'ı Hz. Ali'dir", *Cem*, I/7 (Aralık 1991): 29; Atilla Fırat, "Pir Sultan Abdal Heykeli Yerine Dikilmelidir", *Cem*, III/29, (Ekim 1993): 23.

Pir Sultan'ın yaşadığı yıllarda İran'daki Caferi mezhebinin Safeviye kolu Anadolu'da hızla yayılmıştır. Buna karşılık Yavuz Sultan Selim de Safevilere karşı savaş açmıştır. Osmanlı yönetimi ile arası pek iyi olmayan Pir Sultan Abdal, hem Yavuz Sultan Selim hem de Şeyhülislam Ebussuud Efendi hakkındaki hicviyeleri yanında Osmanlı yönetiminin icraatlarını eleştiren şiirler de yazmıştır³³⁴. Şiirlerinde sıkça kullandığı temalardan birisi Şah'tır. Lütfi Kaleli bu Şah'ın kesinlikle Şah İsmail olmayıp Hz. Ali olduğunu iddia eder. Kaleli, Alevi ayin-i cemlerinde dizlere vurarak söylenen Lailahe illallah, illallah, Şah illallah, Ali Mürşit güzel Şah, eyvallah Şah eyvallah dizelerini buna örnek gösterir. Şiirleri ile yönetime muhalif tavırlar sergileyen Pir Sultan birkaç kez tutuklanmış daha sonra da idam edilmiştir³³⁵.

H. Hallac-ı Mansur

Dergi'ye göre Ebu Abdullah Mansur b. Muhammed el-Hallac miladi 856-922 tarihleri arasında yaşamıştır. 1000 kırbaç darbesiyle dövülmüş, elleri ve ayakları kesildikten sonra çarmıha gerilmiş, bağlı olduğu "haç"la birlikte yakılmış külleri de Dicle nehrine atılmıştır³³⁶.

Niyazi Öktem Hallac'ın fikirleriyle Türk dünyasını derinden etkilediğini ifade ederek Anadolu Aleviliğinin felsefi kökenlerini Hallac'da aramak gerektiğine vurgu yapar³³⁷. Hallac'ın İslam'ın beş şartını kabul ettiğini ifade eden Öktem'e göre Hallac bu beş şartta batını bir anlam aramıştır. Kendisi bir kaç kez hacca gitmiştir. Bir keresinde iki yıl Kabe'nin yanında yaşamıştır. Ancak evde uygun bir yerde köşeye çekilerek Allah aşkına dualar okumanın, kötülüklerden arınmanın manevi hac olacağını söylediği de iddia edilir. Abdestte sadece beden değil ruhun da temizlenmesi söz konusudur. Burna su çek-

³³⁴ Fırat, a.g.m. 21.

³³⁵ Kaleli, a.g.m. 29.

³³⁶ Niyazi Öktem, "Hallac-ı Mansur ve Türk Dünyası-I", *Cem*, XXX/82 (Eylül 1998): 22-23; a.mlf., "Hallac-ı Mansur ve Anadolu Aleviliği", *Cem*, III/29 (Ekim 1993): 5.

³³⁷ Öktem, a.g.m. 22.

mek kibir ve azameti atmak anlamına gelmektedir. O, biçimi “öze götüren bir araç” olarak kullanır³³⁸. Yeni Müslümanlaşmakta olan Türkleri bir hayli etkileyen Hallac, Öktem’e göre aslında bir İslam misyoneridir³³⁹. Öktem, Hallac’ın Tanrı anlayışının Alevilerin Tanrı anlayışı ile aynı olduğunu savunur. Allah bir öz, cevher olarak kabul edilir. Bu ilahi güç fişkırlarak kendini ortaya koymakta ve sıfatlarını sergilemektedir. Yani bir monizm (teklik) söz konusu olmaktadır. Öktem ayrıca Hallac’ın monist Tanrı anlayışında Antik Anadolu Felsefesinin izlerinin olduğunu da iddia eder³⁴⁰.

I. Fuzuli

Fuzuli Alevilerin ittifakla kabul ettikleri yedi ulu ozandan birdir³⁴¹. Asıl adı Mehmet’tir. Oğuzların Bayat kolunun Karyağdı soyuna mensuptur. Yaşamının neredeyse tamamı Irak’ta geçmiştir. Celalettin Ulusoy’a göre bunun nedeni Fuzuli’nin heterodoks inanca sahip olmasıdır³⁴². Atilla Fırat, Fuzuli’yi özülüyle, benliğiyle ve eserleriyle çağının en sadık Türk Alevilerinden birisi olarak nitelendirir³⁴³.

İ. Yunus Emre

Yunus Emre “İslami tasavvuf düşüncesinin tarlasında yetişen çiçeklerden birisi”, “insanlığın Himalayasında bir zirvedir”³⁴⁴. Lütfi Kalleli’ye göre Hacı Bektaş Veli’nin halifelerinden Taptuk Emre’nin yanında tamamen Bektaşî felsefesiyle yetişmiş, dil olarak da Türkçe’yi

³³⁸ Niyazi Öktem, “Hallac-ı Mansur ve Anadolu Aleviliği”, *Cem*, III/29 (Ekim 1993): 6, 7.

³³⁹ a. mlf. “I. Din Şurası”, *Cem*, III/31 (Aralık 1993): 18.

³⁴⁰ a. mlf., “Hallac-ı Mansur ve Anadolu Aleviliği”, 5.

³⁴¹ Yedi ulu ozan Hatayi, Yemini, Nesimi, Fuzulî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Virani’dir. (Sabri Yücel, “Fuzuli Yılına Farklı Bir Yaklaşım”, *Cem*, IV/44 (Ocak 1995): 29.)

³⁴² Celalettin Ulusoy, “Fuzuli”, *Cem*, VI/60 (Kasım 1996): 50.

³⁴³ Atilla Fırat, “Ölümünün Beş yüzüncü Yılında Bir Ehl-i Beyt Muhibbi; Fuzuli”, *Cem*, XXXIII/100 (Nisan 2000): 42.

³⁴⁴ İzzettin Doğan, “İnsanlığın Himalayasında Bir Zirve Yunus Emre”, *Cem*, I/1 (Haziran 1991): 7.

kullanmıştır³⁴⁵. Niyazi Öktem Hallac'ı Anadolu halk kitlelerine yayan kişinin Yunus Emre olduğunu ifade eder³⁴⁶.

Cem Dergisi'nde Yunus Emre'nin Aleviliğine özellikle vurgu yapılır. Nejat Birdoğan Yunus Emre'nin Alevi basamakları içerisinde gerçeğe varmış birisi olduğunu savunur³⁴⁷. Abidin Özgünay, Alevi düşüncesindeki Tanrı, varlık ve insan düşüncesi ile Yunus Emre'nin savunduklarının aynı olduğunu belirterek Yunus'un Alevi olduğunu belirtir³⁴⁸.

J. Atatürk

Cem yazarlarından Sadık Göksü, Cemal Şener'in "Atatürk ve Aleviler" isimli kitabına dayanarak Atatürk'ün "soyu, aile ve çevre eğitimi bakımından baskın bir Bektaşî eğilimine sahip olduğunu"³⁴⁹ aktarır. Alevilerdeki Atatürk sevgisi aşırı olarak nitelendirilebilecek kadar ileri seviyededir. Şener bu sevgiyi bir tutku, tapınma ile karışık bir sevgi³⁵⁰ şeklinde nitelendirirken kimi yazarlar Alevilerin evlerinde Hz. Ali'nin resminin yanında mutlaka Atatürk'ün de resminin bulunduğunu onun On ikinci İmam Mehdi olarak algılandığını söyler³⁵¹. Kimi yazarlar ise Alevilerin Atatürk'e Hz. Ali gibi baktıklarını ifade eder³⁵².

İzzettin Doğan, Atatürk'ün Alevi İslam anlayışını kabul edenler açısından büyük bir kurtarıcı olduğunu belirtir³⁵³.

³⁴⁵ Lütfi Kaleli, "Yunus Emre Sevgi Yılı ve Ötesi", *Cem*, I/1 (Haziran 1991): 37.

³⁴⁶ Öktem, "Hallac-ı Mansur ve Türk Düşünürleri", *Cem*, III/30 (Kasım 1993): 8.

³⁴⁷ Nejat Birdoğan, "Yunus Emre Üzerine Notlar", *Cem*, I/5 (Ekim 1991): 10.

³⁴⁸ Abidin Özgünay, "Vahdet-i Vücut, Yunus ve Şer", *Cem*, I/1 (Haziran 1991): 34.

³⁴⁹ Sadık Göksü, "Alevilik, Melamilik ve Ahiliğe Bütünsel Bir Bakış", *Cem*, II/14 (Temmuz 1992): 45.

³⁵⁰ Cemal Şener, "Atatürk ve Aleviler", *Cem*, I/6 (Kasım 1991): 15.

³⁵¹ Cemal Canpolat, "Alevilerin Atatürk Sevgisi Bir Devlet Büyüğüne Duyulan Sevgiden Öte Bir Tutku Düzeyindedir I", *Cem*, XXXV/115 (Kasım 2001): 29; Özgünay, "Atatürk Ebedi Rehberimiz", *Cem*, III/34 (Mart 1994): 4.

³⁵² Özgünay, "Alevi Düşüncesinde Bir Başka Ali; Atatürk", *Cem*, I/6 (Kasım 1991): 4; İzzettin Doğan, "İzzettin Doğan ile Şöylesi IV", röp. Ayhan Aydın, *Cem*, XXXIII/97 (Ocak 2000): 21.

³⁵³ Doğan, a.g.röp. 21.

K. Mevlana

Dergide üzerinde durulan bir başka kişi de Mevlana Celaledin-i Rûmi'dir. Derginin ilk sayılarındaki makalelerde Mevlana'ya sıcak bakılmamıştır. Öne çıkan iddia Mevlana'nın Selçuklu yönetimiyle ve Moğollarla arasının iyi olduğudur. Dergide Mevlâna ile Ahi Evran arasındaki mücadeleler de anlatılır. Ayrıca Selçukluların Mevlâna'nın isteğiyle Ahi zaviyelerini Mevlevilere verdiği iddia edilir³⁵⁴. İsmail Onarlı, Anadolu'nun Moğollarca işgal edilmesinin ardından Ahilerin ve Türkmenlerin Moğollara karşı savaşmalarına karşın Mevlâna ve çevresinin Moğol iktidarını desteklediğini iddia eder. Onarlı'ya göre Mevlâna'nın Moğollarla işbirliği içerisinde olması oğlu Alaaddin Çelebi ile arasının açılmasına neden olmuştur. Zira Alaaddin Çelebi, Ahilerin ve Türkmenlerin yanında yer almıştır³⁵⁵.

Derginin 1998 den sonraki sayılarında yer alan makalelerde ise Mevlana'ya karşı daha yumuşak bir üslup kullanılmış, Mevlevilerle iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Cem Vakfı ile Mevlana Aşıkları Vakfı, Atatürk ve silah arkadaşlarının anısına sema ve semah gösterisi ile cem ayinleri düzenlemiştir³⁵⁶. Yine Cem Vakfı'nca düzenlenen Anadolu İnanç Önderleri Toplantılarına Mevleviler de katılmış, yapılan oturumlarda Alevi-Bektaşilerin yanı sıra Mevleviler de dikkate alınmıştır. Ayrıca Mevlevi Dedesi olan Hasan Çıkar'ın yazıları da *Cem Dergisi*'nin çeşitli sayılarında yer almıştır³⁵⁷.

³⁵⁴ Sadık Göksu, "La feta illa Ali", *Cem*, I/5 (Ekim 1991): 20; İsmail Onarlı, "Ahiler ve Babai İsyanı", *Cem*, XXXIII/98 (Şubat 2000): 40; Baki Öz, "Aleviliğin Bir Türevi Olan Ahilik", *Cem*, III/29 (Ekim 1993): 18.

³⁵⁵ Onarlı, a.g.m. 39.

³⁵⁶ Murat Küçük, "Lütfi Kırdar'da Birlik Cemi, Atatürk Anasına Sema ve Semah", *Cem*, XXX/85 (Aralık 1998): 32.

³⁵⁷ Hasan Çıkar'a ait çeşitli makaleler *Cem Dergisi*'nin 116 ile 126. sayıları arasında yayınlanmıştır.

SONUÇ

Tarihte; Alevilik, Bektaşilik gibi çeşitli terimlerle anılan topluluklar, Anadolu coğrafyasında Anadolu Aleviliği adını alır. Dergide tercih edilen terim budur. Kızılbaşlık kavramı diğer kesimler tarafından farklı çağrışımları Alevilere yöneltmek için kullanıldığı şeklindeki iddialar dolayısıyla uzak tercih durumundadır.

Alevilik ile Bektaşiliğin zaman içerisinde farklılıklarını yok ederek birbirlerine yaklaştıkları savunulur. Benzer durum Mevlevilik için de geçerlidir. İlk sayılarda Mevlana'ya karşı kullanılan sert eleştiriler sonraki sayılarda görülmez. *Alevi İslam İnancı* teriminin Alevi, Bektaşî, Mevlevî, Nusayrî ve bu İslamî yorumu esas alan diğer inanç gruplarını içerdiği savunulur. Anadolu Aleviliğinin özellikle İran Şiiliğinden uzak tutulmaya çalışıldığı görülür. Ancak Şiiğin temel kaynakları olarak bilinen pek çok kitaptaki bilgi ve iddiaların dergide sıkça kullanıldığı da fark edilir.

İlk sayıdan itibaren Alevilik Sünnilik çatışması göze çarpar. Aleviler tarih boyunca çektikleri sıkıntıları, Kerbelâ ve Yavuz sembolleri altında, bütün bir tarihe geneller ve tarihi kaynak ve belge desteği olmaksızın, Sünnilik kaynaklı olarak anlamlandırırılar.

Aleviliğin ne olduğu veya ne olmadığı tartışması dergide ön plana çıkar. İslâm'ın özüdür, İslâm'ın farklı yorumudur, mezheptir, iman akıl inanç yaşam bütünüdür, heterodoks din anlayışıdır, felsefedir, ateizm değildir, ayrı bir din değildir gibi tespitlerde bulunulduğu görülür. Fakat ortak bir Alevilik tanımı da yapılamaz.

Dergide Hz. Ali'ye özel bir önem atfedilir. Aleviliğin, Hz. Peygamber hayattayken Hz. Ali taraftarlığı şeklinde ortaya çıktığı iddia edilir. Hz. Peygamberden sonra imam olma hakkının Hz. Ali'ye ait olduğu şeklindeki Şii İmamiyye inancı, İran Şiasıyla uzak görünme ikilemiyle birlikte aynen savunulur ve bu hakkın başta Hz. Ömer olmak üzere bazı sahabiler tarafından onun elinden alındığı iddia edilir. Hz. Ali'nin Hz. Peygamberin kızı ile evlenmesine, hicret esnasında yatağında yatmasına, küçüklükten beri yanında yetişmiş olmasına ve özellikle Ehl-i Beyt'ten oluşuna vurgu yapılarak onun diğer sahabilerden ayrıcalıklı olduğu görüşünün sunulduğu görülür. Delil olarak Hz. Ali ile irtibatı çok hatta imkânsız yüzlerce ayet yanında çoğuna kaynak verilmeksizin, pek çok hadis de kullanılır. Hz. Hüseyin

ve Kerbelâ olayının bütün yönleriyle anlatıldığı ve Kerbela olayının Alevilerin zihinlerinde canlı tutulmaya çalışıldığı görülür. Romanlaştırılarak sunulan Kerbelâ, kendisinden önce veya sonra yaşanmış olan pek çok menfi olayı anlatmak için kullanılan bir sembol olarak sunulur.

Dergide İslam'ın özellikle Orta Asya'ya ulaşması sonrası ortaya çıkan durum zikredilir ve göçebe Türkmenlerin İslam ile karşılaşmaları, Anadolu Aleviliğinin başlangıç tarihi olarak sunulur. Müslümanlaşma esnasında eski geleneklerini ve değişik dini inançlarını tamamen bırakmayarak, yeni dinleriyle harmanlamaya çalışan bu toplulukların yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olduğu savunulur. Orta Asya'da başlayan bu hareketin Türkmenlerin göçebe olması dolayısıyla hızla yayıldığı, savaşlar ve göçlerle Anadolu'ya kadar uzandığı iddia edilir. Çeşitli kültürlerin harman yeri olan Anadolu kültürüyle de beslenen bu dini anlayışın ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar her dönemde sert eleştirilere hedef oluşuna vurgu yapılır. Bu grupların kimi zaman baskı altına alındığı dolayısıyla köylerde veya dağların yüksek yerlerinde yaşamayı tercih ettiklerine ve ibadetlerini gizli yaptıklarına da çokça değinilir. Bu uzun sürecin, münferit olayların genelleştirilmesi eşliğinde fakat tarihi kaynaklardan yoksun olarak sunulduğu göze çarpar.

Aleviliğin tarihinde özellikle Hacı Bektaş Veli üzerinde durulur. Hakkında çokça menkıbe anlatılan ve mitolojik kişilik olarak öne çıkan Hacı Bektaş Veli, Anadolu Aleviliğinin manevi kurucusu olarak takdim edilir. Onun Hacı oluşu, namaz kılışı ve *Makâlât* isimli eseri delil gösterilerek ortaya atılan "Alevi değildir" şeklindeki iddialar ise şiddetle reddedilir. Fakat onun İslâm anlayışının Alevilikte niçin devam etmediği sorunu gözardı edilir ve ismi kullanılarak söylemlerinin gözardı edildiği izlenimi hissedilir.

Dergide Mevlana'nın bir Alevi, Mevlevilik'in de Aleviliğin bir kolu olduğuna dair dayanaksız iddialar da görülmektedir. Hatta, Kurtuluş Savaşı hazırlıkları esnasında bir Bektaşî babasıyla görüşmüş olması dolayısıyla Mustafa Kemal'in dahi Bektaşî olduğu iddiası *Cem*'de yer almıştır.

Aleviliği günümüze ulaştıran en önemli kaynak hiç şüphesiz sözlü gelenektir. Alevi ozanların dilden dile aktardığı şeyler aynı zamanda

Alevi inancını oluşturan öğretilerdir. Bunun yanında bazı yazılı eserler de mevcuttur ki bunlar Alevi geleneğinde varolan menkıbelerin de kaynaklarıdır. Ancak dergide bu kaynaklara yeterince değinilmez. Yer yer bazı kaynaklardan alıntılar yapılırsa da sunulan Alevilikteki paylarının çok az olduğu göze çarpar. Sanki İslâm'ın temel kaynakları bir tarafa, Aleviliğin yazılı kaynaklarından dahi bağımsızmış gibi bir Alevilik anlayışının sunulmaya çalışıldığı hissedilir. Dergide çokça yer almamasına karşın özellikle son zamanlarda Alevi yazarların eski kaynaklar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunda eğitim seviyesi yükselen Alevi gençliğin talebinin etkisi olsa gerektir.

Tarih boyunca siyasi bir egemenliğe sahip olamayan Alevilerin Selçuklular ve Osmanlılar zamanında çeşitli isyanlar içerisinde yer aldığı görülür. Alevi camianın Şii lider olarak bilinen Şah İsmail'e karşı, eserlerinde Türkçe'yi kullanmasından ve yakın inanç benzerliklerinden dolayı, Alevi olduğunu iddia ederek, sonsuz sevgi beslediği; Yavuz Sultan Selim'i ise Alevileri kırdığı iddiasıyla sevmediği fikrinin hakim olduğu tespit edilmiştir. Dergide Alevi camianın kurtuluş savaşına destek verişine ve Osmanlı'nın gidişi ile Cumhuriyetin kuruluşu dolayısıyla duydukları sevince de vurgu yapılır.

1950'lerde köyden kente göç etmeye başlayan Aleviler pek çok kurumsal sorunla karşılaşır. Yayıncılık, çeşitli derneklerin kurulması ve cemevlerinin sayısının artması, yıllarca süren kurumlaşma sürecinin ürünüdür.

Köyden göçen ancak yeterli donanıma sahip olmayan kitleler, şehirleşmenin getirdikleri karşısında, kimi zaman geleneklerini sürdürmeye gayret ederken, kimi zaman da inançlarından kopmuştur. Özellikle 1960'lı yıllarda sol akımlara kayan Alevi gençliği, Alevilik bilgisinden uzak yetişmiştir. İçerisinde buldukları akımlar da onları geleneksel Alevilikten uzaklaştırmıştır. Bu değişimde, Aleviliği günümüze ulaştıran en önemli kurum olan Dedeliğin şehirleşme sürecine hazırlıksız yakalanmasının da etkisi vardır. Dedeler şehirleşme süreci ile büyük şehirlere dağılan Alevilere ulaşmakta sorun yaşadıkları gibi donanım olarak ta bu yeni duruma uyumda sıkıntı çekmişlerdir. Dede yetiştiren bir eğitim kurumunun olmayışı bu durumu daha belirgin hale sokmuştur.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Sadem. "Alevilik Nedir". *Cem* III/31 (Aralık 1998): 48.
- Açıkgöz, Sadem. "Hz. Ali ile İlgili Menkıbeler". *Cem* III/28 (Eylül 1993): 40-41.
- Açıkgöz, Sadem. "İslam'da Siyasi ve İctihadi Ayrılık Nasıl Doğdu ve Günümüze Kadar Nasıl Gelebildi". *Cem* V/53 (Ekim 1995): 34.
- Açıkgöz, Sadem. "Tanrı ve Peygamberi Hz. Ali İçin". *Cem* III/26 (Temmuz 1993): 42.
- Aktaş, Ali. "Kent Ortamında Aleviler ve İnanç Ritüelleri". *Cem* XXXI/89 (Nisan 1999): 56-59.
- Aktaş, Ali. "Kırsal Dönüşüm Sürecinde Aleviler". *Cem* XXXII/90 (Mayıs-Haziran 1999): 48-51.
- Alcan, Kasım. "Hz. Fatıma (A)'nın Doğumu". *Cem* VI/60 (Kasım 1996): 56-57.
- Aslandaş, Tahir. "Kızılbaş, Kızılbaşlılık". *Cem* V/50 (Temmuz 1995): 49-50.
- Atalay, Adil Ali. "Hacıbektaş; Dün, Bugün!". *Cem* XXXI/92 (Ağustos 1999): 44-46.
- Atalay, Adil Ali. "İmam Hüseyin'in Kızları Çifte Sultanlar". *Cem* XXX/79 (Haziran 1998): 54-55.
- Avcı, Seyit. "Ben İlim Şehriyim, Ali'de Onun Kapısıdır Hadisi Üzerine". *Marife* IV/3 (2004): 371-378.
- Aydın, Ayhan. "Alevi Sünni Gençlerle Bir Arada: Günümüz Alevi Gençliğinin Sorunları-Çözüm Yolları". *Cem* I/11 (Nisan 1992): 47-50.
- Aydın, Ayhan. "Alevilikte Kurumsallaşma, Cem/Cemevi Üzerine Bazı Notlar". *Cem* XXXIII/107 (Aralık 2000-Mart 2001): 24-27.
- Aydın, Hayati. *Gadirhum*. İstanbul: 1996.
- el-Bağdâdî, Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: 2001.
- Bal, Hüseyin. "Ali, Aleviler ve Bilim". *Cem* XXX/80 (Temmuz 1998): 42-43.
- Bal, Hüseyin. "Anadolu Aydınlanmasında Hacı Bektaş Veli". *Cem* XXX/81 (Ağustos 1998): 41-43.
- Bal, Hüseyin. "Kırsal Toplumda Kerbela, Bir Soykırımı". *Cem* VII/66 (Mayıs 1997): 48-52.

- Bal, Hüseyin. "Tasavvuf Felsefesi Alevi-Bektaşî İnanç ve Mevlevilik". *Cem XXX/85* (Aralık 1998): 42-44.
- Bal, Hüseyin. "Tasavvuf Felsefesi ve Alevilik". *Cem XXXIV/108* (Nisan 2001): 19-21.
- Balkız, Ali. *Sivas'tan Sydney'e Pir Sultan*, Ankara: 1999.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı. "Alevilikte Ali Sevgisi". *Cem I/3* (Eylül 1966): 6-8.
- Bermek, Doğan. "Alevilik-Bektaşîlik-Mevlevilik Ritüelleri Üzerine". *Cem XXXI/90* (Mayıs-Haziran 1999): 42-46.
- Birdoğan, Nejat. "Yunus Emre Üzerine Notlar". *Cem I/5* (Ekim 1991): 9-11.
- Birdoğan, Nejat. *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*. İstanbul: 1995.
- Birdoğan, Nejat. *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*. İstanbul: 1994.
- Bodrogi, Krisztina Kehl. "Alevilik Üzerine". *Cem I/6* (Kasım 1991): 21-24.
- Bozkurt, Fuat. "Alevi Tören ve İnançlarının Kökeni". *Cem I/14* (Temmuz 1992): 18-21.
- Bozkurt, Fuat. "Buyruk Üzerine". *Cem I/12* (Mayıs 1992): 16-20.
- Bulut, Faik. *Ali'siz Alevilik*. İstanbul: 1998.
- Canpolat, Cemal. "Alevilerin Atatürk Sevgisi Bir Devlet Büyüğüne Duyulan Sevgiden Öte Bir Tutku Düzeyindedir I". *Cem XXXV/115* (Kasım 2001): 29-30.
- Cem, Süleyman. "ATV' de Aleviler ve Alevilerin Gündemi". *Cem IV/42* (Kasım 1994): 15-18.
- CEM. "Alevi Temsilciler Meclisi ile İlgili Açıklama". *Cem IV/45* (Şubat 1995): 32.
- CEM. "Cem'in Yanıtı". *Cem IV/42* (Kasım 1994): 55.
- Çamuroğlu, Reha. "Alevi-Bektaşî Düşüncesi Heterodoks Bir Düşüncedir". *Cem I/3* (Ağustos 1991): 27-29.
- Çamuroğlu, Reha. "Çağdaş Aleviliğin Sorunları 3". *Cem I/8* (Ocak 1992): 16-17.
- Çamuroğlu, Reha. "Yunus Emre Heterodoks Bir Derviştir". *Cem I/1* (Haziran 1991): 39-40.
- Çıkar, Hasan. "Hazreti Ali". *Cem XXXVI/119* (Mart 2002): 7-9.
- Çıkar, Hasan. "Hazreti Fatıma I". *Cem XXXVI/122* (Haziran 2000): 41-43.

- Dalan, Bedrettin. "Bedrettin Dalan ile Alevilik Üstüne". Röp. Cemal Şener. *Cem* I/6 (Kasım 1991): 32-36.
- Demir, Ahmet İshak. "Cem Dergisi'nin Bakış Açısıyla Kerbelâ". *On-dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29: 179-224.
- Demircan, Adnan. *Hazreti Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı*. İstanbul: 1996.
- Doğan, İzzettin. "Cem Vakfı'nın Aydınlanma Hareketine Herkes Destek Olmalıdır". *Cem* XXXVI/122 (Haziran 2002): 2-6.
- Doğan, İzzettin. "İnsanlığın Himalayasında Bir Zirve: Yunus Emre". *Cem* I/1 (Haziran 1991): 7.
- Doğan, İzzettin. "İzzettin Doğan ile Söyleşi IV". röp. Ayhan Aydın. *Cem* XXXIII/97 (Ocak 2000): 20-23.
- Doğan, Lütfü. "Aleviler, Sünniler; Atatürk'ün Kurduğu Cumhuriyette", röp: Ayhan Aydın. *Cem* VIII/75 (Şubat 1998): 23-25.
- Doğanbaş, Muzaffer. "İnanç Esasları Işığında Alevilik". *Cem* XXXI/88 (Mart 1999): 50.
- Doğanbaş, Muzaffer. "İslam Tarihinde Hoşgörüsüzlük ve Aleviler". *Cem* XXX/84 (Kasım 1998): 50-51.
- Elçioğlu, İsmail. "Alevi Örgütlenmesi Sorunları ve Alevilik II". *Cem* XXXV/118 (Şubat 2002): 38-39.
- Elçioğlu, İsmail. "Allah-Muhammed-Ali Yolunda Alevilik". *Cem* XXXIII/97 (Ocak 2000): 48.
- Elçioğlu, İsmail. "Demokrasi ve Aleviler". *Cem* I/5 (Ekim 1991): 30-31.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*. çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Er, Piri. "Anadolu Aleviliğinde Kurban". *Cem* VII/66 (Mayıs 1997): 36-39.
- Ercan, Haydar. "İşte Bektaşilerin Yeni Dedebabası, Derman Meydanda". röp. Murat Küçük. *Cem* VIII/75 (Şubat 1998): 15-19.
- Erdoğan, Kutluay. "Alevi Gerçeği". *Cem* XXXI/87 (Şubat 1999): 38.
- Erdoğan, Kutluay. "Cumhuriyet ve Demokrasi ortamında Aleviler". *Cem* XXXVI/126 (Ekim 2002): 7-8.
- Erdoğan, Kutluay. "Hacı Bektaş'ta 16 Ağustosların Oluşturduğu Milliyet Gerçeği Bir Gelenek Birliğidir". *Cem* XXXVI/124 (Ağustos 2002): 11-14.
- Erdoğan, Kutluay. *Alevilik-Bektaşilik*. İstanbul: 1993.

- Erkan, Ümit. *16. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. "Hacı Bektaş Veli'de İnsan Sevgisi". *Cem* VIII/70 (Eylül 1997): 20-23.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. "Semahların Kökeni". *Cem* IV/39 (Ağustos 1994): 15-19.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Gadir-i Hum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XIII İstanbul: 1993: 279-280.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. Ankara: 1990.
- Fırat Atilla. "Hazreti Ali". *Cem* XXX/78 (Mayıs 1998): 54-55.
- Fırat Atilla. "Hünkar Hacı Bektaş Veli'den Pir Sultan Abdal'a". *Cem* III/28 (Eylül 1993): 18-21.
- Fırat Atilla. "Ölümün Beş Yüzüncü Yılında Bir Ehl-i Beyt Muhibbi: Fuzuli". *Cem* XXXIII/100 (Nisan 2000): 42-43.
- Fırat Atilla. "Pir Sultan Abdal Heykeli Yerine Dikilmelidir". *Cem* III/29 (Ekim 1993): 20-21.
- Fırat, Kamil. "Kent Olgusu ve Alevi Kimliği". *Cem* XXXIII/104 (Ağustos 2000): 46-48.
- Göksü, Sadık. "Ali'siz Alevilik Olmaz I". *Cem* XXXV/114 (Ekim 2001): 28-29.
- Göksü, Sadık. "Alevilik, Melamilik ve Ahiliğe Bütünsel Bir Bakış". *Cem* II/14 (Temmuz 1992): 45-46.
- Göksü, Sadık. "Lafeta illa Ali". *Cem* I/5 (Ekim 1991): 19-20.
- Gölpınarlı, Abdülbakıy. *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Günümüzde Şiilik*. İstanbul: 2003.
- Güler, Erdoğan. "Yitik Bir Zamanı Yakalamak". *Cem* XXXIII/104 (Ağustos 2000): 49.
- Gümüşoğlu, Dursun. "Bektaşilik". *Cem* XXXIII/102 (Haziran 2000): 53-55.
- Hammer, Joseph Von. *Osmanlı Devleti Tarihi*. çev. Mehmet Ata, öz. Abdülkadir Karahan. y.s., ts.
- Haslok, F. R. *Bektaşilik Tetkikleri*. çev. Râgıp Hulûsî. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Kaleli, Lütfi. "Hacı Bektaş Veli ile Mevlana ve Yunus İlişkileri". *Cem* I/4 (Eylül 1991): 49-51.
- Kaleli, Lütfi. "Pir Sultan Abdal'ın Şah'ı Hz. Ali'dir". *Cem* I/7 (Aralık 1997): 29-31.

- Kaleli, Lütfi. "Yunus Emre Sevgi Yılı ve Ötesi". *Cem* I/1 (Haziran 1991): 36-38.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. II, İstanbul: 1989: 375-378.
- Kâşifu'l-Gitâ. *Caferi Mezhebi*. çev. Abdülbakıy Gölpınarlı, Kayseri 1992.
- Kaya, Ali. "İnanç ve Alevilik". *Cem* XXXV/112 (Ağustos 2001): 40-41.
- Kaya, Haydar. "Ali Hak İledir, Hak Ali İle". *Cem* I/7 (Aralık 1991): 43.
- Kayabaşı, Aşir. "Türk Müslümanlığı ve İnanç Kavramları". *Cem* XXXII/91 (Temmuz 1999): 46-47.
- Kettanî, Muhammed b. Cafer. *Mütevâtir Hadisler*. çev. Hanifi Akın, İstanbul: 2003.
- Koca, Şevki. "Yeniçeri Ocağı'nın Kuruluşu". *Cem* XXXII/96 (Aralık 1999): 26-29.
- Kocadağ, Burhan. "Alevilerde Sema". *Cem* IV/46 (Mart 1995): 23-25.
- Kocadağ, Burhan. "Baba İlyas ve Babailik". *Cem* XXXV/113 (Eylül 2001): 31-32.
- Kocadağ, Burhan. "Cumhuriyet ve Aleviler". *Cem* XXXV/114 (Ekim 2001): 19-20.
- Kocadağ, Burhan. "Hünkar Hacı Bektaş Veli'yi Anarken". *Cem* XXXV/112 (Ağustos 2001): 29-31.
- el-Kummî, Ebu Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh. *Risâletu'l-İtikadatil İmamiyye*. çev. Ethem Ruhi Fırlı. Ankara: 1978.
- Küçük, Murat. "Lütfi Kırdar'da Birlik Cemi Atatürk Anısına Sema ve Semah". *Cem* XXX/85 (Aralık 1998): 32-37.
- Leblebici, Abuzer. "Tercüme Üzerine". *Cem* XXX/78 (Mayıs 1998): 47.
- Makal, Tahir Kutsi. "Alevi-Bektaşî Edebiyatı Dünyaya Ne Söylüyor". *Cem* VI/60 (Kasım 1996): 58-59.
- Markoff, Irene. "Bir Gizli İslam Mezhebinin Çözümlemesinde Dışavurumcu Kültürün Rolü, Türkiye Alevileri Örneği I", çev. Esra Danacıoğlu. *Cem* VI/60 (Kasım 1996): 52-54.
- Melikoff, Irene. "Bir Araştırmanın Aşamaları Alevi-Bektaşî Sorunu", çev. İlhan Cem Erseven. *Cem* XXXIII/100 (Nisan 2000): 16-19.
- Melikoff, Irene. "Namık Kemal'in Bektaşîliği ve Masonluğu". *Cem* I/2 (Temmuz 1991): 54-57.
- Meşeli, Hasan. "Hz. Ali'nin Nurlu Yolu ve Günümüz Aleviliği", *Cem*, V/50 (Temmuz 1995): 29.

- Meşeli, Hasan. "Hz. Ali-Allah'ın Aslanı-İlim Beldesinin Kapısı, Mü'minlerin Emiri". *Cem I/7* (Aralık 1991): 38-40.
- Meşeli, Hasan. "Hz. İmam Hüseyin'i Kербela'da Şehit Edenler ve Onu Bırakıp Kaçanlar". *Cem V/49* (Haziran 1995): 36-38.
- Muştu, Melek. "Camaltı Resimlerinde Alevi Motifler". *Cem VIII/73* (Ocak 1998): 54-55.
- en-Nesai, Ebû Abdırrahman Ahmed bin Şuayb. *Hadislerle Hz. Ali*. trc. Nâim Erdoğan. İstanbul: 1992.
- Noyan, Bedri. "Bektaşî ve Alevi Konusunda Bir Gezinti I". *Cem IV/44* (Ocak , 1995): 7-9.
- Noyan, Bedri. "Doç. Dr. Bedri Noyan (Dedebaba) ile Söyleşi. röp. Ayhan Aydın. *Cem VIII/73* (Ocak 1998): 33-39.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: 2005.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Türkiye'de Aleviliğin Soyso-Kültürel Problemleri Üzerine Bir Yaklaşım Denemesi ve Bazı Düşünceler". *Cem III/31* (Aralık 1993): 19-22.
- Onarlı, İsmail. "Ahiler ve Babai İsyanı". *Cem XXXIII/98* (Şubat 2000): 38-40.
- Onarlı, İsmail. "Alevilik Araştırmacılığında Emektar Bir İnsan İsmail Onarlı, I". röp. Ayhan Aydın. *Cem XXXVI/125* (Eylül 2002): 14-18.
- Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Orhan, Muharrem Naci. "Aldatanlar". *Cem III/30* (Kasım 1993): 12-15.
- Orhan, Muharrem Naci. "Hz. Hacı Bektaş-ı Veli". *Cem III/28* (Eylül 1993): 9-10.
- Orhan, Muharrem Naci. "Şah Ahmed-i Yesevi". *Cem III/27* (Ağustos 1993): 13-15.
- Oytan, Mustafa. "Ehl-i Beyt Hz-Ali, Hz. Fatıma-Hasaneyn Hakkında Hadisler". *Cem V/50* (Temmuz 1995): 43-45.
- Öktem, Niyazi. "Aleviler ve Muhalefet". *Cem VIII/64* (Mart 1997): 28-29.
- Öktem, Niyazi. "Aleviliğe Bakış Açımız". *Cem VI/59* (Ekim 1996): 44-46.
- Öktem, Niyazi. "Anadolu Aleviliğinin Sosyal ve Anlamsal Görünümü". *Cem III/32* (Ocak 1994): 6-7.
- Öktem, Niyazi. "Anadolu'da Aleviliğin Başlaması". *Cem V/51* (Ağustos 1995): 7-8.
- Öktem, Niyazi. "Hallac-ı Mansur ve Anadolu Aleviliği". *Cem III/29* (Ekim 1993): 5-7.

- Öktem, Niyazi. "Hallac-ı Mansur ve Türk Dünyası-I". *Cem XXX/82* (Eylül 1998): 22-23.
- Öktem, Niyazi. "Heterodoksi, Manikheizm, Katharlar, Bogomillik ve Anadolu Aleviliği II". *Cem II/24* (Mayıs 1993): 5-7.
- Öktem, Niyazi. "I. Din Şurası". *Cem III/31* (Aralık 1993): 16-18.
- Öktem, Niyazi. "Manikheizm, Katharlar Bogomillik ve Anadolu Aleviliği". *Cem II/23* (Nisan 1993): 5.
- Öktem, Niyazi. "Orta Asya ve Alevilik". *Cem II/22* (Mart 1993): 6-8.
- Öktem, Niyazi. "Osmanlı Öncesi, Anadolu'da Şia-Alevi Etkisi". *Cem VII/71* (Ekim 1997): 26-27.
- Öktem, Niyazi. "Politika Anlayışı Açısından Kerbelâ". *Cem V/49* (Haziran 1995): 7-9.
- Öktem, Niyazi. "Sorunlar". *Cem II/19* (Aralık 1992): 9-11.
- Öktem, Niyazi. "Sufiliğin Doğuşu". *Cem II/17* (Ekim 1992): 8-10.
- Öktem, Niyazi. "Sufilik ve Anadolu Aleviliği". *Cem II/20* (Ocak 1993): 15-16.
- Öz, Baki. "Ahmet Yesevi Alevi midir?". *Cem XXX/84* (Kasım 1998): 38-40.
- Öz, Baki. "Aleviliğin Bir Türevi Olan Ahilik". *Cem III/29* (Ekim 1993): 16-18.
- Öz, Baki. "Aleviliğin Temel Kaynakları". *Cem XXX/78* (Mayıs 1998): 49-51.
- Öz, Baki. "Alevilik Nasıl Bir Ortaçağ Düşüncesidir". *Cem I/9* (Şubat 1992): 32-34.
- Öz, Baki. "Alevilik Üzerine Bir Çözümleme". *Cem I/6* (Kasım 1991): 46-48.
- Öz, Baki. "Alevilik ve Cumhuriyet". *Cem VI/60* (Kasım 1996): 44-45.
- Öz, Baki. "Bilim Adamı Düşünür ve Edebiyatçı Olarak Hz. Ali I". *Cem XXXVI/124* (Ağustos 2002): 15-16.
- Öz, Baki. "Bilim Adamı Düşünür ve Edebiyatçı Olarak Hz. Ali II". *Cem XXXVI/125* (Eylül 2002): 12-13.
- Öz, Baki. "Bilim Adamı Düşünür ve Edebiyatçı Olarak Hz. Ali". *Cem XXXVI/126* (Ekim 2002): 16-17.
- Öz, Baki. "Hacı Bektaş Veli'nin Yaşadığı Tarihsel Ortam". *Cem V/57* (Ağustos 1996): 48-52.
- Öz, Baki. "Hazreti Ali". *Cem XXXVI/119* (Mart 2002): 4-6.
- Öz, Baki. "Hz. Ali Yanlılığının Doğuşu". *Cem XXXVI/121* (Mayıs 2002): 24-26.
- Öz, Baki. "Hz. Ali'nin Askersel Kişiliği". *Cem XXXVI/123* (Temmuz 2002): 18-21.
- Öz, Baki. "Kızılbaşlık". *Cem IV/46* (Mart 1995): 13-16.

- Öz, Baki. "Osmanlı'nın Devlet Oluşuna Alevilerin Katkısı II". *Cem* III/28 (Eylül 1993): 22-24.
- Öz, Baki. "Osmanlı'nın Devlet Oluşuna Alevilerin Katkısı-I". *Cem* III/26 (Temmuz 1993): 29-31.
- Öz, Baki. "Türk-İslam Tarihi İçerisinde Aleviliğin Konumu". *Cem* II/20 (Ocak 1993): 36-38.
- Öz, Gülağ. "Alevilerin Katledilmesine Fetva Veren Şeyhülislam İbn Kemal". *Cem* V/52 (Eylül 1995): 25-27.
- Öz, Gülağ. "Selçuklu ve Osmanlı'da Alevi Tekke ve Dergahları". *Cem* V/55 (Aralık 1995): 45-46.
- Özdemir, Ali Rıza; Ahmet Bozkurt. "Alevilik Nedir? Ne Değildir?". *Cem* IV/46 (Mart 1995): 46-48.
- Özdemir, Hacı Ahmet. *Moğol İstilası*. İstanbul: 2005.
- Özgünay, Abidin. "A'dan Z'ye Alevilik". *Cem* III/35 (Nisan 1994): 61-64.
- Özgünay, Abidin. "A'dan Z'ye Alevilik". *Cem* IV/38 (Temmuz 1994): 63-64.
- Özgünay, Abidin. "A'dan Z'ye Alevilik". *Cem* IV/46 (Mart 1995): 63-64.
- Özgünay, Abidin. "Alevi Düşüncesinde Bir Başka Ali; Atatürk". *Cem* I/6 (Kasım 1991): 4-5.
- Özgünay, Abidin. "Alevi'ye Ya Kurşun Ya Nasihat Çare Değildir". *Cem* IV/47 (Nisan 1995): 2-7.
- Özgünay, Abidin. "Alevilik Nedir, Ne Değildir". *Cem* II/16 (Eylül 1992): 3-6.
- Özgünay, Abidin. "Alevilik Şekle Değil, Öze Yönelmektir". *Cem* I/10 (Mart 1992): 3.
- Özgünay, Abidin. "Alevilik Türkiye'nin Tek Şansıdır... Korkuyu Yıkın". *Cem* I/4 (Eylül 1991): 32-33.
- Özgünay, Abidin. "Alevinin Namusu Ülkenin Namusudur". *Cem* IV/45 (Şubat 1995): 2-4.
- Özgünay, Abidin. "Ali Veliyyullah. *Cem* I/7 (Aralık 1991): 32-33.
- Özgünay, Abidin. "Atatürk Ebedi Rehberimiz". *Cem* III/34 (Mart 1994): 4.
- Özgünay, Abidin. "Ayağa Kalkan Kültür; Alevilik". *Cem* I/8 (Ocak 1992): 3-9.
- Özgünay, Abidin. "Cem'imizden". *Cem* I/4 (Eylül 1992): 2.
- Özgünay, Abidin. "Kerbela Mezalimi ve Alevilik-Sünnilik". *Cem* III/25 (Haziran 1993): 3-5.
- Özgünay, Abidin. "Okuyucu Köşesi". *Cem* V/50 (Temmuz 1995): 63-64.

- Özgünay, Abidin. “Şeriat-Hakikat Sınavda”. *Cem* III/36 (Mayıs 1994): 3-4.
- Özgünay, Abidin. “Temel Haklar Diyanetin Yetkisi ve Alevilik”. *Cem* III/30 (Kasım 1993): 3-4.
- Özgünay, Abidin. “Vahdet-i Vücut, Yunus ve Şer”. *Cem* I/1 (Haziran 1991): 34-35.
- Özgünay, Abidin. “Yazılı Metinlerde Hz. Hüseyin’in Şehadeti ve Kesik Başı”. *Cem* II/14 (Temmuz 1992): 3-4.
- Sabiri, Ali Rıza. *1001 Hadis Işığında İmam Ali*. çev. Musa Aydın. İstanbul: 2004.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. *Anadolu Aleviliğinin Arka Planı*. İstanbul: 2003.
- Saygı, Hakkı. “Alevilik-Bektaşilik ve Felsefesi Tanrı Mevhumu ve İnsan”. *Cem* XXX/85 (Aralık 1998): 46.
- Saygı, Hakkı. “Bizim İnançımızda Senlik Benlik Yoktur”. Röp. Ayhan Aydın. *Cem* XXXV7117 (Ocak 2002): 17-20.
- Saygı, Hakkı. “İmam Hüseyin’in Şehid Edildiği Gün”. *Cem* XXXVI/119 (Mart 2002): 10-11.
- Seyyid Ali (Genci). “Halifelik ve Veda Hutbesi”. *Cem* IV/48 (Mayıs 1995): 55.
- Sezgin, Abdülkadir. *Sosyolojik Açıdan Alevilik- Bektaşilik*. Ankara: 2002.
- Sümer, Ali. “Bektaşilikte Babalık”. *Cem* V/58 (Eylül 1996): 70-71.
- Sümer, Ali. “Hacı Bektaş’a Selam”. *Cem* V/51 (Ağustos 1995): 9-14.
- Sümer, Ali. “Yavuz Selim’in Hacı Bektaş’ı Ziyaret Nedeni”. *Cem* IV/40 (Eylül 1994): 31.
- Şardağ, Rüştü. *Her Yönü ile Hacı Bektaş Veli ve Yepyeni Eseri Besmele Açıklaması*. İzmir: 1985.
- Şener, Cemal. “Atatürk ve Aleviler”. *Cem* I/6 (Kasım 1991): 15-20.
- Şener, Cemal. “Laiklik-Alevilik İlişkisi”. *Cem* I/2 (Temmuz 1991): 39-41.
- Şener, Cemal. “Medya ve Alevilik”. *Cem* XXX/77 (Nisan 1998): 54-56.
- Şener, Cemal. *Alevilik Olayı*. İstanbul: 2004.
- Şimşek, Mehmet. “Alevilerin Tepkisi ve Kızılbaş Sözcüğünün Kaynakları”. *Cem* IV/45 (Şubat 1995): 25-26.
- Şimşek, Mehmet. “İlk Türk Mutasavvıf, Tarikat Kurucusu, Türk Dünyasının Ulusu: Hoca Ahmet Yesevi”. *Cem* IV/46 (Mart 1995): 21-22.

- Şimşek, Mehmet. “İnançları Uğruna Yakılarak Canlarını Verenler”. *Cem* IV/44 (Ocak 1995): 26-27.
- Tanyol, Cahit. “Alevilik, Yani Türk Müslümanlığı Olmasaydı, Diyar-ı Rum’u Diyar-ı Türk Yapamazdık”. röp. Ayhan Aydın. *Cem* VIII/76 (Mart 1998): 11-13.
- Tanyol, Cahit. “Demokratik ve Teokratik İki mezhep”. *Cem* V/54 (Kasım 1995): 2-3.
- Tanyol, Cahit. “Hz. Hüseyin ve Kerbelâ”. *Cem* V/49 (Haziran 1995): 5-6.
- Tanyol, Cahit. “Tehlikede Olan Miras”. *Cem* I/1 (Haziran 1991): 28.
- Tanyol, Cahit. “Türk Müslümanlığı ve Alevilik”. *Cem* I/2 (Temmuz 1991): 8.
- Topçal, Hasan. “Aleviler Neden Atatürkçüdür”. *Cem* IV/45 (Şubat, 1995): 53-54.
- Tökin, Firuzan Husrev. “Alevilik”. *Cem* I/5 (Ekim 1991): 27-29.
- Tökin, Firuzan Husrev. “Hacı Bektaş Veli”. *Cem* I/3 (Ağustos 1991): 35-38.
- Turan, Hamid. “Gadir-i Hum”. *Cem* V/57 (Ağustos 1996): 45-46.
- Türkdoğan, Doğan. “Kerbela Hz. Hüseyin’in Kaderi miydi?”. *Cem* XXXIII/100 (Nisan 2000): 20-21.
- Uçar, Yaşar. “32 Pare Alevilik”. *Cem* V/57 (Ağustos 1996): 21-23.
- Uçar, Yaşar. “İnanmak mı, Bilmek mi?”. *Cem* V/50 (Temmuz 1995): 14-15.
- Uçar, Yaşar. “Temel Taşıyla Oynamayın”. *Cem* III/29 (Ekim 1993): 22-24.
- Uğurlu, Ali Rıza. “Muharrem Ayı ve Orucu”. *Cem* XXXVI/119 (Mart 2002): 19-20.
- Uluçay, Ömer. “Ahmed Yesevi’nin Tükleri İslam’a Davet Yöntemi Barış, Hoşgörü ve Aşk”. *Cem* XXXI/87 (Şubat 1999): 50-53.
- Uluçay, Ömer. “Alevilik Cem Nefesler”. *Cem* VI/62 (Ocak 1997): 46-48.
- Uluçay, Ömer. “Alevilik, Sevgi ve Barış”. *Cem* VI/61 (Aralık 1996): 60-62.
- Uluçay, Ömer. “Demokrasi, Laiklik ve Alevilik”. *Cem* III/28 (Eylül 1993): 28-31.
- Uluçay, Ömer. “Pir Sultan Dilinde Hünkar Hacı Bektaş Veli”. *Cem* VII/69 (Ağustos 1997): 22-25.
- Ulusoy, Celalettin. “Cemalettin Çelebi-Veliyettin Çelebi ve Kurtuluş Savaşı”. *Cem* I/6 (Kasım 1991): 9-12.
- Ulusoy, Celalettin. “Fuzuli”. *Cem* VI/60 (Kasım 1996): 50-51.

- Ulusoy, Celalettin. “Şah İsmail (Hatayi). *Cem* VI/59 (Ekim 1996): 32-33.
- Ulusoy, Haydar. “Hacı Bektaş Veli Hz. Alevilik-Bektaşilik”. *Cem* II/18 (Kasım 1992): 24-25.
- Ulusoy, Veliyettin. “Alevilik- Bektaşilik”. *Cem* XXXV/115 (Kasım 2001): 11-12.
- Usta, Emine Şeyma. “Halk Edebiyatında Fatıma Ana”. *Cem* VIII/73 (Ocak 1998): 44-45.
- Ülken, Hilmi Ziya. “Şiiliğin Kökeni Sorunu”. sad. Ali Yaman. *Cem* V/54 (Kasım 1995): 16-19.
- Üzüm, İlyas. “Kendi Yazarlarına Göre Alevilik-Bektaşilik”. *Türkiye Günlüğü*. 42 (Eylül-Ekim 1996): 54-74.
- Üzüm, İlyas. “Kızılbaş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXV, İstanbul: 1997: 546-557.
- Üzüm, İlyas. *Günümüz Aleviliği*. İstanbul: 1997.
- Üzüm, İlyas. *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*. İstanbul: 2002.
- Varlık, Ağa. “Kerbela Olayı Unutulamaz”. *Cem* III/25 (Haziran 1993): 43-44.
- Veli, Hacı Bektaş. *Vilâyet-nâme Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli*. hzr. Abdülbakıy Gölpınarlı. İstanbul: 1995.
- Yalçınkaya, Ayhan. *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*. Ankara: 1996.
- Yaman, Ali- Güner Sadık. “Basında Alevilik”. *Cem* V/43 (Aralık 1994): 52-53.
- Yaman, Ali. “Alevilikte Dedelik Kurumu Üzerine Araştırmalar II”. *Cem* VII/63 (Şubat 1997): 66-67.
- Yaman, Ali. “Anadolu Aleviliği ve Şiiliğe Dair Karşılaştırmalı Bir Çalışma”. *Cem* III/35 (Nisan 1994): 36-38.
- Yaman, Ali. “Anadolu’da Safevi Nüfuzu”. *Cem* VII/72 (Kasım 1997): 32-33.
- Yaman, Ali. “Cumhuriyet Sonrası Alevilik”. *Cem* XXX/78 (Mayıs 1998): 49-51.
- Yaman, Ali. “Şah İsmail ve Anadolu”. *Cem* VII/71 (Ekim 1997): 44-46.
- Yaman, Mehmet. “Hz. Ali’nin Doğumu ve Nevruz”. *Cem* III/35 (Nisan 1994): 33-34.
- Yaman, Mehmet. “Şeyh Safi Buyruğundan”. *Cem* I/2, (Temmuz 1991): 49.

- Yardımcı, Mehmet. "Aşıkların Dilinde Hacı Bektaş Sevgisi". *Cem* XXXI/92 (Ağustos 1999): 36-40.
- Yıldırım, Ahmet. "Alevi Bektaş Edebiyatında Kullanılan Hadisler ve Değerlendirilmesi". *İslâmiyat*. VI/3 (Temmuz- Eylül 2003): 71-92.
- Yörükoğlu, Rıza. *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır/ Tarihte ve Günümüzde Alevilik*. İstanbul: 1990.
- Yücel, Sabri. "Alevi-Bektaş Örgütlenmeleri Üzerine". *Cem* V/52 (Eylül 1995): 22-24.
- Yücel, Sabri. "Fuzuli Yılına Farklı Bir Yaklaşım". *Cem* IV/44 (Ocak 1995): 28-29.
- Yüksel, Müfid. "Emin Baba Bektaş Dergahı". *Cem* VII/69 (Ağustos 1997): 46-51.
- Zelyut, Rıza. "Alevilik Nedir I". *Cem* V/58 (Eylül 1996): 12-16.
- Zelyut, Rıza. "Alevilik Nedir II". *Cem* VI/59 (Ekim 1996): 8-11.
- Zelyut, Rıza. "Alevilik Nedir III". *Cem* VI/61 (Aralık 1996): 68-71.
- Zelyut, Rıza. "Alevilik Nedir V". *Cem* VII/63 (Şubat 1997): 52-55.
- Zelyut, Rıza. "Alevilik; Muhammet-Ali Yoludur". röp. Ayhan Aydın. *Cem* XXX/82 (Eylül 1998): 46-48.
- Zelyut, Rıza. *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*. İstanbul: 1998.
- ez-Zirikli, Hayreddin. *el-A'lam Kamusu Teracim*. Beyrut: 1984.